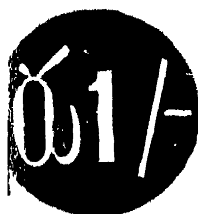
సరస్వతీ గ్రంథ మండలి : అనుబంధ మాలిక : 5

కాంచనమాల

శ్రీ శివశంకర శాస్త్రి

escribed for S S L. C Public Examination 1945 Orissa Govt. Gazette D. 5—2—1943
:-prescribed do. do. do. for 1946 Orissa Govt. Notification Dated 5—7—43
rescribed for Class X Non-detailed No. 2171 Dated 3—5—42 of H. E H The Nizam's Education Dept.
proved by Madras T B. Committee for Class Libraries Fort St. George Gazette Dated 30—4—40 Page 162·

Publishers·

ADDEPALLY & CO.,

SARASWATHI POWER PRESS

RAJAHMUNDRY

రుక్మిణీ వివాహము

లను బిలిపించి సభ చేసెను. ప్రియపుత్రుండగు కుణాల
బంపుటకు మహారాజు సమ్మతింప లేదు. మంత్రి చూ
యుక్తులు మాత్రమెవ్వరును ఖండింపలేకపోయిరి. అతండు
నవి నాలుగు. ఒకటి: కుణాలుండు బౌద్ధధర్మావలంబి యగు
టచే స్వధర్మమును బరిత్యజింపండు. రెండు: అతండు మహా
వీరుండు. మూండు: కష్టసహిష్ణువు; పైగా దేశమంతట
సంచరించినవాండు. నాలుగు: వివిధజాతులనుండి సమా
హైన సైనికులు కుణాలున కనుగతులు.

ఈకారణములచే కుణాలుని రాజద్రోహము నణచుట
సేనానాయకునిగా నెన్నుకొనిరి. ఉపాయాంతరము లేకుం
టచే మహారాజుగూడ గుమారునకు సర్వసైన్యాధిప
మిచ్చెను. తన మన స్సేల భయోద్విగ్న మయ్యెనో అ
తండు తెలిసికొన లేకపోయినాండు.

౨

సేనాధిపతియై కుణాలుండు మిక్కిలి సంతోషించెను త్రికర
ములకై జీవము లర్పించినను నష్టములేదని యాతండు భా
వించెను. ఈయవకాశమునం బాపాత్మురాలగు తిష్యర
కుతంత్రములనుండి కొంతకాలము తాను బ్రాణముగా నో
వచ్చునని యుం దలపోసెను. కాంచనమాల మాట జ్ఞ
రాగా నామెను విడిచి పోవలసి వచ్చెనే యని యతం
మనోవ్యథ నొందెను. "మహాత్కార్యములకొఱకుం దనజీ

సరస్వతీ గ్రంథమండలి: అనుబంధమాలిక
సంపాదకుఁడు: శ్రీ శివ శంకర శాస్త్రి

కాంచనమాల

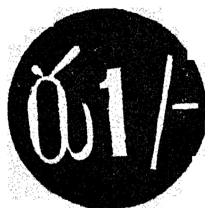
కాంచనమాల

శ్రీ హర ప్రసాద శాస్త్రి

విరచితము

తల్లావఝ్ఝల
శివ శంకర శాస్త్రి

వంగభాషనుండి తెలిఁగించినది

సరస్వతీ పవర్ ప్రెస్
రాజమహేంద్రవరము

FIRST EDITION 1924
SECOND REPRINT 1930
THIRD REPRINT 1943
FOURTH REPRINT 1944

SARASWATHI POWER PRESS
PRINTED AND PUBLISHED BY
A. LAKSHMANA SWAMY NAIDU
FOR ADDEPALLY & Co., RAJAHMUNDRY

భూమిక

ఈకథావస్తు వుదాత్త మయినది. కథాచ్ఛలనమున గంభీరవిషయము లిందుఁ బ్రతిపాదితములు. వస్తుగౌరవము లేక, పఠనసమయమునందెట్టి శ్రమము కలిగింపక, డేగవలెఁ బోవు కేవలకథలను జదువు వారికిందుఁ గొంచెమాశాభంగము కలుగ వచ్చును. ముఖ్యముగా మొదటి రెండుప్రకరణము లోపికతోఁ జదువవలసి యుండును.

మహావిద్వాంసుఁడగు శ్రీహరప్రసాద శాస్త్రి సంస్కృతగద్య కావ్య నిర్మాతలరీతి నీయాఖ్యాయికను రచించినాఁడు. కావుననే వర్ణనములలోఁ బ్రాచీనగీర్వాణ మహాకవులచ్ఛాయ లించించుక గోచరించుచుండును. రచనాప్రణాళిక విహంగమార్గమున వర్తించును.

ప్రాచీనేతిహాసమును బౌద్ధధర్మగ్రంథావళిని మథించి యాదిమగ్రంథ కారుఁడీ కాంచనమాలను సుదృఢకంఠములం దుంచినాఁడు. ఇందలి ప్రధానపాత్ర లన్నియుఁ బూర్వము మగధసామ్రాజ్యమున సంచరించినవే. వాగ్ధోరణిలోఁ గాని, ప్రవర్తనలోఁ గాని ప్రతిపాత్రయు విశిష్టముగా గోచరించును.

ఈయాఖ్యాయిక క్రీ. శ. ౧౮౮౨ వ సంవత్సరమున శ్రీసంజీవచంద్ర చట్టోపాధ్యాయ సంపాదిత మగు "వంగదర్శన" పత్రికయందుఁ బ్రకటిత మయ్యెను. తరువాత ముప్పదిసంవత్సరములకుఁ గాని పుస్తకాకారము దాల్పలేదు. ఇపుడు వేలకొలఁది ప్రతులు వంగదేశమునందు వ్యాప్తిలో నున్నవి.

శ్రీహరప్రసాద శాస్త్రిగారి గ్రంథములలో "వాల్మీకి విజయము" తెలుఁగులోనికిఁ బరివర్తిత మయినది.

"నీకోసము గాక పరులకోసము జీవింపు" మను మహాప్రబోధము గల బౌద్ధధర్మమును గుఱించి మనకు బాగుగాఁ దెలియదు. మహోత్కృష్టమగు 'అహింసావ్రత' మాచరణలోనికి వచ్చుటయు, ననేకులు పూర్వకాలమందే విదేశములకుఁ జని మనసభ్యతను లోకమున విస్తరింపఁజేయుటయు, శిల్ప కలాభివృద్ధియు నీధర్మబలముననే సంఘటిల్లెను. పాలిభాష నభ్యసించి, త్రిపిటకాది బౌద్ధగ్రంథజాతము నవలోడించి, మనవిద్వాంసులు సద్ధర్మము నాంధ్రలోకమునకు విశదీకరించుట యుక్తము.

కథలోని నేత్రోత్పాటన నేత్రలాభవృత్తాంతము లాకాలమందలి వైద్య విశ్వాసములను సూచింప వచ్చును; కరుణాద్భుతరసప్రతిపాదకము లైనను గావచ్చును.

వంగభాషావిశారదులు, కవులు, సాహితీ సమితిసభ్యులు, మత్ప్రియ మిత్రములు నగు శ్రీ వీరరాఘవస్వామి గారును, శ్రీ పెద్దిభట్ల పూర్ణశర్మ గారును కాంచనమాలా పరివర్తనమున నాకుఁ దోడ్పడినారు. శ్రీ స్వామి గారు కొన్ని పుట లాంధ్రీకరించి యిచ్చినారు.

ఉత్తమగ్రంథ ప్రచురణాభిలాషు లగు మామిత్రులు శ్రీ లక్ష్మణ స్వామి నాయఁడు గారు కాంచనమాలను అనుబంధమాలికలోఁ జేర్చుట యెంతయు ముదావహము.

శివ శంకర శాస్త్రి

సాహితీ సమితి గుంటూరు.
అక్టోబరు ౧౯౨౮

రెండుపుష్పములు: సమానముగా వికసించినవి, సమాన
ముగా వెలుగొందుచు నలుదెసలఁ బరిమళము వెదఁజల్లు
చున్నవి. పరస్పర వికాసమును నామోదము విస్తారించి సం
తోషభరమున నీవైపునకు నావైపునకు శిరములనొరగిలవేయు
చున్నవి. ఒకసారి పాపట దీర్చినట్లు విడివడి యింకొకసారి
చిక్కుపడు చున్నవి. మందానిలము వానికిఁ బరస్పరా
లింగనము ఘటించు చున్నది. మలయానిల మాగినపుడు
కూడ నవి యన్యోన్యకంఠములను బెనవైచుకొని విడివడు
చున్నవి. ఎంతమనోహరము! ఇట్లు సమ వికసితములు సమ
సురభిళములు సమవికాసశీలములు నగు సమానపుష్పముల
పరస్పరసమ్మేళన మెంత మనోహరము!

రెండు శకుంతములు: సుందరములు సుకంఠములు సుపుష్ట
ములు సువ్యాప్తములు. యౌవనపారవశ్యమునఁ గ్రీడించునపు
డవి యెంత మనోహరముగ నుండును! అవి యెగురుచుఁ
గ్రిందికి వ్రాలుచు మరల నెగురుచు నొండొంటిం గానక
కరుణాపూర్ణస్వరంబులతో వన మెల్ల నిండునట్లు కూజితములు
నేయుచు మరల నొండొంటిం గాంచి చంచువులతో నంద

ముగాఁ బొడచూపుచున్న నెంత మనోజ్ఞము! అట్టి శకుంత ములు రెండిటికి సమ్మేళనము కలిగిన నెంత హృదయంగ మము! ప్రసవ సమ్మేళనము శకుంత సమ్మేళనము మనోహర ముగా నుండు ననుట నిజమే. కాని యీరీతి సమవయస్సు గల వారు సమానముగా యౌవన ప్రాదుర్భావము నొంది సరళకోమలభావములతో సమ్మేళన మొంది రేని వారికన్న మనోజ్ఞవస్తువులు ప్రపంచమునం దేవి యుండును! సౌంద ర్యము కలిగి యవయవస్ఫూర్తి కలిగి తేజస్సు కలిగి సుశిక్ష నొంది సద్వంశమున జనించి కర్మావైశద్యము గాంచిన యిరు వురకు సమాగమము గలుగుచో వారు కవులకు బింగుల లోభనీయు లగుదురు. సమవయస్సు గలిగి సమాన యౌవన స్ఫూర్తి కలవారలహృదయములు పవిత్రప్రేమ బంధమున మేళవించెనేని స్వర్గమునుండి దేవతలు గూడ వారిని విలో కింతురు!

అట్టిసమ్మేళన మెవ్వరైన నెక్కడనైనఁ జూచియున్నారా? అట్టి ప్రేమానుబంధ సంబద్ధము లగుహృదయములను గాంచియున్నారా? పరస్పరావలోకనమున కంతరాయ మొద వినపుడు వారిహృదయతంత్రులు ఛిన్నభిన్న మగుట కనుఁ గొన్నారా? చూడ్కు లేక మైనపుడు వారిప్రాణములు లేచి వచ్చుట గ్రహించినారా? చూపులు కలిసినప్పుడు వారి వాక్శక్తి లోపించుట పరికించినారా? పరస్పరావలోకనము లేనప్పుడు వారికి సర్వము నంధకారమయ మగుట చూచి

నారా? నయనములందు శరజ్జ్యోత్స్నయు కర్ణములందు సుధాధారలును స్పర్శనమం దమృతసరస్సును హృదయములందు మహానురాగమును గలిగిన వారిసమ్మేళనము నవలోకించి యున్నారా? అపారము నగాధము ననంతము ప్రశాంతము నిర్మలము నగు జలరాశితో నపారము నగాధము ననంతము ప్రశాంతము నిర్మలము నగు నీలాంబరము మేలవించుట గనుగొంటిరా? అంత యపారము నగాధము ననంతము ప్రశాంతము నిర్మలము నగు ప్రేమరాశితో నపారము నగాధము ననంతము ప్రశాంతము నిర్మలము నగు ప్రేమరాశిసమ్మేళనము దిలకించియున్నారా? ఎప్పుడైన నట్టి యగాధము ననంతము నిర్మలము నగు రెండు ప్రేమాంబుధులు పరస్పరసంఘాతముచే సంక్షోభము నొందెనేని యాయపారసముద్రములందు గగనోత్తుంగ తరంగము లుప్పతిల్లుట వీక్షించితిరా? ఎప్పుడైన వియోగము తటస్థించినచో భీషణ ప్రభంజనము రేగి యనంతము లగు నంబరాంబుధు లఖండితముగాఁ గలిసిపోవుట కంటిరా?

ఎచటఁ గనఁబడును! వివేకవిహీనులు మోహజ్వాలలచేఁ గళవళ పడుచుందురు. ఇట్టి దుర్లభ మగు ప్రేమరాశి యెచట లభ్య మగును? ప్రపంచము నం దిట్టి యపారము నగాధము ననంతము ప్రశాంతము నిర్మలము నగు ప్రేమాంబుధులు రెం డెచ్చటనైన నెన్నఁడైన మేళన మొందుచుండు నని కవులు వ్రాయుదురే. కాని యిట్టిది దుర్ఘటము!

ఇట్టి వొక్కసారి కలిసినవి! పూర్వము పాటలీపుత్రనగరమున నొక్కసారి యిట్టి హృదయములు కలిసికొన్నవి. ఒకానొక సాయంసమయమున గంగాతీరమున అశోకమహారాజు ప్రమోదవనమున నిట్టి హృదయములు మేళవించినవి!

౨

ఒకతె రమణి, రెండవయతఁడు రమణుఁడు. ఇరువురు నిలుచుండి పూలదండలు గ్రుచ్చుచుండిరి. ఇరువురనడుమఁ పెద్దపుష్పరాశి మల్లిక మాలతి జాతి శేఫాలిక మొదలగు కుసుమములరాశి కుభయపార్శ్వముల నిలిచి వారు పుష్పమాలికలు గ్రుచ్చుచుండిరి. వారి సౌందర్యము ప్రసూనరాశియందును బ్రసూనరాశిసౌందర్యము వారికమనీయ తనుచ్ఛాయలయందును బ్రతిఫలించుచున్నది. పండువెన్నెలవంటి పూవుల ప్రోవుపైఁబడి యాదంపతుల లావణ్యకౌముది స్వచ్ఛమై స్వచ్ఛతరమై స్వచ్ఛతమమై యందుఁ గలిసిపోవుచున్నది; తరళదీప్తిపైఁ దరళదీప్తి దానిపై, దరళదీప్తి ప్రసరించి మిళితమై తరళము తరళతరము తరళతమము నగుచున్నది. ఉజ్జ్వలములు శ్యామలములు దీర్ఘములు నాకర్ణాంత విశ్రాంతములు నగు తరుణుని నేత్రము లొకసారి ప్రసవమాలమీఁదను వేఱొకసారి యువతివదనముమీఁదను బ్రాలుచున్నవి. అతని నయనము లొకప్పుడలసములు, వేఱొకప్పుడు చంచలములు; అలసము లయినను మధురములు

చంచలము లయినను మధురములు, సామాన్యముగా నున్నను మధురములే! ఆతనిదృష్టి యలసము వలితము ముగ్ధము స్నిగ్ధము నిష్పందము మందము; అలసమైనను మధురము; వలితమై కుంచిత మైనను మధురము; ముగ్ధమై మోహావ్యంజకమైనను మధురము; స్నిగ్ధమై నిష్పందమై మందమై ధీరమైనను మధురమే. అతని విశాలాక్షులలో గాఢనీలము లగు కనీనికలనుండి యొకొక్కమాఱు విద్యుల్లతలు మెఱయు చుండును. ఆతని ప్రతి దృక్పాతముకూడఁ బ్రణయినిపైఁ గల యనురాగమును మమత్వమును వెల్లివిరియించు చుండును. ఆతనిహృదయము ద్రవీభూతమై నయనమార్గమునబయలు వెడలి మాటిమాటికిని హృదయేశ్వరిని జలక మాడించు చున్నట్లుండును.

యువతి ముగ్ధ, సుందరి. తోఁచిన విధముగా దండ గ్రుచ్చుచు నామె లోలోపల నేమో భావించుచున్నది. ప్రాణనాథునకుఁ దనపైఁ గల యపరిమేయము నక్షుణ్ణము నగు ప్రేమాతిశయమును గుఱించి తలపోయుచుండ వచ్చును. కాకున్న మసృణములు కోమలములు నిర్మలములు నమూల్యమణికుండలమండితములు నగు నామెకపోలములమీఁద నడుమనడుమ రక్తిమ గోచరించుచున్న దేల? ఒకొక్కసారి యామె ప్రియునివంకఁ జూచుచున్న దేల? ఆమెదృష్టిమిక్కిలి చమత్కార మైనది. ఆమె చంచలసుందరివలెఁ జూచుట లేదు; ఒకసారి చూడఁ దొడఁగెనేని దృష్టి మరల్పదు.

చూచునంతనే పామె విశాలోజ్జ్వలము లగు నేత్రములను
మేలవించి వీక్షించుచుండును. అప్పు డామె యేకాగ్రతతోఁ
దననయనచకోరములతోఁ బ్రియవదనసుధాధారలను మన
సారఁ గ్రోలుచున్న ట్లుండును.

వారు త్వరితగతిని దండలు గ్రుచ్చుటను బట్టి చూడ
వారి కేదో తొందరపని యున్నట్లు తోఁచుచున్నది. చూచు
చుండఁ బుష్పరాశి సగ మయిపోయినది. తరుణుఁ డంతటఁ
దనచేత నున్న పుష్పమాలికలను యువతి కంఠమునను శిరము
నందును నలంకరించెను. యువతియుఁ దనకరమునందలి
పుష్పమాలికలతో నాతని కంఠమును శిరస్సును నలంకరిం
చెను. ఆమె కలంకారము చేయునపు డాతఁ డామె చుబుక
ము నెత్తి ముఖమువంకఁ జూచెను. యువతి కాకసమునఁ
జంద్రబింబ మగపడెను. భూమిమీఁదనే చంద్రబింబ ముద
యించె నని వయస్థుఁ డనుకొనెను. పరస్పరము చూచుకొని
వారు ముగ్ధులయిరి. ఎంత విలోకించు కొనుచున్నను
వారికిఁ దనివి తీరలేదు. వయస్థుఁడు మోము వంచుకొను
చుండ యువతి తటాలున మొగము ద్రిప్పుకొని "ఆకాశ
మువంకఁ జూచినారా ? ఇఁక వేళ లేదు. దండలు గ్రుచ్చి
శీఘ్రముగాఁ దీసికొనిపోవలయు" ననెను. అతఁ డట్లే కాని
మ్మని పలికి యామెను కౌగిలించుకొని బింబనిందకము
కోమలము మసృణము రసమయ మగు నామె యధరమ్ముపై
బింబనిందకము కోమలము మసృణము రసమయ మగు తన

యధరము నుంచి ముద్దాడెను. తరువాత నతఁ డామెను విడిచి దండలు గ్రుచ్చ నారంభించెను. యువతి యించుక యప్రతిభయై మరల దండలు గ్రుచ్చసాగెను.

3

మాలికలు కూర్చుచుండిరి. ఒకచేతిలో సూది దారము నింకొక చేతిలోఁ బుష్పములు. చకచక గ్రుచ్చుచు నేపుష్పముపై నేపుష్ప ముంచవలెనో దేని తరువాత నేది యున్న నందముగ నుండునో యట్లే వారు కూర్చుచుండిరి. ఇరువురు దండలు గ్రుచ్చిరి. పూవులు మిగుల లేదు. ఒకటి సన్నని జాజిపూదండ యింకొకటి స్థూల మైన మల్లికాదామము, మఱి యొకటి సన్నని కుందకుసుమ మాలిక. ఒకదండలో రెండురకముల పూవులు, రెండవదానిలో మూఁడురకముల పూవులు, మూడవదానిలో నాలుగురకముల పూవులు! ఎఱ్ఱపూలు నల్లపూలు పచ్చపూలు క్రమముగా మాలికలు కాసాగినవి. యువకుని శిరస్సున జాజిపూదండ యుండెను. కర్ణములనుండి వ్రేలాడు చిన్న చిన్ని పూదండలలోని మెట్టసంపెంగి పూలతని పార్శ్వమున మెఱయుచుండెను. అతఁ డెన్నిసారులు చేతులు కదలించిన నన్నిసార్లు సంపెంగ లతని నాసికపైఁ బడి చల్లదన మిచ్చుచుండెను.

రమణియవయవములందును పుష్పాభరణము లే. పుష్ప కంకణములు, పుష్పహారము, పుష్పగ్రైవేయము, పుష్పాంగద

ములు, పుష్పమకుటము! ఆమె దండలు గ్రుచ్చుచుండ మాలిక లన్నియు సుందరముగాఁ గదలుచుఁ దళతళలాడుచుండెను. పూవు లయిపోవుచున్నకొలఁది వారు ముందునకు జరుగుచు దగ్గఱకుఁ జేరుచుండిరి. ఒక్కొక పుష్పహారము సంసిద్ధము కాఁగనే, వారు పరస్పర మలంకరించుకొని చూచుకొనుచుండిరి. అన్యోన్యవీక్షణమున వారికి నూతన శోభ కాన వచ్చుచుండెను. క్రొత్తయలంకారములు ధరించినపుడెల్ల నొకరి కొకరు క్రొత్తగాఁ గానఁబడుచుండిరి. సమస్త పుష్పాభరణములు పూర్తి కాఁగానే కొంతసేపు కథలు చెప్పుకొనవలె నని వారనుకొనిరి. పుష్పాభరణములు పెట్టుకొని యొక్కసారి యెత్తుకొని కూర్చుండి, వృక్షములు వనములు సరస్సులు ఆహారము నిద్ర మొదలగు భౌతికవిషయములనువిస్మరించి స్వర్గముపై స్వర్గము, దానిపై స్వర్గము, దానిపై స్వర్గములో నుండు వారివలెఁ బ్రేమచేతను సుఖముచేతను మోహినీశక్తి చేతను బారవశ్యము నంది మానవ జీవనమున దుష్ప్రాప్యమగు సుఖస్వప్నావస్థయం దుండి వారు మృదుమధురాలాపము లాడుచుండిరి. అతఁడు అశోకమహారాజునకుఁ బ్రియపుత్రుఁడు, ప్రధానసేనాని, యద్వితీయ విద్వాంసుఁడు, ధర్మానురాగి యగు కుణాలుఁడు. ఆమె రమణీకులలలామ, విదుషి, నిర్మల ప్రణయశాలిని, యగు కాంచనమాల. వారు సింసిద్ధము చేయవలసిన పుష్పధనుస్సు కాని కుసుమశరములు, కాని యింకను సిద్ధము కాలేదు. కాంచనమాల మకుటమునందలి పుష్ప

గుచ్ఛ మింకను సిద్ధము కాలేదు. పుష్పము లయిపో యినవి!

౪

సాయంకాల మయినది. సూర్యుడు రక్తకాంతి వహించెను, కాని యస్తమించ లేదు. ఆందోళిత గంగాతరంగములతో మందపవనము క్రీడించుచుండెను. పుష్పము లయిపోయినవి. సంధ్యాసమయమున కించుక పూర్వమే తూర్యములు మ్రోగి నవి. అందఱును సంసిద్ధులై "లలితవిస్తరము" అభినయనము నకుఁ బోవలెను. కాని యింతవఱకును వారు సంసిద్ధులు కా లేదు. పుష్పములుగూడ నయిపోయినవి. దండలు గ్రుచ్చుటకే వనములోని విచ్చివిచ్చని మొగ్గలుకూడఁ గోసిరి. ఇఁక నుద్యా నములోఁ బూవులు లేవు. కుణాలుఁడు కాంచనమాలయు నలుదెసలఁ జూచుచుండిరి. అచటిభూతలము దూర్వామయ మగు సమతలము. గడ్డిపూవులు సుధాధవళ కాంతితోఁ దళ తళలాడుచు నేలకు వంగుచుండెను. అశోక కింశుక వకుళ నాగ పున్నాగాదివృక్షములు వాయువుతోఁ గూడి నృత్యము చేయు చుండెను. దేవదారు ప్రముఖభూరుహములు స్వనితములు చేయుచుండెను. ఛాయకాశమును ధరించిన గంగావక్షము ప్రేమభరమున విరాజిల్లుచుండెను. గంగాతరంగిణీ వక్షముపై నౌకాసమూహము పంక్తులు దీరి పిపీలికముల వలెఁ బోవు చుండెను నావికులుమనసార సంగీతములు పాడుచుండిరి.

సంగీతతరంగములు గంగానమీరణముచే శీతలములై మృదుల ముగా వినవచ్చుచుండెను. కాంచన కుణాలు లీపదుత్కంఠం జెందియుండుటచే నాగానము వారి హృదయముల నాకర్షింప లేకుండెను. శీఘ్రగమనమున వారలు లతలను కుంజములను నికుంజములను బుష్పవృక్షాదులను వెదకుచుండిరి. పూవు లెచ్చటను లభింపలేదు. కాలము గడచిపోవు చున్నకొలందిని వారి యుత్కంఠ హెచ్చుచుండెను. తొందరకూడ వృద్ధి యగుచుండెను. అపుడు వారు తమశరీరములందలి పుష్పహార ములను దీసివైచి చంద్రకాంత శిలానిర్మిత మగు నచ్చటి వేదిక పై నుంచిరి. కుణాలుఁడు తనపుష్పమాలికలను దక్షిణ పార్శ్వమునను కాంచనమాల తన కుసుమభూషణములను వామపార్శ్వమునను నుంచిరి. తరువాత వా రిరువురు నుత్తరా భిముఖులై పోయిరి. సమీపమున నున్న కృతకాద్రిపై వారి దృష్టులు వ్రాలినవి.

"పుష్పములు సంగ్రహించిన వా రొక్కయుపవనములోని పుష్పములనే కోసినారు. దురారోహ మని కాంబోలు నీ కృత్రిమ శైలాగ్రమందలి వృక్షములనుండి పూవులు కోసినారు కారు. ఈకొండపైకిఁ బోయినయెడల నిశ్చయముగా మనకుఁ బూవులు దొరకును" అని కాంచనమాల పలుకగా కుణాలుఁ డందులకు సమ్మతించెను. అంత నిరువురు శైలా రోహణమారంభించిరి.

కృతకాద్రి నెక్కుటకు రెండుమార్గములు లున్నవి. వానిలో నొకమార్గము పొడవునను వన మున్నది. అందుఁ బచ్చికతీఁగెలు పూలచెట్లు మొదలగునవి దట్టముగాఁ బెరిగి యున్నవి. సాంద్రముగాఁ బెరిగియుండుటచే నడుగున నే మున్నదియుఁ గానవచ్చుట లేదు. ఈ త్రోవ కొంచె మేటవాలు. కాలయాపనము కాకుండ నీబాటవెంటఁ బైకెక్కవచ్చును. వా రిరువురు నీత్రోవవెంట బయలుదేఱిరి. ఒకటి రెండడుగులు వేసిరో లేదో పాము బుసవలె ధ్వని వినవచ్చెను. వారు త్వరితముగాఁ బోవుచుండుటచే లక్ష్యముచేయ లేదు. కొంత దూరము పోయి చూడ నొకచోట నాకులు త్రెంపియున్నవి. ఇం కొకచోట వృక్షశాఖ విఱిగియుండెను. మఱియొక చోటఁ బుష్పములు రాలి యుండెను. కాంచనమాల యవి చూచి "ఇంతవఱకుమాత్ర మెవరో వచ్చిన ట్లున్నది" అని పలికెను. మఱికొంతదూర మేగి చూడ నొక చెట్టుకొమ్మ కాకులే లేవు. "ఆ వచ్చినవారిచట నిలుచుండి గాని కూర్చుండి గాని యుండవలెను" అని కుణాలుఁ డనెను.

మఱికొంతదూరము పోయిచూడ కాంచనమాల మాటలు యథార్థము లయ్యెను. పుష్పములు కోయవచ్చిన వారు పైలో పరిభాగమునకు రాలేదు. కుసుమము లచ్చట విచ్చలవిడిగాఁ బుష్పించి దిగంతములకు సౌరభమును వెదజల్లు చుండెను. కాంచనమాల తన చీరెచెఱఁగులోనికిని కుణాలుఁడు తన యుత్తరీయాంచలములోనికిని పూవులను జక చకఁగోసి వేసి

కొనుచుండిరి. పుష్పాపచయము కష్టముగా లేదు. పట్టుకొని త్రుంప నక్కఱయే లేక ముట్టుకొన్నమాత్రమున నవి రాలుచుండెను. ఆపూవు ఈపూవు ఆపూవు అని వారు జరిగి జరిగి పోవు చుండిరి. కొండనెత్తముమీఁదను బార్శ్వములను లోయలోను వారు పూవులు కోయుచుండిరి.

పుష్పాపచయము చేయుచుఁ గ్రమముగా వారు మరలఁ బర్వతశిఖర మెక్కిరి. కాంచనమాల యప్సరసవలెను కుణాలుఁడు దేవతవలెను నుండిరి. విశ్రాంతికొఱకు చలువరాతి మంటప మొకఁటి యచటఁ గలదు. అందుఁ గూర్చుండి పుష్పము లన్నియు బయటికిఁ దీసి వారు ధనుర్బాణములు సిద్ధముచేయ నారంభించిరి. గగన మండలమునుండి సుధాకర బింబము దుగ్ధఫేన ధవళకాంతులతో వసుధాతలమును నింపుచుండెను. శైత్యమాంద్య సౌరభ్యములు గల మలయ సమీరము దక్షిణ దిశనుండి గంగమీఁదుగా నేతెంచి వారికి శీతల భావము కలిగించుచుండెను.

"కాంచనా, నే నీశైలాగ్రమునకు వచ్చినపు డెల్ల నా కానాఁటి సంగతులు జ్ఞప్తికి వచ్చుచుండు" నని కుణాలుఁడు పలికెను.

"మీ రిఁక నన్నిచటికిఁ దీసికొని రాకుండుట కుపాయ మాలోచించుచున్నాను."

"కాంచనా, యిచ్చటికి వచ్చినచో నానాఁటి సంగతులు జ్ఞప్తికి వచ్చును—ఆనాఁడు గయాశీర్షపర్వతమునకు వేటకుఁ

బోయి—"

"చెవిలో నేను వ్రేళ్లుపెట్టుకొన్నాను. ఆసంగతి వినను!"

"ఎందుచేత కాంచనా? ఏనాఁడు నే నీధర్మము నవలంబించితినో యేనాఁడు నాకుఁ బ్రాణములభించినదో యేనాఁడు నాకు నీతోఁ బ్రథమసమాగమము కలిగినదో యానాఁటి సంగతులు వినుటకు నీకిష్టము లేదేమి కాంచనా?"

మృణాలకోమల మగు తనబాహుయుగళమును కుణాలుని కంఠమునకుఁ బెనవైచి యామె విహ్వాలభావముతో నిట్లనెను: "నాకంఠరత్నమా, మీకు సంతోషము కలుగుదానిని వినుట నా కిష్టము కాదా? కాని—"

"నీప్రశంస యున్న దని వినుట కిష్టము లేదు."

"కాదు."

"మఱి యేమి?"

"నన్ను గుఱించి మీ రేల చెప్పవలెను? మీసంగతిమీరు చెప్పుడు!"

"అది మాత్ర మే మగును కాంచనా? ఆనాఁటినుండి నాకథ చెప్పిన నది నీకథకూడ నగును. నీకథ చెప్పిన నాకథ—"

"అయినఁ గానిండు. మీరు చెప్పునది చెప్పుఁడు. తరువాత నాకథ నేను జెప్పెదను."

"బా గున్నది. రమారమి యెనిమిదిసంవత్సరములక్రిందట ఫాల్గునపూర్ణిమనాఁడు విహారమునకు బయలుదేఱి గయా

శీర్ష పర్వతాగ్ర మెక్కితిని. అచ్చట నొకచో వ్యాఘ్ర దంపతులు కానఁబడ గుట్టముపై నుండియే వాని నెదుర్కొంటిని. కొంచెము పోరు జరిగిన తరువాత వ్యాఘ్రనఖ ప్రహారములచే స్మృతి తప్పి పడిపోతిని. తరువాత వృద్ధఋషి యానతిచొప్పున పులులు మచ్చికపడిన కుక్కలవలె నాయుసకంఠము కౌఁగిలించినవి. అప్సరసల రూపలావణ్యముల నధఃకరించు కన్యను నాయుపచారమునకై యాయన నియోగించెను. ఆదేవకన్య నన్ను మెలమెల్లగా గొప్పవటవృక్షము చెంతకుఁ గొనిపోయి తత్పాదమునఁ బరుండఁ బెట్టెను. వటవృక్షము క్రింద రూపవతియు, రక్తాంబరధారి శ్వేతశ్మశ్రువు నగు వృద్ధఋషియుఁ గాన్పించిరి. వ్యాఘ్రములు లాయన కిరుపార్శ్వములఁ బరుండి యున్నవి. ఆయన యేదో స్తవము చేయుచుండెను. దానిచే నామనస్సు ద్రవింపఁ జొచ్చెను. నేను వారి గృహమున నుంటిని. ఆహా! ఆసుఖదినములు మరల వచ్చునా! తరువాత నొకనాఁడు గయాశీర్షమందున్న యాపర్వతమున కాదేవకన్య వెంట నరిగితిని. ఆమె యేమేమో మాటలాడినది. దిన మెల్ల విహరించుచుంటిని ఋషి ప్రవర్తనమందును దేవకన్యా ప్రరోచనమందును నామనః పరిభ్రమణమునందును నైహికముకన్న భిన్నమైన పదార్థము కలదని మొదటనే తెలిసికొనఁ గలిగితిని. క్రమముగా ఋషి దయవలన నాకు "త్రిరత్నములు" లభించినవి. తరువాతఁ జతుర్థరత్న మాగునీవు లభించితివి!"

"ఇం కెంత చెప్పుదురు ?"

"పిమ్మటఁ బూర్వమతమును బరిత్యజించుటవలన నాయన గారు నన్ను దేశమునుండి వెడల నడచిరి. ఎన్నో యవస్థలకు లోనై యెన్నో ప్రదేశములు తిరిగితిని. ఇంటిలోఁ గాని యడవిలో గాని వృక్షతలమున గాని శయ్యపై గాని సర్వావస్థలయందు నీవు సమానముగానే యుంటివి!"

"ఎవరిగుణ మది! మీదా నాదా ?"

"నేఁ డీకొండ యెక్కఁగానే వెనుకటి వృత్తాంత మంతయు జ్ఞప్తికి వచ్చినది. ఏనాఁడు నాకు త్రిరత్నములు ప్రాప్తించినవో యేనాఁడు నీవు నాకు లభించితివో యేనాఁ డైహిక పారలౌకిక సుఖములకు బీజము నాఁటుకొనెనో యానాఁటి వృత్తాంతము నేఁడు జ్ఞప్తికి వచ్చుచున్నది. అది యంతయు నొక విధము, ఇది యంతయు నింకొక విధము. కాంచనా, యిందు నీ కేది బాగున్నదో చెప్పు, చూతము !"

"ప్రతిదిన మరణ్యములోను బర్వతము మీఁదను మిమ్ముఁ జూచుచుంటిని., మీరు పులివేటకుఁ బోయి పులిపీఁపున బల్లెము గ్రుచ్చి యొక పర్వతశిఖరమునుండి యింకొక పర్వతశిఖరము మీఁదికిఁ బోవుచుండునపుడు మిమ్ముఁ జూచితిని. అప్పటినుండి నాయనగారితోపాటు సద్ధర్మ మనుష్ఠించుట యందు వేఁడుచు పోతిని. ఆనాఁటివృత్తాంతము జ్ఞప్తికి వచ్చిన నా కానందము కలుగును. మీరపుడు నాయెడ నెంతదయతో నుండెడివారో చెప్పలేను. కాని, బోధివృక్షము చెంతకు

వచ్చినపుడు నాతో నొకటిరెండుగడియలు మాటలాడనిదియే వెడలువారు కారు. అదియంతయు నొక్కదినమువలె నున్నది! ఏనాఁటి వృత్తాంతము చెప్పుటకు మీ కింత యుత్సాహముగా నున్నదో యానాఁడు మాతండ్రిగారు వచ్చి పులిగోటి దెబ్బలతో బాధపడుచున్న మిమ్ము నుద్ధరించినారు. ఆనాఁటి మీ వ్యథ చూడ నాకెంత సంతాపము కలిగినదో యెట్లు చెప్ప నగును! అటుపిమ్మట మిమ్ము బోధివృక్షము చెంతకుఁ దీసికొని పోతిని. అపుడు నాకెంతో యానందము కలిగినది, కాని బోధిద్రుమ మాకస్మికముగా, ముకుళించుకొని పోయినది. అదివఱకది యెంత పరిశుద్ధమై శోభావంతమై యుండెడిదో నాకు బాగుగాఁ దెలియును, నాఁ డది యట్లు లేదు. నాయనగారు దానిని జూచి "ఈరాకుమారునివలన సద్ధర్మము వృద్ధి యగును" అని వచించిరి. అంతకు ముందుగనే మీయెడ నాకనురాగము కలిగినది. మీరు నాయెడ విముఖులుగా లేరు. కేవల భోగమే పర్యవసానముగాఁ గల ప్రణయమునందు నాకంత ప్రవృత్తి లేదు. చిరకాలమునుండి నే నభిలషించు సద్ధర్మము మీవలన వృద్ధి నొందు నని యెప్పుడు వింటినో, "అహింసా పరమో ధర్మః" అనువాక్యము మీరు ప్రచారము చేయుదు రనియు సర్వప్రాణులయెడ సమభావము వృద్ధి చేయుదు రనియుఁ దెలిసినపుడు మీతోఁ గూడియుండవలె నను కోరిక యతిశయించినది. నాయనగారి యనుగ్రహము వలనను త్రిరత్నములప్రసాదమువలనను మీదయకుఁ బాత్రము

నైతిని. మీతోడిసహవాసము నా కెన్నఁడు కష్టముగా లేదు. ఇపుడు సద్ధర్మప్రచారము హెచ్చినకొలఁది నా యానంద మతిశయించుచున్నది. కాని సత్యము చెప్పుచున్నాను. సద్ధర్మాభివృద్ధిని నిరుపమాన మగు మీప్రేమమందును నిమగ్నుఁనై యన్యచింత లేకుంటిని!”

ఈరీతిగాఁ బ్రణయపూర్ణము హృదయోన్మాదకరము నగు వాక్యలహరిని సృజించుకొని వారు పరస్పరము ముగ్ధు లయిరి. పర్వతాగ్రమున మందానిలము వీచుచుండెను. నిర్మలాకాశమున నక్షత్రములు ప్రకాశించు చుండెను. అగాధము నపారము ననంతము ప్రశాంతము నగు వారి ప్రణయమునకు జగత్తు ప్రతిబింబమువలె నుండెను. నిర్ఘరధ్వానము వారి ప్రణయపూర్ణస్వరలహరికిఁ బ్రతిధ్వనించు చున్నట్లుండెను.

౫

వారు సంభాషించు చుండిరి. సంభాషణలో వారి హృదయము లున్మత్తము లగుచుండెను. వారి మానసములు మర్త్యలోకము వీడి స్వర్లోకముఁ జొచ్చి యందు భువర్లోక మహర్లోక జనలోక తపోలోకము లాదిగాఁగల పదు నేడు స్వర్గముల నతిక్రమించి సూక్ష్మము నవ్యక్తము సుధామయము ప్రేమమయము నగు దివ్యధామమున కెరిగి పోవుచుండెను. సామ్రా

స్యలోకము వారి స్మృతిపథమునుండి జాఱిపోయినది. శరీరము లున్నవో లేవో జ్ఞాన మున్నదో లేదో వారికిఁ దెలియదు. మూఁడుపదార్థములు మాత్ర మున్నవి. సుధామయము సుఖమయము ప్రేమమయము నగు సర్వవ్యాపకమగు స్వర్గలహరియు దత్తుల్యము లయిన యాత్మలును గలవు.

అట్టిసమయమున దూరమునుండి వాద్యము మ్రోఁగెను. అది యభినయారంభ సూచకధ్వని. అపుడు వారి కస్తిత్వజ్ఞానము కలిగినది. అప్పుడు వారు మందానిలస్పర్శను చంద్రకాంత శిలాస్పర్శను ననుభవించిరి. ఆకస్మికముగా స్వర్గము నుండి భ్రంశ మొందినట్లు తోఁచెనో మ తేమో కాని కాంచనమాల మిగుల నుత్కంఠిత యయ్యెను. తోడనే యామె మన స్సేమో యయ్యెను. తనవస్తు వేదో పోఁగొట్టుకొన్నట్లును దనకాంక్ష యేదియో పూర్తి కానట్లును నామెకు దోఁచెను. ఇంతవఱకుఁ దాను నిమగ్నయై యున్నసుఖ మింత నిహజన్మమునఁ గలుగ దని స్ఫురించెను. తా నేయే యాశలతో నింతవఱ కువ్విళ్లూరుచుండెనో యవి యన్నియు స్వప్నసదృశము లనియు నెన్నటికిని నెఱవేఱ వనియు ననిపించెను. అంతట నామె భర్తను జూచి "నామన స్సుద్విగ్నమైయున్నది. ఏలనో చెప్పుఁ" డనెను.

"మన మాత్మచింతలయందు మునిఁగి యుంటిమి. ఉన్నట్లుండి లౌకికచింత కలుగుటచే నామనసుకూడ నుద్విగ్నమయినది."

"కాదు. ఇది యట్టి యుద్వేగము కాదు. త్వరలో నేదో యాపద రానున్న దని తోఁచుచున్నది."

ఇట్లు సంభాషించుచు వారు శైలశిఖరమునుండి సత్వరముగాఁ గ్రిందికి దిగి వచ్చిరి.

౬

కుణాలుఁడు దిగి వచ్చి చూడ కాంచనమాల యుద్విగ్న యగుటకుఁ గారణము తెలిసినది. కుణాలుని పుష్పాభరణము లున్నవి, గాని కాంచనమాలవి లేవు. ఎవరు తీసికొని పోయినారు? రాత్రివేళ నచటి కెవ్వరు వత్తు రనుకొనుటకును వీలు లేదు. వెదకుటకు వేళ లేదు. తోడనే యభినయ మారంభ మగును. 'లలితవిస్తరము' లోని తృతీయాధ్యాయము ప్రారంభము కాగానే కాంచనకుణాలులు రతిమన్మథ వేషములు ధరించి బుద్ధదేవుని ధ్యానభంగమునకుఁ బోవలెను. ఇరువురు మిక్కిలి వ్యాకుల పడిరి. ఏమి చేయవలెను? కాంచనమాల సంక్షోభముచే మూర్ఛ నొందున ట్లుండెను. ఆమె నోదార్పవలె ననుకొన్నను కుణాలునకు సాధ్యము కాలేదు. మరలఁ దూర్యధ్వని యయ్యెను. ప్రస్తావన ముగిసినది. పాత్రప్రవేశ మవసరము. "కాంచనా" నీ విలాగునసే రమ్ము. ఆభరణములు లేకున్నను నీవు రతీదేవి సౌందర్యము నధఃకరింపఁగలవు" అని కుణాలుఁడు పలికెను.

కాంచనమాల ప్రత్యుత్తర మీయలేదు. ఆమె యుత్కంఠ వృద్ధి యయ్యెను. మనోవ్యథచే నామె కుణాలుని మాటలకు బదులు పలుక లేదు. అతనిపల్కు లన్నియు నామెకు వినఁబడెనో లేదో,

"మార పత్ని పాత్రము నాటకములో లేనే లేదు. నీకు మోదము గూర్చుటకై రతీదేవి పాత్రమును బ్రవేశ పెట్టితిని. అభినయములోనికి నీవు రాకున్నను నేను వెళ్ళవలెను. వెళ్ళని యెడల నాటకమునకు విఘాతము కలుగును" అనుచు కుణాలుఁడు వేగముగా నభినయశాలకుఁ బోయెను.

"నాయమంగళ మింతటితో విరమించునా ?" యని కాంచనమాల తలపోసెను.

౭

కుణాలుఁ డరుగునప్పటి కంతయు సిద్ధముగా నుండెను. నేపథ్యగృహమున నందఱు నతనికోసము వ్యగ్రభావముతో నెదురు చూచుచుండిరి. అతనిని వెదకుటకు మనుష్యులను గూడఁ బంపిరి. ఇంతలో నతఁడు నేపథ్యశాలలోని కరిగి వృథావాక్యవ్యయము చేయక రంగస్థలమునఁ బ్రవేశించి "నా సేనాపతులు, నాపుత్రికలు నెచట నున్నారు ?" రనెను.

అపుడు రతీదేవిపాత్రము ప్రవేశించి "నాథా ! అందఱు సిద్ధముగా నున్నారు వసంతుఁడు కోకిల కుహూరవములు

ఆమ్రముకుళములు దక్షిణానిలము మొదలగు సైన్యమం తయు సిద్ధముగా నున్నది" అని పలికెను.

కుణాలుఁడు మిక్కిలి వ్యాకుల మొందెను. ఈరతీదేవి పాత్రము ధరించినవా రెవరు? ముఖము చూచుటకు వీలు లేదు—ముసుఁగిడి యున్నది. కంఠస్వరమును బట్టి చూడ కాంచనమాల కాదు. కాని యెంత యాశ్చర్యము! కాంచన మాల కూర్చిన పుష్పాలంకారముల నీమె యొడలి కలంకరించుకొన్నది. ఈయలంకారముల నీమె యెచటినుండి గ్రహించినది? కుణాలుఁ డీసంగతు లాలోచించుచు సన్యమనస్కుఁ డయ్యెను. రతీదేవివేషము ధరించిన రసికురాలు ప్రత్యుత్పన్న మతి. అప్పు డామె యిట్లనెను: "నాథా" ఇంత చింతించు టెందులకు? కృతయుగమున విశ్వామిత్రాది మహర్షుల తపో భంగము చేసిన మీరు కలియుగమున సామాన్య రాజకుమారుని తపోభంగము చేయలేరా?

"ఇది బహుకళిన ప్రదేశము!" అని కుణాలుఁడు భయ విస్మయసూచక కంఠస్వరముతో ననెను. అపుడు భావప్రద ర్శన మతిమధురముగా నుండెను. "బాగుగా నన్నాఁడు, బాగుగా నన్నాఁడు!" అని సభ్యులెల్లరు నతని నభినందించిరి. కుణాలుని విస్మయజడిమ కొంచెము తగ్గినది. అటు పిమ్మట నతఁడు సందర్భానుసారముగా నభినయింపసాగెను. రతీవేషధారిణి హావభావములచేఁ దనమనస్సును మఱపింప యత్నించుచున్న ట్లతఁడు తెలిసికొనెను. ఆమె యెవరో,

గ్రహింపవలె నని యతనికుతూహలము మెండగుచుండెను. ఈవిధముగా గౌతూహలవిస్మయములు పెనగొన్న యతని యభినయము నేఁ డితరసమయములకన్న నెక్కువ హృదయరంజకముగా నుండెను. సభలోనివా రెల్లరు నతని యభినయకౌశలమును బ్రశంసించిరి. అభినయమున నేర్పుగల కుశాలుఁడు నేఁడు పాండిత్యముచేఁ గాక త్రిస్తభావముచే జనరంజనము చేసినాఁడు. అతని యభినయ మేల రమణీయముగా నుండెనో సభ్యులకుఁ దెలియదు; వారేల ప్రశంసించుచున్నారో యతనికిఁ దెలియదు !

ఈరమణి యెవరు ? ఈమె కాంచనమాల పుష్పదామములను హరించినదా ? నిజముగా నీమె హరించినది ! కాకున్న కుశాలుఁడు స్వహస్తములతో గ్రుచ్చినవి దేవదుర్లభములయినవియు నగు కుసుమాభరణము లీమె కెక్కడ లభించును ? ఈవేషధారిణి కిరీటమునకుఁ గుచ్చు లేదు. కుచ్చు కూర్పుటకుఁ గావలసిన పూవుల కొఱకే కొండ యెక్కి యకాలయాత్రికురాలగు కాంచనమాల నేఁడు మనస్తాపము నొందవలసి వచ్చెను. ఈమె యెవరో ? పట్టుపడుదు నన్న భయము కూడ లేదు. పైగా నెవరిపుష్పాలంకారములు హరించినదో వారి యెదుటనే వానితోఁ దొణుకు బెణుకు లేకుండ నిర్దోషురాలివలె మాటలాడుచున్నది ! ఎంత సాహసము ! ఈమె సామాన్యురాలు కాదు. దొంగిలించినవస్తువులు ధరించి రాజసభ కేలవచ్చినదో ? ఈమెవైఖరి చూడ ననుమా

నము కలుగుచున్నది.

ఈమె జరిగి కుణాలుని చెంతకు వచ్చి పిలుచుచున్నది. పలుకునప్పు డెల్లఁ గంఠస్వరము మార్చుటచే నీకు భావభంగి తెలియుట లేదా? ఎంత బాగున్నది! మంచియుపాయము! కుణాలుఁడు తప్పఁ బ్రేక్షకు లందఱు నీమె కాంచనమాల యనియే తలఁచుచున్నారు. పాపము! కాంచనమాల మాత్ర మశక్తయై యభినయము చూచుటకైన రాలేదు. ఈబుద్ధిమంతురాలు రతిపాత్రమును కాంచనమాలా పాత్రము నొక్కసారిగా ధరించి యభినయించుచున్నది.

మొట్టమొదట కుణాలుఁ డనుమానించి యనన్యమనస్కుఁ డయ్యెను. తరువాత నతఁడు సందర్భానుసారముగా నభినయింపసాగెను. ఈదుర్మార్గురాలు వెంటనే మేల బయటికిఁ బోవ దని సూచించునట్లామెపై దృష్టి నిగిడ్చెను. కుణాలుఁడు మాటిమాటికిఁ దనవంకఁ జూచుచుండుటచే మృగము వలలోఁ బడినదని యామె తలఁచెను. అప్పుడామె రతిదేవి చేయవలసిన పనులు చేయసాగెను. అశోకుని దీక్షాగురువు బౌద్ధధర్మమునకు మూలభిత్తియు నగు శ్రీ ఉపగుప్తుఁడు బుద్ధవేషము ధరించి కనులు మూసికొని యెదుటి బోధిద్రుమముక్రింద ధ్యానము చేయుచుండెను. ప్రశాంతమూర్తి స్థూలకాయుఁడు ముండితశిరస్కుఁడు రక్తవర్ణకౌపీనమాత్ర పరిధానుఁడు నగు ఉపగుప్తుఁడు నిష్కంపముగాఁ గూరుచుండి యుండెను. అతనిని బ్రలోభ పెట్టుటకే రతిమన్మథులు వనం

తుఁడు మొదలగు సేనలను మారపుత్రికాదులను వెంటఁ గొని వచ్చిరి. మన్మథపత్ని నృత్యము చేయసాగెను.

ఆకస్మికముగా సమస్తము నిశ్శబ్ద మైనది. ఒకవైపున రాజపరివారము, నడుమ అశోకమహారాజు నింకొకవైపున సామంతప్రభువులు రాజమిత్రులు, నడుమ మంత్రులు ప్రాడ్వివాకులు మొదలగువారు కూర్చుండి యుండిరి. ప్రక్కన స్త్రీలు నిశ్శబ్దముగా నుండిరి. అందఱు నేకాగ్రచిత్తముతో బుద్ధదేవుసివంకఁ జూచుచుండిరి. అస్థానత్రశ్రేష్ఠుఁ డగు ఉపగుప్తుఁడు ధ్యానభంగము కాగా మాటలాడు చుండెను. మారపుత్రిక లతనిని లోభపెట్టుచుండిరి. వారి కతఁడు ప్రత్యుత్తర మిచ్చుచుండెను. ఏమి యాగంభీరభావము! ఏమి యాగంభీర స్వరము! దేవాసుర యక్షరాక్షస కిన్నరులకు సద్ధర్మవ్యాఖ్యానము చేయు కంఠస్వరమున ఉపగుప్తుఁడు మన్మథపుత్రికలతో నిట్లనెను. “మీ రెల్లఱు నాకు నిర్వాణమార్గము చూపఁగల రేనిఁ జూపుఁడు. మీ భోగాశలకు నామనస్సు లోను గాదు. మీరు వెడలి పొండు! అసంఖ్యాకు లగుప్రాణులు జరాదుఃఖాదులచే నలువంకల మరణించుచున్నారు. చూచుచు నే నా దుఃఖముల కెట్లు పాలు కాఁగలను? ప్రాణత్యాగ మయినను జేసి యసంఖ్యాకు లగు నీజీవులకు మోక్షోపాయము చూపెదను. నన్ను మీరు భ్రమ 'పెట్టఁ దలఁచు కొన్నారా?”

ప్రేక్షకు లెల్లఱు స్తంభీభూతులై తా ముపాసించు దేవత

నోటనుండి వచనామృతం నాస్వాదించి తమజీవనములు ధన్య మయిన ట్లెంచిరి. కుణాలుని నేత్రము లానందాశ్రు పూరితము లయ్యెను.

చోరుని మానసము వంచనముమీఁదనే యుండును. ఆరమణి కుణాలుని వెనువెంటనే చనుచు నభినయించు చుండెను. ఉపగుప్తుని యుపన్యాసమునకు సభాస్తారు లెల్లఱు సముగ్ధు లయిరి. ఆమె మాత్ర మాతని మాటలు చెవిఁ బెట్టక కుణాలునితో కామోద్దీపక మగు మాట లేవియో యనుచుండెను. కాని ధర్మబుద్ధి యగు కుణాలుఁడు ఉప గుప్తుని యుపన్యాసమునకు ముగ్ధుఁడై కన్నులవెంట నానంద బాష్పములు రాల్చుచుండెను.

ఆమెప్రవర్తన మంతకంతకు కుణాలునకు దుస్సహము కాఁజొచ్చెను. అతఁడు తొలఁగిపోయి ఉపగుప్తునకు దూర ముగా నిలుచుండెను. ఇంతలో ఉపగుప్తుఁడు మారపుత్రికల ప్రలోభము నతిక్రమించి మరల ధ్యానమగ్నుఁ డయ్యెను. వేషధారులు రంగస్థలము విడిచి యెవరి తావులకు వారు పోయిరి. బయటికి వచ్చి కుణాలుఁడు రతీపాత్రధారిణిని వెద కెను. ఆమె యతనికిఁ గనఁబడ లేదు. అంత నతఁడు కాంచన మాల నోదార్చుటకును నీయద్భుతవిషయమును గ్రహిం చుటకును త్వరితముగా కాంచన పురాభిముఖుఁడై పోయెను. నాటకాంతమున దేవదంపతుల వేషము వేసికొని అశోక మహారాజు నాశీర్వదించుటకై మరల రావలసియుండెను.

ఈసారి నిరాభరణ యగు కాంచనమాలను వెంటఁ గొనిపో వలెనని యతఁడు స్థిరపఱచుకొనెను.

౮

త్వరితముగాఁ బోవుచు సతఁ డి ట్లనుకొనెను: "ఇంతవఱకు కాంచన యెంత మనస్తాపము నొందినదో కదా! పాప మామె యభినయమునఁ బాల్గొన నుత్సాహముతో నుండెను. ఏ మొగము పెట్టుకొని యామెను జూచెదను! ప్రాయశః మంచముపైఁ బండుకొని యుండి నా కొఱ కామె యెదురు చూచుచుండును; కాకున్న గృహకృత్యములందు నిమగ్నయై యుండును. అట్లును గాకున్న గవాక్షముచెంత నిలుచుండి త్రోవ వెంటఁ జూచుచుండ వచ్చును. ఆప్రణయమూర్తి జ్యోత్స్నావగాహము చేయుచు వెన్నెలలోఁ గలిసి యుండును!"

ఇట్లు తలపోయుచు సతఁడు మిక్కిలి త్వరితముగా నడచి పోవుచుండెను. అట్టియెడ రాజసౌధమునుండి యొకానొక పరిచారిక యెదురుపడి "మీ పుష్పాలంకారములను హరించినవారిని జూడ నెంచెదరా!" యనెను.

"అవును. చూచెదను."

"అట్లయిన నా నికుంజములోనికిఁ బొండు."

"ఒంటిగాఁ బొదరింటిలో నున్న స్త్రీ చెంతకుఁ బోవుట యుచితమా! కాని పుష్పమాలికను హరించిన దెవరు?

హరించుటలో నామెయభిప్రాయ మేమో?" యనుకొని యతఁడు తద్విషయములను దెలిసికొని కాంచనమాలకుఁ దెలుపవచ్చు ననుకొనెను. ఆయాశయే యాతని యుత్సాహమునకుఁ గారణము. కొంచె మాలోచించి యాతఁడు పొదరింటిలోని కేగుటకు నిశ్చయించుకొనెను.

౬

ఆమె యేమార్గమున వచ్చినదో తెలియదు. వచ్చి యామె పొదరింటఁ బ్రవేశించినది. లతాకుంజము నానావిధపరిమళ ద్రవ్యములతోడను వివిధవిలాస సామగ్రులతోడను నిండి యుండెను. ఒకచోట సుగంధ జలము మఱియొకచోట స్వాదుజలము వేఱొకచోట రుచ్యములగు భోజనపదార్థములును విరాజిల్లుచుండెను.

"ఎన్నిరోజులనుండియో కుశాలునిఁ గన్నులారఁ జూడవలె నని యభిలాష. అతఁడు మహారాజుసౌధమున నాకింటఁ బడిన నాఁటనుండియు రాజపరివారమున నతఁడుతప్ప నాకు వేఱుగతి లే దని తెలిసినది. అతనిని జూడ వలె నని యెన్ని ప్రయత్నములు చేసినను చూచుటకు వీలు కాలేదు. ఎన్ని దినములు సంజ్ఞలు చేసి పరిజనులచేత కబురు పంపినను బదులు వచ్చినది కాదు. నేఁ డతఁడు కొండపై నుండఁ దనివి తీరఁజూచితిని! అతఁడు మరలివచ్చుసమయమున, బాలదండలు దొంగిలించుట మే లయ్యెను! రంగస్థలమున నేనెవ్వరో

యెవ్వరును గుర్తింప లేదు. నాజీవనసర్వస్వము నతనికి మనసార నర్పించితిని. అతనిని నాథా యని సంబోధించితిని. కొన్ని మాటలు పలికితిని, కొన్ని కటాక్షములు ప్రసాదించితిని. కఱ్ఱాలుఁడును గొంచెము చలించినట్లు తోఁచుచున్నది. చలించుట లేదా? ఇంకను సందేహమా? మాటిమాటికిని జెంతకు వచ్చి నన్నుఁ జూచినాఁడు. ఏల చలింప కుండును? ఏ దెట్లయినను నేఁడుసుదినము! నే ననుకొన్నది నెఱవేఱినది. చూచెదను. మనసారఁ జూచెదను! పట్టుకొంటిని పట్టుకొంటిని! రంగస్థలమున నతని చెంత నతనిభార్యవేషము వేసికొని నిలుచుండు మని కాఁబోలు విధాత యీపుష్పాలంకారములు నామార్గమునఁ ద్రోసెను! తరువాత రంగమునఁ గాంచినదానినిబట్టి విధాత దయార్ద్రహృదయుఁ డనితోఁచుచున్నది. ఏమి కన్నుల పండువు! అట్టి నేత్రములు నే నెచ్చటను జూచియుండ లేదు. అబ్బా! ప్రాణములు పోవుచున్నవి! అతని కటాక్షపాతముచే నాహృదయము బలవంతముగా నాకృష్ట మయినది. ఆకన్నులే న న్నింతమోహపెట్టినవి; ఆకన్నులే నా కీకళంకము దెచ్చిపెట్టినవి. కళంకము మాత్రమే మున్నది? ఈసంగతి యెవ్వరును గ్రహింప లేరు. ఒకవేళ నెవరి కయినను దెలిసినను స్పర్ధరసికుఁ డెన్నఁటికిని విశ్వసింపఁడు! లోకులుమాత్రము రొద చేయుదురు. కాని యీశ్రోత్రవళ్ళ పన్ని కూర్చుంటిని. ఇంతవఱకు దీనివలన నేమియుఁ గాలేదు.''

ఇట్లు తలపోయుచు నాయువతి యాకులపాటుతోఁ గొంచెము నేపు వెలుపలఁ జూచుచు నిలుచుండెను. అప్పటికిని కుణాలుఁ డాలోచించుచుండెను. పిమ్మట నతఁడు వెడలిపోవ నిశ్చయించుకొన్నప్పుడు లతాకుంజములో నతని సవతితల్లి యగు తిష్యరక్షాదేవి యీవిధముగాఁ జింతాకులితయై యున్నది.

౧౦

క్రమముగా కుణాలుఁడు దగ్గఱకు వచ్చుచున్న కొలఁదిని తిష్యరక్షాదేవి సంతోషముతో నుప్పొంగి పోవుచుండెను. ఆమె తలుపుచాటున డాగియుండి యతని భంగిమమును బరికించుచుండెను. కుణాలుఁడు పొదరింటఁ బ్రవేశించి యచట నెవ్వరిని గానక తికమక పడుచుండ తిష్యరక్షాదేవి నవ్వుచు బయటికివచ్చి "ఏమి, రాజకుమారా! ఆలోచించుచుంటివా?" యనెను. అప్పటి కామె యభినయ నేపథ్యము విడువ లేదు. కుణాలుఁ డిట్లనెను: "అవును. పూలదొంగా!—"

"అట్లయిన నీనిర్జనప్రదేశమున నింతప్రొద్దు పోయినతరువాత దొంగచెంతకు రాఁదగునా?"

ఇంచుక గంభీర స్వరముతో కుణాలుఁ డిట్లనెను: "కాంచనమాల పుష్పాలంకారములు నీ వేల హరించితివో తెలిసికొన వచ్చితిని."

"నిజము చెప్పు మందునా?"

" నిర్భయముగాఁ జెప్పుము."

"నీవు నాహృదయము నేల హరించితివి ?"

"నీమాటలు నాకుఁ దెలియుట లేదు."

అప్పుడు తిష్యరక్ష తనమనసులోని యాశను వ్యక్తపఱిచెను; భర్తయెడఁ దనకుఁ గలవిరక్తిని స్పష్టము చేసెను. "నీకుఁ బాపము చుట్టుకొను నని నే నెఱుఁగుదును. కాని యీలోకములో నత్యంతపరిశుద్ధ మగు పుణ్యా త్మెవ్వఁటను లేదు. నీహృదయము విశాలము. అందొకమూల నా కించుక తా విమ్ము! దారుణ మైన నాపిపాస కింత నీరు పోయుము !"

" అమ్మా !"

" అట్లు సంబోధింప వద్దు. నీ నోటినుండి యట్టి సంబోధనము నాకు విషమువలె నుండును !"

"నీ వింక నిట్టిమాటలు రానీయ వలదు."

" చూడు, కుణాలా ! నన్ను నీచరణములపైఁ బడవేసికొనుము. నీకు నే నుపకారము చేసెదను. మహారాజునకు నేను ప్రాణము నని నీ వెఱుఁగుదువు. ఈవిశాలమగధసామ్రాజ్యమునకు ని న్నుత్తరాధికారిని జేయించెదను. నీ కన్నదమ్ము లనేకు లున్నా రనునది తెలిసినవిషయమే. నీకే రాజ్యము వచ్చునను నాశ లేదు. రాజకీయోద్యోగులయందుఁ జాల మంది నీకు శత్రువులు. హిందువు లెల్లరు నీకు వైరులు. నీప్రాణములు దీయుట కనేకులు సిద్ధముగా నున్నారు నీకు బంధువులు లేరు. నీవంటి గుణవంతునితో సాధుశీలు

సింతో జట్టములు కలియిరు. కావున నీకు బంధువు కావలె నేని సామ్రాజ్యమునకు భవిష్యత్కాలమునఁ బ్రభువవు కాఁ గోరెదవేని నాకుభిక్ష పెట్టుము! ఇంకను విచారించి చూడుము. మహారాజు ప్రాణములు 'నాపిడికిట నున్నవి. కోరితివేని నిన్ను తేపే యుత్తరాధికారిని జేసెదను."

"ఇట్టి కఠినవాక్యములు నీనోటవెంట రారాదు. త్రిరత్న ములే నాకు సహాయులు, నాకుబంధువులు! ఉత్తరాధికారి త్వము నా కక్కఱ లేదు. నీవు పెట్టినయాశవలన వచ్చు నిం ద్రత్వ మయినను స్వీకరింపను. నేనింక నేమియు మాటలా డను. వెడలిపోవుచున్నాను."

"మాటలాడవుగా? నీవు స్త్రీహత్య చేయుచున్నా వని తెలుసుకో! మాతృహత్య చేయుచున్నా వని తెలుసుకో!"

"నేను నిర్దోషిని."

"ఒకానొకనాఁడు నీవు దీనికిఁ బరితాపము నొందవలసి వచ్చును. తిష్యరక్షను మన్నించిన యెడల నా కీవిపత్తు వచ్చి యుండ దని యొకప్పు డనుకొందువు!"

"ఎన్నఁడు ననుకో" ననుచు కుణాలుఁడు నికుంజమును విడిచి వేగముగాఁ జని కాంచనమాల నన్వేషింప దొరకొనెను.

౧౧

అంతట తిష్యరక్షహృదయములో సుమతి కుమతులు ప్రవేశించి ద్వంద్వయుద్ధము చేయ నారంభించిరి.

"ఎట్లు? సవతికొడుకు దగ్గఱకుఁ బోయినందులకుఁ దగిన శాస్తి యయిన దనియా?" అని సుమతి పలికెను.

"ఒక్కనాఁటితోనే యాశ విడుతురా యేమి?" అని కుమతి.

"మరలఁ బోయెదవా యేమి?"

"పోవ నక్కఱ లేదా! నేఁడుగూడ నావద్దకు వచ్చినాఁడు. ఈసారి నే నతనికడకుఁ బోయెదను."

"ధన్యవు! మరల నట్లే యయినయెడల? ఈసారి మంచి యుపాయ మేదైన నాలోచింప లేదా?"

"లేదు."

"అట్లయిన నిం కెందులకు? వృథాగ్రహ మగును. ఆ యాశ వదలుకొనుము."

"చక్కని మాట! అట్లే చేసెదను! ఇంతటి యవమానము సహించెదను! ఇ దంతయు వదలిపెట్టుట కే యను కొందువా?"

"పట్టుకొనుట చేతఁ గానప్పు డేల వదలిపెట్టవు? వృథా ప్రయత్నము వలన నేల కష్టముపా లయ్యెదవు? అందుచేతనే చెప్పుచున్నాను. ఆయాశ విడిచి పెట్టు! కుణాలుఁడు మంచివాఁడు."

అంతట వా రిరువురును గొంచె మాగి మరల సంభాషించిరి. సుమతి యి ట్లనెను: "ఈయవమానమునకుఁ బ్రతిక్రియ చేయవా యేమి? ఏనమ్మకముతోఁ బోవుచున్నావో యది

యుక్తమే!"

"బాగున్నది. కొంచెము గర్వభంగము కావించినచో నతని నిచ్చుటకిఁ గొనివచ్చుట తేలిక."

"అట్లయిన నదియే మంచిది. పోయి రమ్ము."

సంభాషణము ముగించి యిరువురును నిష్క్రమించిరి. తిష్యరక్ష పొదరిల్లు విడిచి యెచటికో పోయెను.

౧౨

కుణాలుఁ డత్యంత విచారముతో కాంచనమాలను వెదుకఁ బోయెను. అతని కామె యంతఃపురమునఁ గనఁబడ లేదు. అంతట నుద్యానమున వెదకెను. అచటను గనఁబడ లేదు. అతఁడు మిగుల నుద్విగ్నుఁ డయ్యెను. రంగస్థలమునకుఁ బోవునపు డామె నెచట విడిచి పోయెనో యచటఁ గొంచెము సేపు నిలుచుండి యాలోచించెను. అచటినుండి యతఁడు చెంతనున్న మఠాయతనమునకుఁ బోయి చూచెను. అప్పటికిని దీపము వెలుఁగుచునే యున్నది. కాంచనమాల త్రిరత్న సేవకొఱకుఁ బ్రత్యహ మచటికిఁ జనుచుండెను; కాని యింత రాత్రి వేళఁ బోవునది కాదు. ఇంతరాత్రివేళ నామె యెన్నడు కుణాలుని విడిచి యుండునది కాదు. నేఁడు తన్ను విడిచి యెచ్చటికి వెళ్లియుం[illegible]నా [illegible]ముల కుణాలుఁడు తలపోయ సాగెను. ఒకసారి మఠమునకుఁ బోయి చూతునా యని యుత్కంఠిత చిత్తముతోఁ దొట్రుపాటుతో నచటికిఁ బోవసాగెను.

కుణాలుఁడు తన్ను విడిచిపోయిన తరువాత కాంచనమాల యసహాయురాలై భర్త యింక రా నేరఁ డని భయ మందఁ జొచ్చెను. ఆమె యంతఃపురమునకుఁ బోవలేదు. రంగస్థలము నకును బోలేదు. కొంతసేపు త్రిరత్నములను ధ్యానించి “భగవానుఁడా, రక్షింపుము! నా కేయాపద తటస్థించినను సరే ఆయనకు ముల్లుగూడ గ్రుచ్చుకొనకుండఁ జూడుము! అభినయాంతమున నా కాయనను జూపుము!” అని యామె ప్రార్థించెను. క్రమముగా రాత్రి యగుట సాయంపూజ ప్రారంభ మయ్యెను. కాంచనమాల యచటి కేగి స్వహస్తములతోఁ బూజావిధిని నిర్వర్తించెను. పూజావసానమున “అర్హతుల” యనుమతిఁ బొంది త్రిరత్నమూర్తి సమ్ముఖమునఁ గూర్చుండి స్తవ మారంభించెను. పురనివాసు లనేకు లభినయము చూడఁ బోయిరి అందుచే నామె కెట్టి యంతరాయమును కలుగ లేదు. కాంచనమాల విచారము నొక మూలకుఁ ద్రోసి యేకాగ్ర చిత్తముతో “ధర్మమా, సంఘమా, శ్రీబుద్ధదేవా, నా యుత్కంఠను దొలఁగింపుఁడు! భర్త కెట్టి యమంగళము కలుగకుండఁ జూడుఁడు! స్వస్థశరీరముతో నాథుఁడు నాచెంతకు వచ్చునట్లు ప్రసాదింపుఁడు!” అని ప్రార్థించెను.

అట్టియెడ కుణాలుఁడు స్వయముగా త్రిరత్నమూర్తి సన్నిధికి వచ్చి కంఠమునకు వస్త్రము చుట్టుకొని నమస్కారము చేసి యిట్లు ధ్యానించెను; “త్రిరత్నములారా, త్రిశరణములారా, నాకు విపత్పరంపర ప్రాపరించినది. నాచిత్తమును

సుస్థిరము చేయుము. నేను నిన్ను దానివలనను నా కింత వఱకు దెలిసిన దాని వలనను మనస్సు మిక్కిలి వ్యాకులిత మయినది. ధైర్యము సడలినది. దేవా, నాకుఁ జిత్తస్థైర్యమిమ్ము రాజ్యము గాని ధనము గాని నా కక్కఱ లేదు. సద్ధర్మ ప్రచారమే నా యభీష్టము. వేనివలన ధర్మప్రచార మగునో వాని నన్నిటిని నాకుఁ బ్రసాదింపుము. పాపమునుండి నన్నుఁ దొలఁగింపుము !"

ఇరువురు నవనత మస్తకులై నిశ్శబ్దముగా గద్గదకంఠముతోఁ బ్రార్థనలు సలుపుచుండిరి. కుణాలుఁడు వచ్చిన సంగతి కాంచనమాలకుఁ దెలియదు. అతఁడు భార్యధ్యానము భంగము చేయలేదు. కాని ప్రియుల హృదయములం దుద్వేగ ముద్భవించెనేనిఁ దద్బలమున వారు పరస్పరవృత్తాంతములను గొంతవఱకు గ్రహింతురు. విశేషించి వా రొక్కచోట నున్నప్పుడు మానసమునందలి సుఖ వృత్తాంత మెవ్వరో వచ్చి చెప్పినట్లు తెలియును.

ప్రచండ ఝంఝూవాతము వీచిన తరువాత నాకాశము నిర్మల మగున ట్లయ్యెను. దారుణ గ్రీష్మతాపము నొందిన తరువాత శీతలసుగంధమందానిలము వీచిన ట్లయ్యెను. అంతట దైన్యము ప్రసన్న మయ్యె నని యెంచి కాంచనమాల తల యెత్తి చూడఁ బార్శ్వమునసే కుణాలుఁడు ధ్యానమగ్నుఁడై కానఁబడెను. ధ్యానభంగము చేయుదునా యని సంశయించి

తుదకు మెల్లగా నామె యతని ధ్యానభంగము గాంచెను. ఉద్వేగ విచారముల తరువాతఁ బరస్పర సందర్శనము తరువాతఁ బరస్పరగాఢాలింగనము తరువాత కాంచనమాల యిట్లనెను: "నాథా! త్రిరత్నమూర్తి నా యెడఁ బ్రసన్నుఁడయినాఁడు మనకుఁ దటస్థించిన యమంగళము తుదకు శుభప్రద మగును. కాని నాథా, రాజసౌధమందలి సమస్త సుఖములును దుఃఖమయములే. వానివలన నూటికినూటికిని హృదయమున నుత్కంఠ జనించు చుండును. అడుగడుగునకును బాధలు కలుగుచుండును. రండు, నేను మొదలుకొని యీ వృథాభోగములను బరిత్యజించి సద్ధర్మప్రచారార్థము ప్రతి గ్రామమునకుఁ దీర్థమునకుఁ బోవుదము. మన కిఁక వియోగ మెన్నటికిని గలుగదు. పైగా నా కీవ్యాకులత యేల కలిగెనో గాని దీనివలన ఫలసిద్ధి యగును!"

కుణాలుఁ డిట్లనెను; "కాంచనా, నీ వేమని తలఁచుచున్నావు? సుఖభోగములకై రాజసౌధమునకు వచ్చియుంటి ననియా? ధనలోభముచేఁ గాని కీర్తిసంక్షించి కాని వచ్చితి ననుకొంటివా? ఎంతమాత్రము కాదు! ఇచట నున్న యెడల మహారాజునకుఁ బ్రియపుత్రుఁడ నగుటచే సద్ధర్మప్రచారమునకెక్కువ సౌకర్య ముండునను నాశతో వచ్చితిని. చూడుము, నేను బ్రచారము చేసినను జేయకున్నను, రాజపరివారములో గొందఱు కొందఱు బౌద్ధమతము స్వీకరించుచున్నారు. మహారాజు సద్ధర్మదీక్షితుఁ డయినాఁడు. శ్రీ ఉపగుప్తుని సన్ని

ధిని నురల దీక్షాగ్రహణము చేయుచున్నాఁడు. ఈ సారి మహారాజు సద్ధర్మప్రచారార్థము విహిత విధానములు కావించును. ఈసారి నా వలన ననేక కార్యములు నెఱవేఱు నను నమ్మకము కలిగినది."

"నాథా, మీ కట్టియుద్దేశ మున్నదని నే నెఱుఁగనా? ఎఱుఁగుదును. కాని నేఁడు నా దొక మనవి కలదు. ఈ పూర్ణిమారాత్రము శుభలగ్నము. నేఁడు త్రిరత్నమూర్తి మనయెడఁ బ్రసన్నుఁడయి యున్నాఁడు; ఉండకున్న నంత విచారము కలిగిన పిమ్మట నింత్యు నా చెంత కేల తీసికొని వచ్చును? అందుచే నీ నిశీథమున దేవసాన్నిధ్యమునం దీశుభ లగ్నమున సద్ధర్మప్రచారార్థము మన జీవనముల వినియోగింప దీక్ష పూనుద మని నాయభిలాష."

కాంచనమాల యుత్సాహముతో కునాలుఁడు "చాలబాగున్న" దని చేతులు జోడించి మోకరించెను. ఉభయులు నేకాగ్రచిత్తములతో నేకగ్రీవముగా నిట్లనిరి; "త్రిరత్నములారా, ధర్మమా, సంఘమా, బుద్ధదేవా, బోధిసత్త్వా, ప్రత్యేకబుద్ధా, శుద్ధబుద్ధా, జీవన్ముక్తగణమా, మీరందఱు సాక్షులు దంపతుల మిఱువురము నేఁటి శుభలగ్నమున సద్ధర్మాభివృద్ధికి మా జీవితములు కైంకర్యము చేయుచున్నాము. సద్ధర్మాస్తిత్వమునకు భంగకరములును శ్రీబుద్ధదేవుని మహిమాప్రచారమునకు విరుద్ధములు నగు కార్యము లెన్నఁడును జేయము.

త్రిరత్నములారా, శ్రీబుద్ధదేవా, బోధిసత్వగణమా, నాకీ చిత్తస్థైర్యము ప్రసాదింపుడు!"

అప్పుడు మఠాయతనములోని దీపము జ్వాజ్జ్వల్యమాన మయ్యెను. త్రిరత్నమూర్తి వదనమున మందహాస మావిర్భవించెను. శీతల సుగంధ మలయమారుతము వీచెను. ఆకాశమున మంగళతూర్యధ్వని మ్రోగినట్లయ్యెను. ఈవిధముగా తను జీవనములను కైంకర్యము చేసిన పిమ్మట దీక్షానంతరము అశోక మహారాజు నా శిరస్సదిమచుటకై ఎంచు దివ్యదంపతుల వేషములు ధరింప నరిగిరి.

౧౩

భయసన్నాహములు చూపి కుణాలుని వశీకరించుకొనవలసిన దే కాని వేఱుపాయములు లేవని తిష్యరక్ష నిశ్చయమునుండి నూహా వలకు వచ్చి భావించెను. కావున అశోకుని సంపూర్ణముగా స్వాధీనపఱచుకొనుటయే యుక్తియుక్తమని యామె తలంచెను. మహారాజును సంతోష పెట్టుటకు కొక్కటే మార్గము కలదు. రాజుభార్యలలో నెవ్వరును నింతవఱకు బౌద్ధధర్మమును స్వీకరింప లేదు. కావునం దాను సద్ధర్మమును అశోకునితో నా రాత్రియే స్వీకరించిన యెడల మహారాజునకుం బ్రీతిపాత్రము కావచ్చునని యెంచి యామె యానాతమానసముగా మతమును విడిచి వేఱొక మతమును స్వీకరింప నిర్ధారణ చేసికొనెను. అంతట తిష్యరక్ష నిజమందిరమున కరిగి అశోకుని

పేర రహస్యముగా జాబు వ్రాసెను. అందలి తాత్పర్య మిది :

"కొన్ని మాసములనుండి శ్రీబుద్ధభగవానుఁడు నాకు స్వప్నములలోఁ గానఁబడి తనధర్మమును స్వీకరింప నన్ను శాసించుచున్నాఁడు. లోకులేమనుకొందురో యను భయమున దేవరవారి కీవిషయము విన్నవింపలేదు. కాని నేఁటి యుత్సవసమయమున దేవరవారి కీవిషయము విన్నవింపకుండఁ జాలనైతిని. ఈదాసురాలి ప్రార్థన గ్రాహ్యము గునని విశ్వాసము."

ఈయుత్తరము నామె దాసిచేతి కిచ్చి ప్రాడ్వివాకుని సన్నిధికిఁ బంపెను. చాలకాలమునుండి యతఁడామెకు బహుకారణములచే వశవర్తి యగుటవలన శీఘ్రముగా జాబును సభలోనున్న మహారాజునకుఁ జేర్చెను. లేఖను జదివి అశోకుఁడు మహానందము నొంది తిష్యరక్ష రక్తాంబరము ధరించి రావచ్చునని యనుజ్ఞ నొసఁగెను. అంతట మహారాజు మహాదరముతో నుత్తరమును బౌద్ధ్యపస్తులగు ననుచరులకుఁ జూపి తిష్యరక్షాదేవి యప్పుడే శాస్త్రధర్మము స్వీకరించు నని ప్రకటించెను.

౧౪

గంభీరము నిష్కంపము నిస్తబ్ధము నగుసముద్రమువలె మహాస్థాతుఁ డగు ఉపగుప్తుఁడు బుద్ధవేషధారియై బోధిద్రుమ

మూలమున ధ్యానమగ్నుఁడై యుండెను ఆయన సమస్త బాధలను సమస్తవిఘ్నములను నతిక్రమించెను. క్రమముగా నాయనవదనమున హర్షచిహ్నములు కానఁబడఁ జొచ్చెను. నేత్రములు ముద్రితములై ముఖమున మందహాస మంకురింపఁ సాగెను. ఆహ్లాదముచే నాయనశరీరము కంపింపఁ దొడఁగెను. క్రమముగా నతఁడు కన్నులు తెఱచినాఁడు త్రిశరణముల నామములు కంఠమునుండి వెలువడ సాగెను. స్వర్గమునుండి సిద్ధపురుషుఁడు క్రిందికిదిగి "భగవన్, తమ తపస్సిద్ధికిఁ దాత్పర్య మేమి?" అని యడుగ "మగధసామ్రాజ్యము ధర్మభ్రష్టమై యున్నది. ఇచ్చట సద్ధర్మము వ్యాపింపఁ జేయవలెనని సంకల్పము" అని యతఁడు బదులు పలికెను. అంతట సిద్ధపురుషవేషధారి అశోకమహారాజుహస్తమును గ్రహించి ఉపగుప్తుని యెదుటకుఁ గొనిపోయి "మహారాజు సద్ధర్మదీక్షితుఁడు కాఁగోరుచున్నాఁడు. ఈయన ప్రియమహిషి తిష్యరక్షాదేవియు దీక్ష వహింప వేడుచున్నది" అని విన్నవించెను.

అప్పుడు బుద్ధవేషధారి యగు ఉపగుప్తుఁడు రెండుచేతులతో నిరువురను బట్టుకొని యుచ్చైఃస్వరమున గాథలు పాడఁ జొచ్చెను. సభలోనివా రెల్ల రాగంభీరధ్వని కేకాగ్రచిత్తులై గాథల నాకర్ణింపసాగిరి. కొంతసేపటికి దేవదంపతులు స్వర్గమునుండి యవతరించిరి. వారల శరీరములు నిరాభరణము లయ్యును దత్కాంతులచే సభాభవనమందలి దీపావళి నిస్తేజ

మయ్యెను. వారు మహారాజు నిట్లాశీర్వదించిరి:

"ససాగరయు సద్వీపయు నగుపృథివి కధీశ్వరుఁడు సద్ధర్మము స్వీకరించుచున్నాఁడు. శీఘ్రముగా ససాగరయు సద్వీపయు నగుపృథివీమండలమున బౌద్ధధర్మమహిమ వ్యాపించును. అశోకునికీర్తి దిక్చక్రవాళము నాచ్ఛాదించును. ఇఁక మహారాజునకు జన్మము లేదు. ఇహలోకమునందే నిర్వాణము లభించును. కౌముదీ ప్రవాహము బ్రహ్మాడోందరము నిండు నట్లు అశోకుని కీర్తిప్రవాహము దిగంతముల వ్యాపించు గాక!"

దేవదంపతులు వెడలిపోయిరి. రాజదంపతుల కేమేమో కానఁబడెను. ఉపగుప్తుడు శరీరముల స్పృశించినప్పటికి వారి యూహలు మర్త్యలోకమునకుఁ దిగినవి. ఉపగుప్తున కప్పుడు వారు ప్రణామము చేసిరి.

"కుణాలుఁడు కాంచనమాలయు నెచ్చట నున్నారు?" అని ఉపగుప్తుఁడు ప్రశ్న చేసెను. వారు పరమధార్మికులు, ధర్మముకొఱకు బహుక్లేశముల ననుభవించినారు. కావున వారి నాశీర్వదింపవలె నని ఉపగుప్తుని తలంపు.

ప్రియపుత్రుని ప్రశంస విని అశోకమహారా జుల్లాసము నొంది కుమారుని రప్పించుటకై భటుని బంపెను. కుణాలుఁడు పైభాగమునఁ గూర్చుండి తిష్యరక్షభావమును బరిశీలించుచుండెను. జరిగిన వెల్ల నతనికి జ్ఞప్తికి వచ్చెను. మంచి దానివలె నామె కూర్చుండి జపము చేయు చుండగవలె అశో

కుని పార్శ్వమున నుండి యాశీర్వచనము నొందుటఁ జూడ నతని కామె చాతుర్యపరమావధి సంస్ఫురించెను. ఇంతలోఁ దమకోసము తండ్రి భటుని బంపె నని కుణాలుఁడు తెలిసికొని భార్యతోఁ గ్రిందికి దిగి వచ్చి జనకునకు నమస్కరించి యాతని యాశీర్వాదము నొంది ఉపగుప్తుని సన్నిధి కరిగెను. ఉపగుప్తుఁడు వారిరువు స్తకములపై హస్తము లుంచి గాథలు పాడుచు నాశీర్వచనము చేసెను. అప్పుడు కుణాలునకుఁ జేతనమున శ్రీబుద్ధభగవానుఁడు సద్ధర్మము నుపదేశించు చున్నట్లును సిద్ధ చారణ కిన్నర దేవమానవు లాకర్ణించుచున్న ట్లును శ్రీ బుద్ధదేవుఁడు పూర్వజన్మములను నివరించి క్రమముగా దశభూముల నతిక్రమించి బుద్ధత్వము పొందిన విధము వాఖ్యానము చేయుచున్న ట్లుండెను. ఆ వాగ మృతము నాస్వాదించి యెల్లఱు పులకితచిత్తు లయిరి. శరీర ములు రోమాంచము నొందెను. ఇంతలో బుద్ధదేవుఁడు కుణా లుని దన పీఠముప్రక్కఁ గూర్చుండఁ బెట్టెను. "జయ కుణాల, జయకుణాల!" యని జనసమూహము జయధ్వని చేసెను.

కాంచనమాల కిట్లు స్ఫురించెను: ఆమె బోధిద్రుమమూ లమున ధ్యానమగ్నయై యున్న దఁట. ఆమెకు నిర్వాణము సమీపించుచున్న దఁట. దశమభూమి నామె యించుమించు గా నతిక్రమించుచున్న దఁట. ఆ సమయమున బ్రహ్మాండ ములోని పశుపక్షులు కీటకములు దేవదానవులు సిద్ధచార ణులు నామెకు నల్వంకల నిలిచి "అమ్మా, మా కేమి గతి

చూపి పోవుచున్నావు?" అని రోదన మారంభించిరి. అప్పుడు కాంచనమాల యిట్లనెను: "అవలోకితేశ్వరునివలెఁ బ్రతిజ్ఞ చేయుచున్నాను! సమస్తబ్రహ్మాండములో నెల్లఱు నిర్వాణ మొందు, యొక్కఁ ప్రాణి నిర్వాణ మొందక నిలిచియున్నను నాకు నిర్వాణ మక్కఱ లేదు!"

ఈమాట లనునప్పటికి సప్తస్వర్గ సప్తపాతాల పృథివీ నరకములనుండి జయధ్వనులు బయలుదేఱెను. భగవాన్ అవలోకితేశ్వరుఁడు తేజఃపుంజముతో నామె దేహమున లీన మయినట్లయ్యెను!

నల్వంకల జయధ్వనులు వినవచ్చినవి. ఆశీర్వచన మయ్యెను. ఉపగుప్తుఁడు కాంచన కుణాలులను గాఢముగాఁ బరిష్వజించి అశోకుని సంబోధించి "మహారాజా, నీకుమారునితోను కోడలితోను సమానులు లోకములో లేరు! సద్ధర్మప్రచారము కొఱకు వీరు జీవనములు కైంకర్యము చేసినారు" అని యుగ్గడించెను.

తనకు బౌద్ధధర్మమునెడనభిమానము జన్మించినది మొదలుకొని అశోకునకు కాంచన కుణాలులమీఁద నత్యంతాను రాగము కలిగెను. నేఁడు ఉపగుప్తునినోట వారి ప్రశంస విని మహారాజానందోన్మత్తుఁ డయ్యెను. నిర్భరప్రేమమున అశోకుఁడు వారిని గాఢముగాఁ గౌఁగిలించెను. అప్పుడు ధర్మమునకు జయ మగు గాక! ధర్మాశోక మహారాజునకు జయ మగుఁ గాక! కుణాలునకు జయ మగుఁ గాక! కాంచనమాలకు

జయ మగు గాక ! రాజమహిషి తిష్యరక్షాదేవికి జయ మగు గాక ! అని జయధ్వానములు చెలరేగెను. అప్పటికి రాత్రి మూడు జాము లయ్యెను. ఎవరి నివాసములకు వారు వెడలి పోయిరి.

౧౫

తిష్యరక్షనుంగలి బిడ్డ. ఆమెతండ్రి స్థితిగతు లంత మంచివి కావు. నడవడినిబట్టి కాని వంశమునుబట్టి కాని వానికి ఖ్యాతి లేదు. తిష్యరక్ష రాణి యగు నని యామె పుట్టగానే దైవజ్ఞుడు చెప్పినాడు. చిన్నతనమందే యీసంగతి తెలిసికొని యామె రాణి కావలె నని మిక్కిలి యభిలషించుచుండెను. తనతో సాటివాని కామె నిచ్చి పెండ్లి చేయవలె నని తండ్రి తలంచెను. కాని యామె "నేను రాణి నగుటకు వీలు లేని యెడల శూర్పణఖవలె గర్భాదానగృహమునందే వైధవ్య దీక్ష ప్రారంభించెదను !" అని పలికెను.

ఈసమయమున బిందుసారుని పుత్రుడు అశోకుడు మిగుల దుర్మార్గమున ప్రవర్తించుచుండెను. రాజులు మంత్రులు ప్రజలు సతనివిషయమై యాకులపాటొందిరి. ఇట్టి కుపుత్రుని రాజధానినుండి వెడల నడచుతలంపుతో కీకటదేశపు దక్షిణారణ్యమున సన్న పింగళవత్సుని సన్నిధికి శిక్షార్థము పంపివేసెను. పింగళవత్సుడొక్క జ్యోతిశ్శాస్త్రమునందే కాక సమస్తశాస్త్రములందును ప్రవీణుడు. ఆయన మహా

రణ్యమున నివసించు చున్నాఁడని తమ కుస్సంతానమును శిక్షార్థము లోకు లాయనసన్నిధికిఁ బంపుచుండెడివారు

అశోకుఁడచటికి జనిన కొలఁదిరోజులకు తిష్యరక్షనడవడికిఁ దాళ లేక తండ్రి యామెను పింగళవత్సునికడకుఁ బంపెను. ఆయనయింట నీపడుచువారల కన్యోన్యసందర్శన మాయెను. అశోకున కప్పటికి రెండు వివాహము లయినవి. బిందుసారుని పుత్రులలో అశోకుఁడే రాజగు నని పింగళవత్సుఁడు గుణించి చెప్పెను. ఈసంగతి విన్నది మొదలు అశోకుని మోహ పెట్టుటే తిష్యరక్షకుఁ బ్రధానకార్య మయ్యెను. ఆమె గట్టి పట్టుది; ఎట్లయినను అశోకుని వివాహమాడ సంకల్పించెను. పన్నాగములు పన్నుటలో నామె చిన్నప్పటినుండియు బృహస్పతి వంటి. మొదటనుండియు నామె యతనిని వ్యామోహపెట్ట వివిధప్రయత్నములు చేయుచుండెను. మంగలి పుత్రిక యని యతని కామెయెడ హేయభావ ముండుటచే వివాహముమాట యన్న నతఁడు మండిపడుచుండెను. ధర్మమును బరిత్యజించి యయినను అశోకుని గూడెద నని యామె ప్రతిజ్ఞ చేసికొనెను.

అశోకున కీసమయమున బాపపుణ్యములని కాని ధర్మాధర్మము లని కాని మంచిచెడ్డ లని కాని వివేకము లేదు. కావున తిష్యరక్ష ప్రతిజ్ఞ నెరవేఱుట కెక్కువ ప్రయాసము లేకపోయెను. శీఘ్రకాలములోనే యామె కోరిక తీరినది. ధర్మమును విక్రయించి తిష్యరక్ష మొదట మహావివత్తునకు లో

నయ్యెను, ఈసంగతి బయలు పడినయెడల అశోకుఁ డామెను శాశ్వతముగా విడిచిపెట్టును; గూఢముగా నున్నచో నామె రాణి యగుటకు వీలులేదు. కావున నామె తండ్రికి రహస్యముగా జాబువ్రాసెను: "ఇక్కడ మహారాజ్ఞు లనేకు లున్నారు ఎక్కువరోజు లున్నచో దుష్టులబారిని బడవలసి వచ్చు" నని తండ్రికిఁ దెలిపినది.

ఆ యుత్తరము చదివి యా ధూర్తుఁడు సమస్తము గ్రహించి తోడనే పింగళవత్సుని యాశ్రమమునకుఁ బోయి స్థితిగతు లాతనకుఁ దెలిపెను; తెలిపి "మాజాతిని రక్షించుమార్గము చూపుఁ" డని ప్రార్థన చేసెను.

పింగళవత్సుఁడు క్రోధాంధుఁడై అశోకుని బిలిపించి బలవంతముగా తిష్యరక్షకు నతనికిని వివాహము చేసెను. సక్రమముగా మహారాజునకు సమస్తవిషయములు వ్రాసి "ఇట్టివానిని శిక్షించుట నావలని కాదు. తమరే తమపుత్రుని కోడలని పిలిపించుకొనుఁ" డని లిఖించెను.

వారి నిరువురను బిందుసారుఁడు రాజధానికిఁ బిలిపించెను. కుమారుని తగినట్లు చీవాట్లు పెట్టి కోడలి నశోకపురమునకుఁ బంపెను. దైన్యముతో నామె రాచనగరిలోఁ గాలయాపనము చేయుచుండెను.

కొలఁదిదినములలోనే రాజకుమారుని దుండగములవలన నాగరకులు మరల దల్లడిల్లిరి. కుమారుని రాజధానినుండి మరల నావలకుఁ బంపివేయవలె నని రాజు తలంచుచుండుసం

తిలో తక్షశిలలోని ప్రజ లన్యాయాత్మక్షత్రియులు విరుద్ధముగా లేచిరని వార్త వచ్చెను. ఈతరుణమున రాజు అశోకుని సేనాధిపతిగా నియమించి తక్షశిలాప్రదేశమునకుఁ బంపెను.

తిష్యరక్ష అశోకునిభార్యయై యంతఃపురమున నుండెను. కాని రాజభార్య యగుట కవకాశము చాల స్వల్ప మని గ్రహించెను. అశోకున కగ్రజులు కలరు. వారిని వంచించిన నే గాని తనభర్త ప్రభువు కానేరఁడు. కావున వారిని దూరీభూతులఁ జేయు నుపాయముఁ బ్రవృత్తురా లయ్యెను. ప్రప్రథమమున నత్తగా నగు సుభద్రాంగికి సేవ చేయుచు తిష్యరక్ష యామె కిష్టురా లయ్యెను. కోడలు చాల సాధుశీల యని రాజునకుఁ దెలిసెను. కావున నప్పటినుండి యామె యెడ నాదర మతిశయింప నామె యూడిగమునకు సేవకురాండ్రను మహారాజు నియోగించెను. అంతఃపురములోని యితరస్త్రీలు తిష్యరక్షకు వైరు లయిరి. ఆమె మహారాజ్ఞి సన్నిధిని గూర్చుచుండి యితరులమీఁద నేరములు చెప్పుచుండును. మిగిలిన కోడండ్రవిషయమై మహారాజునకును నేరములు తెలియుచుండెను. అంతఃపురమున తిష్యరక్ష యేమి తలఁచుకొన్న నది యగు నని త్వరలో నెల్లరు గ్రహించిరి.

ఆసమయమున రాధగుప్తుఁడు నూతనముగాఁ బ్రాసాదమున నుద్యోగి యయ్యెను. అతఁడు చాణక్యుని శిష్యుఁడు రహస్యాలోచనమును రాజనీతియందును విషాదిప్రయోగములందును నించుమించుగా చాణక్యునితో సమానుఁడు,

ఇంతవఱకును లోకులా మర్మము తెలియఁగరు. ఏదైనఁ గోలా హలము సంభవింపని పక్షమున శీఘ్రముగా వృద్ధిలోనికి వచ్చుటకు వీలు లేదని యతఁడు గ్రహించెను. రాజ్యాపములో విప్లవముకోస మాతఁ డెదురు చూచుచుండెను. తిష్యరక్ష తనకు బహువిషయములలోఁ దోడ్పడు నని యతఁడు కని పట్టెను. రాధగుప్తునిఁ జేతఁ బట్టుకొన్న యెడలఁ దాను రాజ మహిషి కావచ్చు నని తిష్యరక్ష భావించెను. కావున మధ్యే మార్గమున వారిద్దఱు కలిసిరి. ఉభయమనస్సు లేకీభవించి నవి. వారు బహుకాలము పరీక్షింప నక్కఱ లేకయే విప్ల వము తలచూపెను. మహారాజు ప్రథమపుత్రుఁడే విప్లవము నకు హేతు వయ్యెను. ప్రభు వనేకవిషయములలో సుషీము నితో సంప్రతించుచుండును. కుమారుఁడును బుద్ధిమంతుఁడు విచక్షణుఁడు ధీరుఁడు బహువిద్యాపారంగతుఁడు, కాని విష యలంపటుఁడు. కావున రాధగుప్తునకును బ్రధానామాత్యు నకును నతఁ డన్న సరిపడదు. ఒకానొక వణిజ్మహిళయెడల సుషీముఁ డవినయము సలుపుటచే లోకులు కుపితులై చెల రేగిరి. అతనిని వెడల నడప వలసినదని వారు మహారాజును బ్రార్థించిరి. ప్రధానామాత్యుఁడు రాధగుప్తుఁడు తిష్యరక్షయుఁ బ్రజలకోపమును బ్రజ్వరిల్ల జేయ యత్నించిరి. తుదకు సుషీముఁడు ప్రాసాదమున నివసించుట కూడఁ గష్ట మయ్యెను. వేఱుపాయము గానక మహారాజు సుషీముని తక్షశిలకుఁ బంపి అశోకుని పాటలీపుత్రమునకుఁ బిలిపించెను.

నెలరోజులలో అశోకుఁడు రాజధానికి వచ్చెను. అతఁడు వచ్చిన రెండు మూఁడు రోజులలోనే మహారాజు ప్రధానామాత్యుఁడు నాకస్మికముగా మరణించిరి. మరణములకు హేతువు నిర్ధారణ కాలేదు. కొందఱు కొందఱు విష మని చెప్పుకొనిరి. కాని యెవరు పెట్టిరో యెవ్వరికిని దెలియ లేదు. ఒకటి రెండు దినములలో నాగరకులు నూతనరాజాభిషేక మహోత్సవమత్తులై వెనుకటిసంగతులు మఱచిరి. రాధగుప్తుఁడు అశోకు నభిషేకించెను. అతఁడు మహామంత్రి యయ్యెను. అశోకుని ప్రధానభార్య పట్టమహిషియై యర్ధసింహాసనాధికారిణి యయ్యెను.

పట్టాభిషేక మహోత్సవాహ్లాదము కొలఁది రోజులలో భయముగాఁ బరిణమించెను. సుసీముఁడు మహాసేనతో పాటలీపుత్రము సరికట్టెను. అన్నతో వివాదము పెట్టుకొనుటా మానుటా యని అశోకుని మానసము సంచరించుచుండెను. అతఁ డేమియు నిర్ధారణ చేయఁజాలకున్నసమయమున తిష్యరక్ష యరుదెంచి యతనితో సల్లాపము లారంభించి భర్త మనస్సు చంచలముగా నుండుట గ్రహించి, "మహారాజా, నేను దేవరవారిస్థితిలో నున్నయెడల నారామములోని సమస్తఫలవృక్షములనుగూడ ఖండించి వేసియుందు !" నని పలికెను.

ఉత్తేజకము లయిన యామెవాక్కులు విను నప్పటికి అశోకునకు ధార్ఢ్యము కలిగినది. "ఇదిగో పోవుచున్నాను ! ఉద్యా

నములో నొక్క చెట్టు మిగిలినను కుఠారమును విడువను !"
అని యతఁడు వక్కాణించెను.
అంత నతఁడు సశస్త్రముగా యుద్ధమునకుఁ జనెను. అశోకుఁడు వీరాగ్రగణ్యుఁడు. అతని భుజబలముచే సుషీముఁడు పరాజితుఁడు నిహతుఁడు నయ్యెను. చంద్రగుప్తుని వంశము లోని గర్భస్థశిశువులనుగూడ సంహరించి అశోకుఁడు నిస్తీర్ణ మగధసామ్రాజ్యమున కేకాధీశ్వరుఁ డయ్యెను. శుభద్రాంగి ప్రార్థించుటచేఁ గనిష్ఠసహోదరుఁడగు వీతాశోకుని మాత్రము బ్రతుక నిచ్చెను. కాని వానిఁ ధర్మభ్రష్టుని జేసి బౌద్ధమత మునందు బంధించవలసిన దని తిష్యరక్ష యాలోచన చెప్పెను. వీతాశోకుఁడు శాక్యభిక్షువై పౌండ్రవర్ధననగరమున భిక్ష మెత్తి జీవయాత్ర చేయుచుండెను.

౧౬

అశోకుఁ డేపిధముగా రాజయ్యెను. తిష్యరక్ష రాజమహిషి యయ్యెను. ఆమె మంగలి పుత్రిక యగుటచేతను సంపూర్ణముగా వివాహిత కాకపోవుటచేతను పట్టమహిషి యగుటకు వీలు లేకుండెను. ఆమె మహారాజ్ఞి యగు నని దైవజ్ఞుఁడు చెప్పినాఁడు కాఁడా ? కావున నామెకు మనోవ్యథలేదు. బాల్యమునుండియు నే యభిలాషము నెఱవేఱుటకై ధర్మాధర్మములను పాపపుణ్యములను లెక్క సేయక సమస్త దుష్కార్యములు చేసెనో యాకోర్కి సఫల మయినది. అశో

శీఁడు రాజయ్యెను. తిష్యరక్ష రాణి యయ్యెను. ఇరు వురు లోకములోని సర్వోచ్చపదవి నధిష్ఠించిరి. ఉద్దేశ్యములు సఫలములై యానందమునఁ గొన్నిదినములు గడచెను. రాజత్వము రాజ్ఞీత్వము క్రమముగాఁ బాఁత వడెను. ఉభయులును బాగుగా యోజింపవలసిన యవసరము కలిగెను. "సమస్తము సంఘటిల్లినది. కాని నాకేమి వచ్చినది?" అని వారు ప్రత్యేకముగా భావించిరి. "ఇంత శ్రమపడి సోదరులు లోకులను సంహరించి యిందరు రాత్రియులను వధించి యీ యుచ్చస్థానమునకు వచ్చినాను. ఇందువలన నాకు వచ్చిన దేమి?" అని యశోకుఁడు తలపోసెను.

"నాకు వచ్చిన దేమి?" అని అశోకుఁడు భావించినది పారలౌకిక విషయము; తిష్యరక్ష తలపోసినది తన నారీజన్మ సౌఖ్యము.

అశోకుని యాలోచనకు ఫలితములు బౌద్ధధర్మాశ్రయము లోకమున "అహింసా పరమో ధర్మః" ప్రచురణము.

తిష్యరక్షకు భర్తపై మనసు కలుగుట లేదు. అతఁడు పెద్దవాఁ డగుచుండెను. పైగా నతఁడు రాజకార్యతత్పరుఁడై బౌద్ధధర్మప్రచారము చేయుచుండెను. ఈభర్తవలనఁ దనకు నారీజన్మసౌఖ్యము సంఘటిల్లదని తెలిసికొని యామె పరపురుషసంగతిని సుఖాన్వేషణము చేయ జొచ్చెను. ఈసమయమున భువనమోహన విగ్రహుఁ డగు కుణాలుఁ డామె దృక్పథమునఁ బడెను. అతని స్నిగ్ధశ్యామల తరళ

నయనములను గాంచి తిష్యరక్ష ముగ్ధ యయ్యెను. అతనిపొందు కయి యామె బహువిధముల యత్నము చేయసాగెను. కాంచనమాల సౌఖ్య మామెకు విషపాత్ర మయ్యెను. ప్రచ్ఛన్నభావమున తిష్యరక్ష యతనిని సర్వదా వీక్షించు చుండును. కావున నేఁటి సంధ్యాసమయమునఁ గృతకాద్రి మీఁద నిలిచియుండి, కాంచనకుణాలులు పుష్పమాలికలు గ్రుచ్చుట చూచుచుండెను. తరువాత నామె కాంచనమాల దండలను హరించి మారవేషధారి యగు కుణాలునకుఁ బట్టి వేషము దాల్చి రంగస్థలమున నిలిచెను. పిమ్మట లతాకుంజ మున నిర్లజ్జముగాఁ దన మనోగతమును కుణాలునకు విశద పఱుపఁ గలిగెను.

౧౭

కుణాలుఁడు కాంచనమాలయు గృహాభిముఖులై పోవఁ జొచ్చిరి. త్వరలో నాపద కలుగు నని యిరువురిమనస్సులలోఁ గూడ భయంకరముగా సంశయము కలిగెను; కాని సద్ధర్మము నకు శుభమే పరిణామ మని యాశయుఁ గలిగెను. మార్గము వెంటఁ జని వారు కాంచనకుటీరద్వారము చేరిరి. తలుపు తెఱచినతోడనే పై నుండి భూర్జపత్ర మొకటి క్రిందఁ బడి నది. అం దిట్లు వ్రాసియున్నది :—

"నేఁడు నీతో నాకుఁ జాలపని యున్నది. తిష్యరక్షాజనాం తములో న న్నొకసారి కలిసికొమ్ము. అభినయ మయిన తరు

రాత్రి నీకోసం మచ్చటు వేచియుందును."

చూడగా నది పట్టపురాణి యగు తిష్యరక్షితా దేవి హస్తాక్షరములు. అతం డాలసింపక కాంచనమాలతో "కాంచనా, మహారాణి నన్ను స్మరించుచున్నది. ఆమె దర్శనము చేసి వచ్చెదను." అని పలికెను.

"ఇంత రాత్రివేళ నామె నేల పిలుచుచున్నదో?" యని కాంచనమాల పలికెను.

"ఏదియైనను దాని రాజాజ్ఞ శిరసావహింపవలసినదే" యని కునాలుఁడు కుంజరమువలె నడవసాగెను. అంతఃపురమునం గేవలము క్షణము నిల్చెదను అర్ధక్షణము నుండు నని కాంచనమాల భావించెను. అంతరంగమున ... సంచరించుచుండ ... తెరచి యామె పడకటింటిలోఁ బ్రవేశించెను.

కునాలుఁడు ద్వారమునకు ... ప్రవేశించి చూడ నెవ్వరును గాన రాలేదు. ఆశ్చర్యము నొంది యతఁ డామెకోస మెదురు చూచుచుండెను.

౧౮

నిజముగా తిష్యరక్షితే యనర్థములకు మూలకందము. పరివ రక్షితాదేవి సౌధమునుండి యామె భూర్జపత్రమును హరించినది. అది రహస్యలేఖ యగుటచే నం దెవ్వరి పేరును లేదు. ఆమె యాపత్రమును కునాలుని ద్వారబంధమున

గ్రుచ్చి వైచెను. అభిసారిక యైన పిమ్మట నీయుపాయముచే మరల కుశాలుని కుంజమునకు గప్పింప వచ్చు ననియు నాతఁ డీతమునఁ దనయభీష్టము నెరవేఱు ననియు నామె భాసించెను. అభిసారాంతమున మహారాజు నామెను జూచి "ప్రేయసీ, నేఁడు చక్కఁ బూసి నాకెంతయు సంతసము సమకూర్చితివి. నీసౌధమున రాత్రి గడపెద" నని పలికెను.

సుఖమున మహారాజు నెలుఁగుచ్చుచు తిష్యరక్ష భర్తతో "మహారాజా, ఈనాఁడు నాయెడ నింతకన్న నెక్కువ యనుగ్రహ మేముండును!" నని పలికెను. కాని లోలో మిక్కిలి మసలుకొనుచు నీయుపాయమున ముసలివాని శీఘ్రముగా స్వర్గ మంచి తనయభీష్టము నెరవేర్చుకొనుట కెప్పుడు పరుగెత్తుదునా యని చింతింపఁ జొచ్చెను.

"నీసౌధమునకు వత్తు ననగా నన్యమనస్క వయితి వే" మని చక్రవర్తి యామె నడిగెను.

"దేవా, నేఁటి రాత్రి జాగరణము చేయవలె నని సంకల్పము. అసద్ధర్మముతో బహుకాలము గడచినది. ఎన్నఁడు బౌద్ధదేవాయతనము చూడ లేదు. కావున దీక్షఁ బూని ప్రాసాదమందలి మఠములను నగరమందలి మఠములను సందర్శించి నమస్కరించ నుత్తమని తలపోయుచున్నా" నని యామె దురాత్మురాలు ప్రత్యుత్తర మిచ్చెను.

మహారా జత్యంతానందముతో "ప్రేయసీ, నీసంకల్పము ప్రశంసనీయము, కావున నీమందిరమునకు రాను. నా మేడలోని

కే పోయెద” ననెను.

అప్పుడు శిష్యరక్షి యడ్డముగ వచ్చి యిట్లనెను: “దేవా, దేవదర్శనమువలెనే దేవర దర్శనమును వాంఛనీయము, కాబట్టి దేవదేవాలయము నా మందిరమున నుండు గాక. నేను క్రమముగా దేవదర్శనము చేసికొని వచ్చి తమ పాదసన్నిధి జేరుగుదును. అందువలన సమస్తపాపములు తొలగిపోవును. సద్ధర్మము స్వీకరించుట కర్తవ్యమని యెఱుగుదును!”

మహారాజు మిక్కిలి సంతుష్టాంతరంగుడై యా ప్రస్తావనకు సమ్మతించి శిష్యరక్షును వేనోళ్లఁ బొగడఁజొచ్చెను.

౧౬

మహారాజు నెట్లో నిద్ర పుచ్చి శిష్యరక్షు త్వరితగమనమునఁ గుంజమధ్యమునఁ బ్రవేశించెను. చాల సేపటినుండి కలశాలాపము వినుగుత్తో వేచియున్నట్లును వెడలిపోవ నుద్యమించుచున్నట్లు నామె కనుగొనెను.

అంత నామె యతని యెదుటికిఁ బోయి పిలిచెను. శిష్యరక్షుడు గాంచినంతనే యొడలెల్ల మండుకొని పోవ, నతఁడు “నీవే పన్నాగము పన్ని నన్నిచ్చటికి రప్పించితివా!” యనెను.

మందహాసము చేయుచు నామె యిట్లనెను: “అవును, రప్పించినాను. పరిష్యరక్షితా దేవి పత్రమును మార్చి నీమందిర ద్వారబంధమున గ్రుచ్చితిని. ఆరహస్యలేఖమీఁద నే విలాసము లేకపోవుట నాకెంతయుఁ దోడ్పడినది! అది యట్లుండ

నిమ్ము. నీ కోసము నే నింతపని చేసితి నని నైనను నీమనస్సు కొంచెము చలించుట లేదా! ముసలిభర్తను వంచించి నీసన్నిధిఁ జేరినాను. నీ వింత కఠినచిత్తుఁడ వేమి!"

తిరస్కారసూచకముగా మొగము చిట్లించుచు కుణాలుఁ డచ్చటనుండి వెడలిపోన నుద్యుక్తుఁ డయ్యెను. కాని తిష్య రక్ష యతని కడ్డముగా నిలిచి యిట్లనెను: "నీ వాక్యానుసార నాకు లభ్య మైనప్పుడు నామాటలు కొంచెము నాలకింపక తప్పదు. అట్లు కానియెడల నిన్ను పిడిచిపెట్టను, పైగా నిప్పు డే కేకలు వేసి మహారాజును లేపెదను!"

కుణాలునకుఁ బెద్దచిక్కు వచ్చినది. ఆమెను నెట్టుకొని పోవుటకు వీలు లేదు. కోపముచే నవయవములు చలించు చుండ నతఁడు "చెప్పు! నన్నుమాత్రము తాకవల" దనెను. "మంచిది, వినుము. మహారాజుమీఁద నాప్రభావమెట్టిదో తెలియునా! క్షణములో నందఱికంటెను మహారాజునకుఁ బ్రియతమ నయితిని. నీ వేది కోరిన నది యిప్పించఁ గలను. నాప్రస్తావనకు సమ్మతింపుము. సమ్మతింపవేని మహారాజును వశ పఱచుకొని నిన్నును కాంచనమాలను నాశము చేయిం చెదను!"

"చేయించఁ దలఁచినది చేయించుము. ఇప్పుడుమాత్రము నన్ను విడు!"

"అట్లయిన నంతఃపురములో నీకు నేను బరమ శత్రువు నని యెంచుకో!"

"మంచిది. అందువలన నా కేమియు నష్టము లేదు. ఇంకేమయినను జెప్పవలసిన దున్నదా?"

"లేదు. కాని యొకానొకనాఁడు నీవు నాయెదుట నిలువఁబడవలసి వచ్చును!"

"జరుగ వలసిననాఁడట్లే జరుగును. ఇప్పుడు మాత్రము నన్నుఁ బోనిమ్ము."

ఇంతలో దూరమున మనుష్యుల పాదధ్వని వినవచ్చెను. పరిష్యరక్షిత కుంజములోనికి వచ్చుచుండె నని గ్రహించి తిష్యరక్ష సాంద్రలతాంతరమున దాగి "నీవు పొమ్మి"మ్మని కుణాలునితోఁ జెప్పెను.

౨౦

పరిష్యరక్షిత లతాగృహముఁ జొచ్చి మహామాత్యుఁ డగు బ్రాహ్మణునితో "నేఁ డేమి జరిగిన" దనెను.

బ్రాహ్మణుఁడు మొదటినుండి తుదివఱకు నన్నియు సవిస్తరముగాఁ జెప్పెను. తిష్యరక్ష బౌద్ధధర్మము స్వీకరించిన దని విని పట్టపుదేవి యులికిపడి "ఏమీ! ఇదివఱలో నామె కుడిభుజమే నాకు!" అని యాశ్చర్య పడెను.

"ఆమెయభిప్రాయ మేమో గ్రహింప లేకున్నాను."

"అట్లయిన నెవ్వరిని విశ్వసింప రాదు. మన వ్యవహారము మిక్కిలి రహస్యముగా నుంచవలెను. మీసలహా యేమి?"

"నిస్సంశయముగా నది రహస్యముగా నుండఁగలదు.

కాని యీ విధర్మప్రవాహము నె ట్లడ్డగింపఁ గలము!”

“స్వామిమీరా దేవతలే రక్షింతురు! కాని మన మిప్పు డేమి చేసినచో లోకుల మనను మరలింపఁ గలము?”

“బ్రాహ్మణులు ప్రబలులై యున్న తావులఁ దెల్లఁ దిరుగు బాటులు జరుగును.”

“కాని మహారాజు నెదిరించి యెవరు నిలువఁ గలరు!”

“అందఱు నేకీభవించినచో నే మగునో చెప్పఁజాలము. కాని యందఱు నొక్కటగుదు రనునాశ లేదు. బ్రాహ్మణానా మనైకత్వమ్!”

“తిరుగుబాటుతో మనకు సంబంధము లేదు. ఇంక నే యుపాయమైనఁ జెప్పఁగలరా?”.

“ఒక్కయుపాయ మున్నది. మనము బోధిద్రుమమును దాచిపెట్టుదము. మఱునాఁడు విధర్ముల వృక్షమును దేవతలు నాశము చేసినా రని చాటింపింతము.”

“అది యెట్లు చేయఁగలరు? అచ్చట రక్షకభటు లెందఱో యుందురే.”

“ఆభారము నాది. వృక్ష మదృశ్య మగునప్పుడు లోకులు దేవతలమహాత్మ్యమునే కొనియాడుదురు. ధర్మేతరులనోట దుమ్ము పడును!”

ఇందుల కుభయులు సమ్మతించిరి. వారు వెడలిపోవు నప్పటికిఁ బ్రొద్దెక్కన లేదు. ఈసంగతు లెవరికిని దెలిఁ బుచ్చరా దనియు నవసర మైనపక్షమున నగరములోఁ గలక

లము చేయవలె ననియుఁ దమ కిరువురకుఁ దప్ప నావిషయ ములు రెండవచెవిని బడరా దనియు వారు ప్రతిజ్ఞలు చేసిరి.

తిష్యరక్ష తెఁరగెలచాటునఁ గూరుచుండి సర్వ మాకర్ణించెను; ఆకర్ణించి చాలసే పూరకుండెను. ఇఁకేఁ బని లేదని యొకమాట యనుకొని, అభీష్టసిద్ధి కానప్పుడు ప్రాణములతో నేమి ప్రయోజన మని యింకొకమాట యనుకొని తిష్యరక్ష కుణాలుని విషయమై తలపోయుచుండ పరిష్యరక్షితయు బ్రాహ్మణుఁడును జెప్పుకొన్నమాటలు జ్ఞప్తికి రాఁగా నామె యిట్లు భావించెను: "ఈపరిష్యరక్షితను వెడలఁగొట్టించి పట్టమహిషి నగుట కెంతో యవకాశము లభించినది. పట్టపుదేవి నగుదు నేని యీమెకంటెను నా కెక్కువయధికారము లభించును. కుణాలుని వశపఱచుకొనుట కెక్కువ వీ లుండును. మహారాజ్ఞి నగుదునేని నేనే మహారాజును, నేనే మహామంత్రిని, నేనే సేనాధిపతి నగుదును. అప్పు డీలోకపర్యాయమున మారెదను!"

పరిష్యరక్షితను రూపు మాపి తానే పట్టమహిషి కావలె ననెడి సంకల్పము కలిగిన పిమ్మటఁ గొంతకాలము కుణాలుని నణచిపోవలె ననియామె నిర్ధారణ చేసికొనెను.

౨౧

కుణాలుఁ డింటికిఁ జని చూచునప్పటికి కాంచనమాల "నాథా, యెచ్చట నుంటిరి? నాథా, యెచ్చటనుంటిరి!" అని ఖేదముతోఁ బలవరించెను.

కునాలుడు శయ్యప్రక్క నిలుచుండి వెన్నెలలో కాంచనమాలవంకఁ జూచుచుండెను. ఆమె యులికిపడినది. ఏదో దుస్స్వప్నము గాంచి భయవిహ్వాలయు జ్ఞానశూన్యయు నయినట్లు కాంచనమాల పడియుండెను. కునాలుఁడు మెల మెల్లన శయ్యపైఁ గూరుచుండి మృదులముగ నామెమేను నిమురుచు "కాంచనా, యిదిగో వచ్చినాను!" అని యామె నూరడించెను.

కాంచనమాల రోదనము చేయుచు "అ దేమి! మీకుఁ ద్రోవ కనబడుట లేదా? అంధత్వము వచ్చినదా!" యనెను.

"ఏమి కాంచనా! నాకు దివ్యచక్షువు లున్నవా?" యని కునాలుఁ డనెను.

"లేవు లేవు! మీ రంధు లయినారు. సంశయ మేల? నడువుఁడు. ఇక్కడఁ బని లేదు. ఇదిగో భగవంతుఁడు పిలుచుచున్నాఁడు. కఱ్ఱ పట్టుకొన్నాను: మీరు నా వెంట మెల్లగా రండు. మెలమెల్లగా కాకున్నఁ బడిపోదురు!" అని కాంచనమాల కలవరించెను.

ఆమె మిక్కిలి బాధపడుచున్నట్లు కునాలుఁడు గ్రహించెను. అనావృతమైన యామె శ్వేతవక్షము తరంగిత మగు గంగాసలిలమువలె లేచుచుఁ బడుచుండెను. అతఁడు మెల మెల్లన నామెశరీరము చేతితో నిమురుచు నామెను శాంతపఱచుచుండెను. ఆమెను నిద్ర లేపుట కతనికి సాహసము కలుగ లేదు. "పగలంతయు నుత్కంఠముగా నుండుటచే నిద్రిం

చుచున్నది. లేపనేల ” యని యతఁడు భావించెను.

చాలసేపు శరీరము నిమురుచున్నను స్వప్నపీడ తొలఁగి పోలేదు. మాటిమాటికిని కాంచనమాల నిట్టూర్పులు విడుచుచుండెను. ఆమె వక్షస్థల మింకను లేచుచుఁ బడుచుండెను. అంత నతఁడు మెల మెల్లగా నతిమృదుస్వరమున నామెను నిద్ర లేపెను.

మెలఁకువ వచ్చునప్పటికి కాంచనమాల యించుక నేద దేఱినది; కాని యింకను రొంజుచు “నాథా, యేమి చేసితిరి? ఇది నాలుగవజాములో స్వప్నమా?” యని భర్తతో ననెను.

“కానిమ్ము. మరల నిద్ర పొమ్ము.” అని కుణాలుఁడు చెప్పెను. ఇరువురును శయనించిరి. మిగుల బడలియుండుటచే నతనికిఁ దేలికగా నిద్ర పట్టినది. ఎంత యత్నించినను కాంచనమాలకు మాత్రము నిద్ర పట్టినది కాదు. ఆమె మనస్సు వికలమయ్యెను. మాటిమాటికి నామె ప్రాణనాథుని స్పృశించుచుండెను. భయోద్వేగములు మాత్రము తొలఁగిపోలేదు.

౨౨

తెల్లవాఱక పూర్వమే తిష్యరక్ష తనసౌధమునకు మరలి వచ్చి చూడ మహారాజింకను నిద్రించుచుండెను. ఆమె నిద్ర పోవక అశోకుని పాదసన్నిధిని గూర్చుండి పాదము లొత్తుచు వీవనతో విసరుచుండెను. రాత్రి యంతయు మేల్కొని యుండుటచే నడుమ నడుమ నిద్ర వచ్చుచున్నను

నతికష్టమున నిరోధించుచు మహారాజు నిద్ర లేచుటకై వేచి యుండెను. ఒకసారి యామె కొంగు పఱచుకొని మహారాజ పాదప్రాంతమున శయనించెను.

కొంచెముసేపటికి లేచి యామె మరల నతనికి వీవన వేయఁ జొచ్చెను. సూర్యోదయమగుచుండఁ గొంచెమునకు ముందు మహారాజు మేల్కొని చూచునప్పటికి తాను పాదములు నొత్తు చుండెను. "నీ వింకను నిద్ర పోలేదా?" యని మహారాజు లేచి యనెను.

"లేదు దేవా! నిద్రపోవుటకు వీలు లేకపోయినది."

"అదియేమి! దేవుని జూచివచ్చితివా?"

"లేదు దేవా! దేవుని జూడఁ బోలేదు."

"నీవు వెలుపలికిఁ బోవుట చూచినానే."

"వెళ్లినానే కాని వెంటనే మరలి రావలసి వచ్చినది."

"రావలసి వచ్చినదా? ఇచ్ఛాపూర్వకముగా రాలేదా?"

"లేదు. అదింకేయుఁ జెప్పి లాభము లేదు" అని తిష్యరక్ష వేగముగా లేచి మహారాజునకు ముఖప్రక్షాళనార్థము పరిమళోదకము గొని వచ్చి యిచ్చెను.

మహారాజేదో స్వప్నము గాంచి మిగుల నుద్విగ్నుఁ డయ్యెను. తిష్యరక్షమాటలు వినుటచే నాతని మనస్సు మఱింత వ్యాకుల మయ్యెను. అంత నతఁ డామె చేయుచున్న పని యాపుమని "నీ వేలతిరిగి రావలసి వచ్చినదో చెప్పవా?" యనెను.

"ఏమున్నది? భయము వేసినది."

"కాదు కాదు. నీవు దాచుచున్నావు. ఏమి జరిగినదో సరిగాఁ జెప్పుము."

"ఏమియు లే" దని తిమ్మరుసు ముఖప్రక్షాళన ప్రయత్నములు చేయఁ జొచ్చెను.

"నీవు చెప్పక తప్ప" దని మహారా జనెను.

"దేవా, నాకు నిజముగా భయము వేసినది!"

"ఎవరివలన?"

"దేవా, నేను సౌధమునుండి బయలుదేఱి యుద్యానము దాఁటితినో లేదో నికుంజమధ్యమున నెవరో కూర్చుండి మాటలాడుచుండుట కనుఁగొంటిని. అప్పుడు నాకుఁ జాల భయము వేసినది. ఇద్దఱు ముగ్గురీ సౌధము వైపు వచ్చుచుండిరి. దేవర నా కొంటిగా శయనించి యుండి రని నాకు భయము పుట్టినది. వేఱొక మార్గమున మరలి రావలె నని యత్నించితిని. కాని ప్రతిమార్గము వెంట నొకరిద్దఱు మనుష్యు లుండిరి. ఇంతలో నా కాలిక్రింద నెండుటాకులు నలిగినవి. వానితో సమముఁ జల్లనివస్తు వేదో తగిలినది. మెల్లగా నెత్తి చూచునప్పటి కది చుఱకత్తి! అప్పుడు నాకు సంశయము విడిపోయినది. భయమునఁ బ్రాణము పోవున ట్లయ్యెను. మహారాజుగారు నామందిరమున నొంటిగ శయనించి యున్నారే యని దిగులుపడితిని."

"ఎండుటాకులనడుమఁ జుఱకత్తియా?"

"అది కనంబడుటచే మఱింత భయము వేసినది. అంతట నాకుం దత్తరము పుట్టినది. మహారాజుగా రొంటరిగా శయనించియున్నారు. కావున నే నిచ్చటికిని బోవుట తగ దని నిశ్చయించుకొంటిని."

"వారికి నామీఁదఁ గోప మున్న దని నీకుఁ దోఁచినదా?"

"ఎట్లు తెలియును దేవా! నే నాకస్మికభయమున సాహసించి యుద్యానమునొద్దకుఁ బరుగెత్తుకొని వచ్చితిని. ఈ మందిరమువైపు వచ్చుచున్నవారు నా వెంటఁ బడిరి. ఎగరొప్పుతోఁ బరుగెత్తి వచ్చి ద్వారము మూసి గడియ వేసితిని. మీకా చప్పుడు వినఁబడలేదా?"

మహారాజు స్వప్నములో నేదో చప్పుడు వినియుండుటచే "ఝణత్కారము విన్నాను. ఏదో గడబిడ మున్నట్లు వినఁబడిన" దనెను.

"అట్లయిన గడియ వేసినచప్పుడు మీరు విన్నారు."

మహారా జన్యమనస్కుఁడై "కావచ్చు" ననెను. దివ్యరత్నమాల ముఖప్రక్షాళనార్థము యత్నించుచుండ మహారాజామె నడ్డగించి "ఎవ రెవరు వచ్చినారో గుర్తింపగలవా?" అని ప్రశ్న చేసెను.

"గుర్తింప లేను దేవా!"

"వా రెట్టివేషములు ధరించియున్నారు?"

"మొదలే నాకు భయము వేసినది. పైన వెన్నెలలో నంతయు మిలమిల లాడినది."

"కొంత తోట నటు నుండఁజూచితివి గదా, యెవ రేదిక్కు-నుండి వచ్చిరో జ్ఞప్తి యున్నదా ?"

"ఒక రిద్దఱు మనుష్యులు కాంచన కుటీరము వైపునుండి వచ్చిరి."

"కాంచనకుటీరము వైపునుండియా ! సంగతి యేమియో తెలియుట లేదు. కాని నిన్ను నీవు నన్నుఁ బిలువలే దేమి ?"

"తలుపు వేయగానె కొంత సేపటివఱకు మతిభ్రంశ మయిన ట్లయినది. తరువాత మిమ్ము లేపుదమని వచ్చి చూడ మీరు నిద్రించుచుంటిరి. సౌధములో నెట్టిశబ్దము వినఁ రాలేదు. మిమ్ము నిద్ర లేపవలె నని యొకసారి తలఁచితిని. మేడమీఁదికిఁ బోయి చూచి వత్తు నని యింకొకసారి తలఁచితిని. విశేష మేమైన నున్న యెడల దేసరవారిని నిద్ర లేప నెంచితిని."

"మేడమీఁదికి వెళ్లినావా ? ఏమి కనఁబడినది ?"

"ఏమియుఁ గనఁబడ లేదు."

"ఎంతమాత్రము కనఁబడ లేదా ? ఇందఱు మనుష్యు లెచ్చటికిఁ బోయినారో ?"

"ఒక రిద్దఱు పట్టుపు దేవి సౌధము ప్రక్కగాఁ బోయిరి."

"సౌధము ప్రక్కగాఁ బోయిరా ? లేక సౌధము లోనికే పోయిరా ?"

"సరిగాఁ జెప్పలేను. అంతవఱకు వెళ్లినారు. తరువాత వారు నాకుఁ గనఁబడ లేదు."

"చాల సందేహము కలుగుచున్నది."

"నీని యభిప్రాయము నాకు బోధపడ లేదు. రాత్రి నాకు జాల భయము వేసినది!"

నిట్టూర్పు విడిచి "భయపడుటకుఁ దగినంత కారణమున్న" దని మహారాజు సత్వరముగా రాధగుప్తుని బిలిపించి యావిషయమును బరిశోధించి కనుఁగొన వలసిన దని యాజ్ఞాపించి లేవఁ బోయెను.

ఆవిషయమై తన సౌధమునం దేమియుఁ జేయ వల దని తిష్యరక్ష ప్రార్థించినను మహారాజామెమాట విన లేదు.

౨౩

మహారాజావలికిఁ బోవగనే రాధగుప్తుఁడు సైగ చేసి రాణి నేకాంత ప్రదేశమునకుఁ గొనిపోయి "మరలఁ జమత్కారము చేయుచున్నారా యేమి?" యని యడిగెను.

"తెలియ లేదా?"

"ఎవరిని నాశనము చేయుటకు?"

"మొదట పరిష్యరక్షిణను తరువాతఁ జేత నయినయెడల కుణాలుని."

"పరిష్యరక్షిణ చేసిన యపరాధ మేమి? పట్టపుదేవి యన్న మీకు గిట్టదా?"

"కంటకమును లాగివేయుట మంచిది."

"కుణాలుని మీఁదఁ గోప మేల?

"బౌద్ధధర్మ మవలంబించినది మొదలు మహారాజున

కాతనిమిగాఁక నిక్కిలి ప్రీతి. అతని నెచ్చటికైనను బంపి వేయుట యవసరము."

"తక్షశిలకుఁ గాదు గద?"

"బింబిసారుని వంశములోని పెద్ద తక్షశిలారాజులను ప్రాగ లేదు!"

"తెలిసినది. అట్లయిన మగధాలుఁడు సామ్యరక్షితను పట్టు కొనియున్నాఁడా?"

"అంతే కాదు."

౨౮

రాధగుప్తుఁడు కొంతసేపటికి మరలి వచ్చి "ఏమియు సరిగాఁ జెప్పజాల కున్నా" నని మహారాజునకు విన్నవించెను.

మిగులఁ నౌత్సుక్యముతో నతని కోసము పరీక్షించుచున్న మహారాజు జీనమాటలు వినునప్పటికి కోపము చెంది "నావాకి టనే యెవరో గుమి గూడఁగా మీరు దని నేమియుఁ గనిపెట్ట లేకపోయినారు. మీవంటి మంత్రులతో రాజ్యము చేయుట కేవలము విడంబన" మని పలికెను.

రాధగుప్తుఁ డవనతవదనుఁడై యిట్లనెను: "నే నేమియుఁ గనుగొన లేకపోయినాను. కాని దేవరవారు శీఘ్రముగా గను గొనఁగలరు. గుమిగూడిన వారిలోఁ గొందఱు కాంచన కుటీ రము వైపునకును గొందఱు మహారాజ్ఞి సౌధము వైపునకు జనిరి. తమరు వారిలో నెవరినైనను బిలిపించి యడిగిన

మొదల ననేకవిషయములు బయలుపడును. వారి సేవకులను కంచుకులను విడివిడిగా నడిగినాను. వా రేమియుఁ జెప్పినారు కారు."

"చెప్పలేదా! శిరశ్ఛేదము చేయింపదగును. కంచుకీ, నీవు శీఘ్రముగాఁ బోయి మహారాజుగారు మిమ్ము స్మరించినా రని తిష్యరక్షితాదేవితోడను కుణాలునితోడను జెప్పుము." కంచుకి తోడనే వెడలిపోయెను. మహారాజు మంత్రి తిష్యరక్ష—మువ్వురును గతరాత్రమున జరిగిన విషయమును జర్చింపఁ జొచ్చిరి. తిష్యరక్షయు మంత్రియు మహారాజుభయమును నౌత్సుక్యమును వృద్ధిచేయుచుండిరి.

౨౫

కంచుకి కాంచనకుటీరమును బ్రవేశించినంతనే బల్లి పలికెను. వామభాగమునఁ గాకి కాకా యని వికటముగా నఱచెను. చీఁకుగ్రద్ద నోటినుండి రక్తబిందువులు కాంచనమాల యెదుట రాలెను. ఉత్కంఠతో నామె కుణాలునికొఱకు నలువంకల జూచెను. తొలుతఁ గంచుకి కానఁబడినంతనే యామె కతఁడు యమభటునివలెఁ దోఁచెను. తత్తరపాటుతో నామె భర్త పార్శ్వమున కరిగి నిలిచెను. మహారాజు నాదేశము విను నప్పటి కామె. కళవళపాటు వృద్ధి నొందెను. కుణాలునకును గొంచె ముత్కంఠ జనించినది. అతఁడు మహారాజ సన్నిధికిఁ బోవుచుండ కాంచనమాల తదేకదృష్టితో నాతని

మార్గము వెంటఁ జూచుచుండెను. భర్త చూపుమేర దాఁటి నంతనే యామె చదికిలఁబడి యిఁక హృదయేశ్వరుని జూడ నేమో యని భావించెను.

౨౬

కుణాలుఁడు మహారాజు సన్నిధిని నిలిచెను. అతనియొక్కం తను మ్లానముఖునిగ నుపలక్షించి మహారాజు నైత మహాశ్చర్యపడి భీతి నొంది కుమారునితో నిట్లనెను: "కడచిన రాత్రి కొందఱు రహస్యముగా నేదో యభిప్రాయముతో నీ సౌధోద్యానమున గుమి గూడిరి. వారిచేతులలో శస్త్రాస్త్రములు ఉండెను. కొందఱు నీ మందిరమువైపునకుఁ జనిరి. వా రెవరో నీకుఁ దెలియునా?"

"తెలియదు. తిష్యరక్షాదేవిగారి నికుంజమునకు వచ్చితిని."

"నీవా!"

"చిత్తము."

"సశస్త్రముగానా?"

"అభినయమునకుఁ బోయిన నేపథ్యముతో."

"అట్లయిన నీ వభినయాంతమున నింటికిఁ బోలేదా!"

"వెళ్లినాను. అచ్చట జాబు కనఁబడినది."

"ఎవరు వ్రాసినది?"

"పరిష్యరక్షితా దేవి వ్రాతవలె నుండెను."

"పరిష్యరక్షితదా?"

"చిత్తము."

"నేననుమానించినట్లే యయినది, మహారాజ్ఞికి సద్ధర్మమన్న ద్వేష" మని మంత్రి పలికెను.

ఇంతలో, ప్రతీహారి పట్టమహిషి తిష్యరక్షాదేవి యాగమనమును నివేదించెను. సముచితాదరముతో మహారాజు రాణిని దన ప్రక్కను గూర్చుండఁబెట్టుకొని "దేవీ, నీవు నిన్న కుణాలుని తిష్యరక్షాభవనమునకు నిచ్చింటివా!" యని యడిగెను.

"కుణాలునా? జ్ఞప్తి లేదు."

మహారాజు మంత్రివంకఁ జూచి కుణాలునితో "ఆయుత్తర మేది?" యనెను.

"ఎవ్వరిఁ బహుమానమిచ్చితినో గుర్తు లేదు."

"ఇట్టి మాట నిచ్చుటకుఁ బనికి రాదు. నిజము చెప్పుడు. మహారాజుగారి శయన గృహము దగ్గఱకు శత్రుజనులెవరో వచ్చిరి. అందులకు నిదర్శనము మీ జాబు!" అని మంత్రి యనెను.

మహారాజిట్లనెను: "ఇదేమి కుణాలా! నీ తండ్రిని వధింప వచ్చిన వారిని నేఁడు విచారించెదరు. అందులకు నీవు పట్టుదలతో నిదర్శనములు సంగ్రహించుటకు మాఱుగా వారిని గప్పివేయఁ జూచుచున్నావే!"

"నేను దోషిని గాను. ఎవ్వరిని గప్పఁజూచుట లేదు. కాని తమరు నామాటలు సంపూర్ణముగా నవధరింపలేదు."

"ఈవిషయములో నికింకేమిమాట లుండునో నాకుఁ దెలియకున్నది."

"జరిగిన సంగతి యిది. వ్రాత పరివ్యరక్షితాదేవి గాను గను జాబు పంపినది తిష్యరక్షాదేవి."

"అందులకుఁ బ్రమాణ మే" మని మంత్రి యడిగెను.

"తిష్యరక్షకుంజగృహములో నిన్నఁ గాంచి నన్నది."

"అట్లయిన తిష్యరక్షను కుంజగృహములోఁ జూచితివా?"

"అవును."

మహారాజు జనహ్యాభావముతో తిష్యరక్షనుఁ జూచెను. ఆమె వదనము విసర్ణ మయ్యెను. పిమ్మట నాము "దేవా, భయము చేఁ దమ కింతయుఁ జెప్పనైతిని. నేను బౌద్ధ దేవాయతనములను సందర్శించుటకుఁ గుమారుని వెంటఁ బెట్టుకొని పోవ నెంచి రమ్మని జాబు పంపితిని." అని విన్నవించెను.

"పరివ్యరక్షితకు యుత్తరములు నీ కెక్కడనుండి వచ్చిన" వని మహారాజు ప్రశ్న చేసెను.

అమ్లానముఖముతో నామె "పరిష్యరక్షితాదేవి చేవ్రాలు చేయక చిరునామా వ్రాయక గుట్టి యుత్తరము లనేక మితరులకుఁ బంపుచుండు" ననెను.

ఇంక సహింపఁ జాలక పరివ్యరక్షిత యిట్లనెను: "మహారాజా, ఇంక నే నిచ్చట నుండఁజాలను. తమరు బౌద్ధధర్మము స్వీకరించినప్పటినుండియు నాపై నిష్టము లేనట్లు కనఁబడు చున్నారు. దుర్మార్గురాలీ తరుణియైన నాకుఁ గీడు చేయ యత్నించినారు. దేవా, మీరు ప్రభువులు. బాగుగా విచారింపుఁడు. నేనింక నిచ్చట నుండి లాభము లేదు" ఇట్లు చెప్పి

యామె తొట్రుపాటుతో నచ్చటినుండి వెడలిపోయెను.

కుణాలునకుఁ గొంతసేపటి వఱకు నోట మాట రాలేదు. మహారాజు మంత్రి తిష్యరక్షయు నించుకసేపు పరస్పరము ముఖములు చూచుకొనిరి. "ఇంకను విచారింపవలసినది కల" దని రాణి పలికెను.

పరిష్యరక్షితయే తన ప్రాణనాశనమునకై ప్రయత్నించిన దని మహారాజు సంపూర్ణముగా నమ్మెను. ఈయభిప్రాయ మతఁడు వెలిఁబుచ్చుటకుఁ బూర్వమే నగరమున విప్లవ ముప్పతిల్లెను. అందఱును దొట్రుపడుచు మేడపై కెక్కి చూచు నరికి కుక్కుటారామము భస్మీభూత మగుచుండెను. మహారాజు భార్యవంకఁ జూచి "అది వారి పని కాదా?" యనెను.

"విచారణలోఁ దేలినట్లు చేయుఁడు. నామాటలతోఁ బని లేదు!" అని యామె జనులు చెప్పెను.

మహారాజు క్రోధాంధుఁడై మంత్రివంకఁ జూచి పరిష్యరక్షితామందిర మరికట్ట వలసిన దని యాజ్ఞాపించి విప్లవము నణచుటకై నగరాభిముఖముగాఁ జనెను.

౨౭

ఇట్టి మహా కోలాహల సమయమున తిష్యరక్ష యూరకుండ లేదు. ఆమె పురుషవేషము ధరించి పది పదునిద్దఱు సైనికులను వెంటఁగొని కలకలము జరుగు చోటికి సూటిగాఁ

బోయి యందుండి తప్పించుకొని మహామాత్య బ్రాహ్మణుని యిల్లు చేరెను. అమాత్యుఁడు కల్లోలమును తెలిసి యేమియు నెఱుఁగనట్లు నిశ్చింతముగా గృహములోఁ గూర్చుండి యుండెను. తిష్యరక్ష జనసంఘమును భేదించుకొని పోయి యాకస్మికముగా నాతనియింటఁ జొచ్చెను. మహామాత్యుఁడు నిర్ఘాంత పోవ నామె యిట్లనెను. “ పురుష వేషముతో నున్నాను గాని నేను బురుషుఁడను గాను. నా పేరు తిష్య రక్ష. నాసికుంజములోఁ గూర్చుండి, మీరు పట్టమహిషియుఁ జేసిన యాలోచనము విన్నాను. మీరే యీ కల్లోలమునకుఁ గారకు లని మహారాజునకు విన్నవించితిని. మీరు జీవింపఁ దలఁచితి రేని వృత్తు మెచ్చుట నున్నదో చూపుఁడు. చూపిన పక్షమున మిమ్ము నిరాతంకముగా నగరము వెలుపలకుఁ బంపెదను. అట్లు కాకున్న నిప్పుడే మహారాజుగారి సన్నిధికిఁ గొంపోయెదను. మీకుఁ బ్రాణదండనము విధింపఁ జేసెదను. బౌద్ధ ప్రభువు రాజ్యములో బ్రాహ్మణు లేక నవధ్యులు కారని తెలిసికొండు ! ”

బ్రాహ్మణుఁడు భయముతో సనుమానముతో మతి గోల్పోయి, యొక్కమాటయుఁ బలుక లేక యామెకు సురంగ ముఖము చూపెను. తిష్యరక్ష యతనిని వెంటఁగొని నగరము వెలుపలి కరిగెను. అచట బ్రాహ్మణుఁడు నోరు తెఱచెను. “ తిష్యరక్షిత కెట్టిగతి పట్టెనో ” యతని కామె తెలియఁ జెప్పెను. అతఁడు చేతులు జోడించి నానావిధముల నామెను

స్తుతించుచు బతిమాలుకొని తన కృతజ్ఞతను వెల్లడి చేసెను. తిష్యరక్ష యతనిని గంగాతీరమునకుఁ గొనిపోయి "నేఁటి నుండి నేను జెప్పిన ప్రకారము చేయుట్లు ప్రమాణము చేయు" మని నిర్బంధించెను.

ప్రమాణము చేయించినతరువాత తిష్యరక్ష యిట్లనెను: "కుంజరకర్ణా, మీరు, తక్షశిలకుఁ బొండు. మీతో నాకుఁ జాలపని యున్నది. నా ప్రాణము దీర్చినయెడల మీకు మేలు చేసెదను."

కుంజరకర్ణుఁడు నమస్కారము చేసి వెడలి పోయెను. తిష్యరక్ష తన సౌధమున కరిగెను.

౨౮

అశోకకుణాలుల పరాక్రమముచే విప్లవము వెంటనే శమించెను. కుక్కుటారామమున నగ్ని నిర్వాపత మయ్యెను. కాని బౌద్ధధర్మమున కెట్టి యపయశము వాటిల్లినది! బ్రాహ్మణుల దేవతలు జాగరూకులై యున్నారా యేమి? నాస్తికుల వట వృక్షమును దేవతలు హరించినారా! మఱి వృక్షము దొరకినది కాదు. అశోకుఁడు కుణాలుఁడు ఉపగుప్తుఁడు మొదలగు బౌద్ధప్రముఖులెల్ల విషణ్ణవదనులై భోజనము చేయకుండ వృక్షముకొఱకు విచారించుచుండిరి. ఇచట తిష్యరక్ష మహారాజవృత్తాంతము దెలిసికొన మాటిమాటికిని సేవకుల నంపుచుండెను. మహారాజు రాలేదు. తిష్యరక్ష అశోకుని దర్శింప

వలె నని ప్రార్థనము దెలిపెను. అతఁడు సమ్మతించి బోధి మంటపమునకుఁ బోయి యచట నున్న అశోకుఁడు సైతము విచారపడుచుండెను. కొంతసేపటికి తిష్యరక్ష యిట్లనెను: “దేవా, భగవంతుఁడగు బుద్ధలోకేశ్వరుఁడు నాయెడఁ బ్రసన్నుఁడయినాఁడు. బుద్ధబలముచే నే నిప్పుడే యాబోధి వృక్షమును తెప్పించఁగలను మీరు కొంతసేపు మరాయతనమున కెచ్చట్లకైనను పోయి ధ్యానము చేయుచుండుఁడు.” తిష్యరక్ష బోధివృక్ష మున్నచోటఁ గూర్చుండి తీవ్రముగా ధ్యానము చేయఁ జొచ్చెను. క్రమక్రమముగా బోధివృక్షము పైకి లేవఁదొడఁగెను. భూమిని బ్రద్దలు చేసికొని యా బోధిద్రుమము శిల పైకిఁ జూపసాగెను. తిష్యరక్షకుఁ జయము మగుఁగాక యని నలుదెసలనుండి ధ్వను లుప్పతిల్లెను. వృక్షము యథాస్థానమున సంస్థాపిత మయ్యెను. దేవతారాధకుల ముఖములు వాడిపోయెను. బౌద్ధులజయధ్వనులు మిన్ను ముట్టెను.

అశోకమహారాజు మొదలగు బౌద్ధులెల్లరు తిష్యరక్ష చుట్టును నిలిచి జయధ్వనులు చేసిరి. ఉపగుప్తుఁ డాసభ లోనే తిష్యరక్షను “అర్హతను” జేయఁ బ్రస్తావించెను. ఆమెకు “అర్హతీ” దీక్ష నొసఁగినపిమ్మట నతఁడు తనజీవితము ధన్యమయిన ట్లెంచెను. అంతట మంత్రి సద్ధర్మవిద్వేషిణియుఁ బతిప్రాణహారణోద్యోగినియుఁ గుటిలవర్తనయు నగు పరిష్యరక్షితకు మాఱుగా బుద్ధిమతియుఁ బతిపరాయణయు

ధర్మానురాగిణియు రమణీకులలామయు నగు తిష్యరక్షను మహారాజ్ఞిగాఁ జేయు ప్రస్తావన తెచ్చెను. తత్క్షణమే యామెను బట్టమహిషిని జేయ స్థిర మయ్యెను. అంతే కాక పరిష్యరక్షితను పౌండ్రవర్ధనదుర్గములో బందిగ నుంచ వలెనని తీర్మానము జరిగెను.

౨౯

ఈవిజయోల్లాసములో తిష్యరక్ష మాటిమాటికిని కుణాలునిపై దృష్టి సారించుచుండెను. కుణాలునిముఖమున నాజుగుప్సయే యాయనాదరభావమే యావిరక్తియే యామెకు గోచరించు చుండెను.

30

తరువాత నాలుగైదు దినముల కామె కభిషేకము జరిగెను. తక్కిన రాణులవలె తిష్యరక్షి యంతఃపురమునకు మాత్రము యజమానురాలు కాదు; సామ్రాజ్యమున కధీశ్వరి యయినది. ఏయాజ్ఞ యయినను అశోకతిష్యరక్షల పేర నడచు చుండెను. ఆలోచనాసభయందుఁగూడ నామె మహారాజున కెడమ ప్రక్కఁ గూర్చుండును. ద్రోహ మేమియు జరుగకుండు టకై అశోకుఁడు తిష్యరక్షాదేవి మందిరమున నివసించు చుండెను. కాఁబట్టి యప్పటినుండియు తిష్యరక్షయే మగధ సామ్రాజ్యమున కధీశ్వరి యయినది. అంతఃపురజనులును

సామంతులును సభాసదులును నామె యాజ్ఞానువర్తులై మెలఁగు చుండిరి. ఇఁక వేయేల ? అశోకమహారాజు సయిత మామె మాటచొప్పున నడచుచుండెను. "నాయభీష్ట మెట్లు సంసిద్ధి నొందు" నని తిష్యరక్ష నిరంతరము తలపోయుచుండెను.

౩౧

తిష్యరక్షకు రాజ్యశ్రీ లభించినది మొదలుకొని బౌద్ధ ధర్మము మిక్కిలి వృద్ధి నొందఁ జొచ్చెను. ప్రాసాదమున ధర్మసభ స్థాపించిరి. భగవాన్ ఉపగుప్తుఁడు తత్సభాపతి. అశోకమహారాజు కుణాలుఁడు తిష్యరక్ష రాధగుప్తుఁడు నందలి ప్రధానసభ్యులు. బోధివృక్ష మలౌకికముగా నాచిగురించిన నాఁటిగా బౌద్ధులు తిష్యరక్షను బుద్ధిమతి యని పిలుచు చుండిరి. ఆసభలో మహారాజును ఉపగుప్తుఁడును దమశమ యుపాసనలఁగూర్చి సమీక్ష చేయుచుండిరి. రాజకార్యము లనుగుణముగ మంత్రి కళవళ నడుచుచుండెను. కావున బౌద్ధ ధర్మప్రచారభారము తిష్యరక్షమీఁదను కుణాలునిమీఁదను బడినది. రాజకార్యములం దామె యతనికిఁ దోడ్పడుచు మహారాజుతోఁ గాని ఉపగుప్తునితోఁ గాని యతని యభిప్రాయ భేదము కలిగినయెడల నతనిపక్షము సమర్థించుచుండును. దేనిచే సద్ధర్మవృద్ధి యగునో దేనిచే దేశ దేశాంతరములకు "ప్రవర్తకులు" ప్రేరితు లగుదురో దేనిచే భిక్షుకులసంఖ్య హెచ్చునో దేనిచే శ్రమణులవిద్య యున్నతిఁ గాంచునో

దేనిచే శ్రావకులసంఖ్య పెంపు చెందునో దేనిచే సంఘము లెక్కువగా స్థాపితము లగునో యెద్దానిచే చైత్యములు ప్రతిష్ఠితము లగునో బుద్ధదేవుని విహారభూమి నెల్లరును దగినట్లు సన్మానింతురో నాలందా విజ్ఞానసభ జయప్రద మగునో మానవచికిత్సాలయములు పశుచికిత్సాలయములును సంస్థాపితము లగునో బుద్ధదేవుని నఖకేశాదులు సురక్షితము లగునో "దంతయాత్రా" మహోత్సవములు పెంపొందునో "త్రిశరణమంత్ర" మెల్ల లోకులమనస్సు లాకృష్టము లగునో యాయా విషయము లన్నిటం దెల్ల నామె ప్రయత్నపూర్వకముగా కనకాలు నకు దోడ్పడుచుండును. తనవలన నతనికి గౌరవము జనించు విషయములం దెంతమాత్ర మామె లోపము చేయుట లేదు.

3 వ

కాంచనమాల యోగాసభను నచ్చి కునాలునితో శిష్యరత్నముతో ఉపగుప్తునితో సంప్రతించుచుండును. ఆమె పాటలీపుత్రములో నెక్కువగా నివసింపక గ్రామగ్రామములు నగరములను సామాన్యుల యిండ్లం బరిభ్రమించుచు భిక్షుకులకు భిక్షము లిచ్చుచు బాలకులతోను బాలికలతోను గలిసి సద్ధర్మము వైపునకు వారిమనస్సు లాకర్షించుచుండెను. ఉపగుప్తుండు కుక్కుటారామమున గూరుచుండి బౌద్ధమండలి ఘనదేశము లొసంగునాండు కాంచనమాల యుపహితచిత్తయై భక్తితో నాయుపదేశము లాకర్ణించుచు మఱునాండు ప్రతిపేటయందు

గృహములందు గోష్ఠములందు నాయుపదేశ వాక్యములను వెదజల్లుచుండును. సద్ధర్మ శిక్షేషులగు వారియెడ నామె కెంతమాత్రము కోపము లేదు. వారికి శ్రమ కలిగినను వ్యాధి వచ్చినను నన్నము దొరకకున్నను చేతనయినట్లామె వారికి సాయము చేయుచుండును. అనుదిన మామె స్వహస్తము లతో "సంఘమునకు" భోజనము పెట్టుచుండును. శోకము వ్యాధి వైరము లున్న తావులకామె చనుచుండును. ఎవ్వరిని గూడ నామె పరులనుగా భావింపదు. ఇతరులు సుఖపడుచున్న నామెకు సుఖము, ఇతరులు దుఃఖించుచున్న నామెకు దుఃఖము. ధర్మాలయములు చికిత్సాశాలలు మఠాయతనములు మొద లగు ప్రదేశములందామె సంచరించుచుండును. వేయేల? ఇతరులకోసమె యామె యొక విధముగా తన్ను మఱచి పోయినది! మహారాజు కాంచనమాలా ధర్మప్రవర్తనమునకు మిక్కిలి సంతసించి యామె యెప్పు డేది కోరిన నది నిరా తంకముగా నిచ్చుచుండ వలసిన దని కోశాధ్యక్షుల కాజ్ఞా పించెను.

కాంచనమాల నడవడిని జూచి కుణాలుడు మహారాజు తుదకు తిష్యరక్షయు నగరమునం బరిభ్రమించుచు నాధివ్యాధి పీడితుల దుఃఖములను నివారించుచుండిరి. లోకులు కాంచన మాల దేవతయని భావించుచుండిరి. నూతనధర్మప్రచారము నకును నార్తుల దుఃఖనివారణము కొఱకును పామరజనులకు నిర్వాణదానమునకును భగవాన్ శ్రీ అవలోకితేశ్వరుఁడు

రమణీరూపమున పాటలీపుత్రనగరమున విహరించుచున్నాడని
జనులు చెప్పుకొనుచుండిరి.

33

ఈవిధముగా సంవత్సరము గడచిపోయినది. మగధమహాసామ్రాజ్యమున నెన్నో మార్పులు జరిగినవి. పాటలీపుత్రనగరమున సద్ధర్మవిరోధు లెవ్వరును లేరు. ఎల్లరు మార్పుచెందిరి కాని తిష్యరక్షాదేవి మనస్సు మాత్రము మారినది కాదు. కుణాలుని మోహ పెట్టుటకై యామె యనేక ప్రయత్నములు చేసినది. అతఁడు చలింపలేదు. కావున నామె మనస్సులోనిమాట యాతనికడ బహిరంగము చేయ సాహసింపలేదు. ఈవిధముగ సంవత్సరము దాఁటిపోయినది. తిష్యరక్ష వివిధప్రకారముల నిభృతప్రదేశములం దతనిని గలిసికొన యత్నించుచుండెను. ఒకప్పుడు తన మందిరమునను వేఱొకప్పుడు కాంచనకుటీరమందును మఱియొకప్పుడు గంగాతీరమునను నొక్కసారి యుద్యానవనమునను నొక్కపర్యాయము కుంజవనమునను నతనితో సంభాషింప యత్నించును కాని నోరు విప్పి యేమియుఁ జెప్పఁగలుగునది కాదు. ఒకనాఁడు మాత్ర మేకాంతప్రదేశమున కుణాలుని జూచి తిష్యరక్ష జాగరూకతతో నలుదిక్కులు విలోకించి "కుణాలా, నీ కేమియు బోధపడుటలేదా?" యనెను.

కాంచనమాల సమకూర్చు సంఘభోజనమునకుఁ దాను బోవలసియుండు నని కుణాలుఁ డచ్చటినుండి లేచి వెడలి పోయెను. అదిమొదలామెతో నిర్జనప్రదేశమున సంభాషించుట కతఁ డెన్నఁడు సమ్మతింప లేదు. ఒక వేళ నామె యొంటిగాఁ గనఁబడినచోఁ దోడనే యాతఁడు వేఱొకమార్గమునఁ జనుచుండును.

౩౮

ఒకనాఁడు తిష్యరక్ష అశోకుని ప్రాచీనసౌధమునందు నవగా కేళీగృహమునకుఁ జని యందొకగది వివిధవిలాస సామగ్రులతో నలంకరించెను. పచ్చిశృంగారపుబొమ్మలు గోడలపై వ్రేలాడఁ దీసి వివిధవేష భూషలతో నామె యలంకరించుకొని బహిరంగమైన రాజాజ్ఞాపత్రికద్వారా కుణాలుని బిలువ నంపెను. మహారాజు నానతి నుల్లంఘించుటకు వీలు లేదు. కావున నతఁ డచ్చటికిఁబోవ బయలు దేఱెను.

కాంచనమాల యచ్చటినుండియో యాకస్మికముగా వచ్చి త్రోవ కడ్డము నిలిచి "నేఁడు మీ రెచ్చటికిని బోవల" దని బలవంతపెట్టెను. ఆజ్ఞాపత్రిక నతఁడు చూపినను కాంచనమాల లక్ష్యము చేయ లేదు. నేఁ డామె కట్టినపట్టు పట్టినది. ఏలనో యేమో యామె చెప్ప లేదు. ఇంత యాందోళన మెందులకో యామెకే తెలియలేదు. అతఁడు వెడలిపోవుట కామె యేవిధముగను సమ్మతింప లేదు. కాంచనమాల నతఁడు

బహువిధములుగ ఏడిపింపఁ జూచి తుద కిట్లనెను: "కాంచనా, కుక్కుటారామమునకుఁ బశ్చిమముగ మామిడితోఁట నడుమ నున్న పుష్కరిణీతీరమునందు రోగగ్రస్తుఁడై యున్న బ్రాహ్మణబాలుఁ డీపాటికి మరణించి యుండును. అంతిమ దశలో వానిని జూచి వచ్చి చాలసే పయినది. నీవు పోయి వానిఁ బ్రక్కఁ గూర్చుండి యాదరింపుము."

"సరే. మీ రెప్పుడుఁగూడ నెక్కువ సేపు నిలువక శీఘ్రముగా వచ్చుటకే రండు!" అని కాంచనమాల బయలు వెడలెను.

౩౮

కుణాలుఁడు శిరస్సు మీఁదుగా కాకి కాకా యని యఱచెను. అతఁడు కొంచెము దూరము పోయెనో లేదో కాలసర్ప మొకటి త్రోవ కడ్డముగాఁ బ్రాకిపోయినది. దూరముగా నక్కకూఁతలు వినఁబడినవి. కుణాలుఁడు నిర్దిష్టస్థానము చేరి చూడఁగా నంతఃపురము విలాసద్రవ్య పూరితమై యుండెను.

గదినుండి గదికిఁ బోయి తుద కతఁడు శయ్యాగృహ ద్వారము చేరెను. అడుగడుగున కాంతనికి గోడలమీఁద జుగుప్సాకరములగు చిత్రపటములే కానవచ్చుచుండెను. పడకటింటి గోడల మీఁద సతి క్రీడాకరములగు పటములు వ్రేలాడుచుండెను. నాల్గు గోడలకును బరస్పరాభిముఖముగా నాల్గు పెద్ద

యద్దములున్నవి. అర్ధనగ్నయై విచిత్రాంగరాగవిభూషితయై తిష్యరక్ష గదిలో నడుమ శయ్యపై విరాజిల్లుచున్నది. ఆయద్దములలో నామెప్రతిబింబము లనంతములై యర్ధనగ్న యగు తిష్యరక్షను బ్రదర్శించు చున్నవి. కుణాలుఁ డది చూచి మరలెను. తోడనే తిష్యరక్ష యాస్థితిలోనే పరుగెత్తిపోయి యతని పాదసన్నిధిని వ్రాలెను; నాటి తన యనాచ్ఛాదిత హృదయము నతని చరణములపై నుంచి పాదద్వంద్వము గట్టిగాఁ బట్టుకొనెను. సర్పము కాలికిఁ జుట్టుకొన్నచో మనుజుఁ డెట్లు పాదము విదలించునో యట్లే యతఁడు తిష్యరక్ష నావలికిఁ ద్రోసిపుచ్చి వెను దిరిగి చూడక గంభీరగమనమున నచ్చోటనుండి వెడలి పోయెను.

౩౬

చాలసేపటికి తిష్యరక్షకుఁ దెలివి వచ్చినది. కాలభుజంగినివలె లేచి నిలిచి యామె శిరోజములు సవరించుకొని కుణాలుఁడు చన్నమార్గమువంకఁ దీవ్రముగాఁ జూచుచు "ఆకన్నులు!--" అని నేలపైఁ బడి దొరలెను.

"ఆకన్నులొకానొకనాఁడు ఈలాగున కాలిక్రిందనలఁగద్రొక్కక పోయినయెడల తిష్యరక్షను కాను!" అని యామెతలపోసెను.

౩౭

తిష్యరక్ష మరల నెప్పటియ ట్లయ్యెను. ఎట్టి యాందోలనము జరుగనట్లే యామె ప్రవర్తించుచుండెను. పూర్వమువలెనే

జరిగెడి ధర్మసభాధివేశనములలో నామె కుణాలుని పక్షము సమర్థించుచుండెను. బౌద్ధధర్మము కొఱకామె యుత్సాహముతోఁ బని చేయుచుండెను. పైకి మృదువుగాఁ గానఁబడుచున్నను హృదయమునఁ బరాభవాగ్ని రవులుచునే యుండెను. ఈవిధముగాఁ గొన్నిమాసములు గడచినవి. ఒకనాఁడు తక్షశిలానగరమునుండి యశ్వారోహి యగు దూత యరుదెంచి యారాష్ట్రమున రాజద్రోహము చెలరేగిన దనియు కుంజరకర్ణుఁడు ద్రోహుల సేనానాయకుఁ డనియు విన్నవించెను. ఉత్తర మందగానే మహారాజు మిక్కిలి వ్యాకుల పడెను. పాటలీపుత్రనగరమున యుద్ధ ప్రయత్నములు జరుగఁ జొచ్చెను. కమ్మర దుకాణములలో రేయుంబవళ్లు ఠణఠణ శబ్దములు వినవచ్చుచుండెను. లెక్కలేకుండ ఖడ్గములు తయారయి యాయుధాగారము లందు గుప్తము లగుచుండెను. పెద్ద పెద్ద వెదుళ్ళుకోసి ధనుస్సులు చేయుచుండిరి. మత్తేభములను బంపవలసిన దని మణిపుర పౌండ్రవర్ధన అంగ ఓఢ్ర విదేహ సమతట ప్రభృతి ప్రదేశముల సామంత ప్రభువులకు మహారాజాజ్ఞాపత్రికలు పంపినాఁడు. వేలకొలఁది గుఱ్ఱములతో నశ్వశాలలు నిండిపోవుచుండెను. వడ్రంగులహర్నిశము రథములు చేయుచుండిరి. పాటలీపుత్రము రేవునకు వచ్చు నాహారపదార్థము లన్నియు యుద్ధముకొఱకు గొనిరి. నానా దేశవీరులు సైనికులుగను సేనాధికారులుగను నియోజితు లగుచుండిరి. నగరోపకంఠమున భటు లెల్లరు

సర్వదా యుద్ధాభ్యాసము చేయుచుండిరి. యుద్ధోపకరణము లను గొనిపోవుటకై శకటములను నౌకలను గొనివచ్చు చుండిరి. దేశమునఁ గోలాహలము ప్రబలెను. ఇఁక తక్షశిలా నగరమునుండి దూతపై దూత యరుదెంచుచుండెను. ఎవరి నోట విన్న నొకటే సంగతి. "నేఁడీగ్రామము పోయినది. మఱునాఁడాగ్రామము పోయినది. ఈప్రాంతము రాజద్రో హులచేఁ జిక్కినది. బ్రాహ్మణులు క్షత్రియులు నిచ్చట సమా వేశ మయినారు. బౌద్ధదేవాయతనముల నన్నిటి నున్మూ లించి బ్రాహ్మణులు యజ్ఞములలో బౌద్ధులను బలియిచ్చు చున్నారు." అని తెలియవచ్చుచుండెను.

పాటలీపుత్రమున సంతయు సంసిద్ధ మయినది. సేనానిని నిర్ణయించుటకై మహారాజు మంత్రులను బ్రధాన పారిషదు లను బిలిపించి సభ చేసెను. ప్రియపుత్రుఁడగు కుణాలుని బంపుటకు మహారాజు సమ్మతింప లేదు. మంత్రి చూపిన యుక్తులు మాత్ర మెవ్వరును ఖండింపలేక పోయిరి. అతఁడు చెప్పినవి నాలుగు. ఒకటి: కుణాలుఁడు బౌద్ధధర్మావలంబి యగుటచే స్వధర్మమును బరిత్యజింపఁడు. రెండు: అతఁడు మహావీరుఁడు. మూఁడు: కష్టసహిష్ణువు; పైగా దేశ మంతయు సంచరించినవాఁడు. నాలుగు: వివిధజాతులనుండి సమావేశ మైన సైనికులు కుణాలున కనుగతులు.

ఈకారణములచే రాజద్రోహము నణచుటకై కుణాలుని సేనానాయకునిగా నెన్నుకొనిరి. ఉపాయాంతరము లేకుండు

టచే మహారాజుగూడఁ గుమారునకు సర్వసైన్యాధిపత్య మిచ్చెను. తన మనస్సేల భయోద్విగ్న మయ్యెనో అశోకుఁడు తెలిసికొనలేక పోయినాఁడు.

౩౮

సేనాధిపతియైన కుణాలుఁడు మిక్కిలి సంతోషించెను. త్రిరత్నములకై జీవము లర్పించినను నష్టము లేదని యతఁడు భావించెను. ఈయవకాశమునఁ బాపాత్మురాలగు తిష్యరక్షా కుతంత్రములనుండి కొంతకాలమువఱకు తాను బరిత్రాణము నొందవచ్చు ననియుఁ దలపోసెను. కాంచనమాల మాట జ్ఞప్తికి రాగా నామెను విడిచి పోవలసి వచ్చెనే యని యతఁడు మనోవ్యధ నొందెను. “మహాకార్యములకొఱకుఁ దనజీవితము ధారపోయుచున్న కాంచన నన్ను నివారించు నని తోఁచదు. నేనుండకపోవుటచే నామెకుఁగష్టముగానుండు ననియే నాపను లన్నియు నామెపైఁ బెట్టి పోవుచున్నాను. తనకు మిగుల నిష్టమగు పనులు చేయుచున్న పక్షమున నామె నన్ను గొంతకాలము మఱవవచ్చు” నని కుణాలుఁడు తలపోసెను.

౩౯

భర్త సేనాధిపతి యయ్యె నని విన్నప్పుడు కాంచనమాలకు హర్షవిషాదములు కలిగెను. పశ్చిమ ప్రదేశమున నించుమించు

చుగా నశించుచున్న సద్ధర్మమును జనభర్త యుద్ధరించు నని తలంచి యామె మిక్కిలి సంతసించెను. పుష్పములు వోయిన నాంటిసంగతియును కంచుకి వచ్చిన నాంటి యనిమిత్తములను తలపోసి యేయమంగళము కలుగు నని భయపడుచుండెనో యాయమంగళ మీనాని తప్పక సంభవించె నని యామె విచారపడెను. కాని భర్త చేయుచున్న మహాకార్యము నడ్డగించుట కామె మనసొప్ప లేదు. నో వలె దని యొకసారి యైన నామె యనంజాలకుండెను. వీడుకోలు సమయమున కాంచనమాల యుత్సాహవాక్యములు చెప్పి శ్రీబుద్ధ భగవానుఁడు యశోధరాదేవిని విడిచిపోవు సమయమున పాడిన కీర్తన పాడి యిట్లనెను:

"శ్రీభగవానుఁడు యశోధరాదేవిని విడిచిపోయి లోక హితము కొఱకు కృతకృత్యుఁ డయినట్లే మీరును సద్ధర్మము నుద్ధరించుపట్లఁ గృతకృత్యులు కండు! నే నిట్లే యుందును. ఒక్కసారి గయాశీర్ష పర్వతము మీఁదికిఁ బోయి నాయన గారిని జూచివచ్చుటకు మాత్రము నా కనుజ్ఞ దయ చేయవలెను." తనభార్య ధైర్యస్థైర్యములకు కునాలుఁ డాశ్చర్య మొంది మనఃపూర్వకముగా నంగీకరించినా నని పలికెను. మోమున మందహాసముతోను నేత్రములందు బాష్పములతోడను నతఁ డశ్వము నధిరోహించి సేనాముఖమునకుఁ జనెను. కాంచనమాల యతనివంకఁ జూడఁ జొచ్చెను. ఇంతలో నతఁడు

నయనపథమునుండి దాటి పోవగా కాంచనమాల శీఘ్రగమన మున నాపర్వతశిఖర మారోహించెను.

యుద్ధనౌకలు కదలి చనుచుండెను. నావికులు సైనికులు నేకగ్రీవముగా సింహనాదములు చేయుచు అశోకుని యశోగీతములను పాడుచుండిరి. వారల జయధ్వనితో నౌకాదండ ములధ్వని సమ్మిశ్రమై యొకానొకవిధమైన ప్రశాంతగంభీర శబ్దము బయలు వెడలుచుండెను. ఆనినాదము నాకర్ణించి నప్పుడు భీరువులకుఁ గూడ సాహస ముదయించును. నౌకా స్తంభములపై శ్వేతనీల పీతహరిద్రాది వర్ణములు గల పతాక లనుకూల వాయుతాడితములై "వైరులారా, పాఱిపొండు. మమ్ము బ్రతిఘటింపఁ జాల" రనుచుండెనో యన్నట్లు కదలు చుండెను.

కాంచనమాల మఱియొకవైపు వీక్షించెను. తక్షశిలానగర మునకుఁ బోవుమార్గమున నిండి సైనికులు నడుచుచుండిరి. పదాతులు భేరీ పటహాది రణవాద్యములు ప్రయోగించుచుఁ బోవుచుండిరి. ఒకచో మహామేఘఖండముల చాడ్పున మదేభములు ధూళిపటలావృతములై భూమ్యాకాశముల కైక్య ము సంపాదించుచుండెను. నడుమ నడుమ నాశ్వికుల శాణిత ఖడ్గములు సాంద్రమేఘమున క్షీణవిద్యుల్లేఖలవలె సూర్య కాంతిలోఁ దళతళలాడుచుండెను. మఱియొకచో నశ్వములు నీలపీతాది పృష్ఠావరణములతో విలసిల్లుచుఁ జను చుండెను. వానిపై మహాకాయు లగు వీరులు ఝణఝణధ్వానము

చేయు కవచాములు ధరించి "నేను ముందు పోయెద, నేను ముందుపోయెద" నని గుఱ్ఱముల పిఱుఁదులు చఱచుచుండిరి.

ఆమె యింకొకవైపు చూచినది. రథములు దిఙ్మండలము వఱకు వ్యాపించినవి. రథ్యములు వాయువుకన్న నెక్కువ వేగముగాఁ బరుగెత్తుచున్నట్లుండెను. పతాక లెగురుచుండ సారథిచోదితములై దిగంతవ్యాప్తము లగు నారథముల నడుమ నభ్రభేది యగుధ్వజముతోఁ జీనాంశుకపతాకతో మహారథ మొకటి కానవచ్చినది. ఆస్యందన స్వర్ణకింకిణులు సూర్యరశ్మిలోఁ బ్రతిఫలించుచుండెను. చూడగనే యది కుణాలుని రథ మని కాంచనమాల తెలిసికొనెను. అంత నామె నల్వంకల విలోకించినది. వాయు వనుకూలముగను నాకాశము నిర్మేఘముగను నున్నది. బారులు దీర్చి బలాకలు నభోమండలమునఁ జనుచుండెను. చాతకములు మదభరమునఁ గూజితములు సేయుచుండెను. వీని యన్నిటినడుమ నొక్కటి మాత్ర మామె కుత్కంఠ కలిగించెను. కుణాలుని రథధ్వజము మీఁద శకుని యొకటి తిరుగుచుండుట యామె కంట బడినది.

౪౦

కుణాలుని దండయాత్రావృత్తాంతము తక్షశిలానగరమునకుఁ దెలియవచ్చెను. ఆకాలమున తక్షశిలా ప్రదేశ మించుమించుగా నేఁటిదఢిల్లీనగరమువఱకును వ్యాపించియుండెను. ఎదురు

తిరిగిన బ్రాహ్మణులు క్షత్రియులును మహాకోలాహలము చేసి యుద్ధసన్నద్ధులు కాఁజొచ్చిరి. కుంజరకర్ణుఁడు బ్రాహ్మణుఁడు. అతనికి బౌద్ధధర్మమన్న మహాద్వేషము. కావున బౌద్ధద్వేషు లెల్లరు నతనికిఁ దోడ్పడసాగిరి. "మీరు తిరుగఁ దీసిన ప్రదేశమును రాజసైన్యములు చేరఁగానే ప్రజలు వారితోఁ గలియవచ్చును. కావున రాజుదేశమునందే యుద్ధమారంభించుట యుక్త" మని వారతని కాలోచనము చెప్పిరి.

పిమ్మట రణదర్పులగు బ్రాహ్మణులు క్షత్రియులును లక్షమంది తక్షశిలాప్రదేశపు సరిహద్దు దాఁటి అశోకునిరాష్ట్రములోనికిఁ బోయి కుణాలునికై యెదురు చూచుచుండిరి. స్కంధావారమునకు సల్వంకలఁ గందకములు త్రవ్వి సైన్యము వానినడుమ విడిసెను. అల్పసంఖ్యాకులు మహావీరులు నగు సైనికులతోఁ గుణాలుఁడు వెనుకభాగమున శిబిరము స్థాపించెనని వారికొకనాఁ డాకస్మికముగా వార్త వచ్చెను. కుణాలుఁడు చారులవలన శత్రువుల శిబిరవిశేషములు సవిస్తరముగాఁ దెలిసికొని శీఘ్రముగాఁ గొన్ని యశ్వములను గజములను నిజసైన్యమునుండి వేఱుపఱచి పంపివేసెను. వారు చాలదూరము చుట్టు తిరిగి శత్రుశిబిరమున కించుమించుగా నైదుక్రోశముల వెనుక నిర్విఘ్నముగా విడిసిరి. శత్రువుల వస్తుసామగ్రుల నడ్డగింపవలదని కుణాలుఁడు తన భటుల కాజ్ఞాపించెను. "ప్రజలు మనవారు. కావున వారి కెట్టిక్లేశమును కలిగింప రాదు. నిరంతరము జాగరూకులై యుండుఁడు. మీ

రెచ్చుట నున్నదియు శత్రులు కేమాత్రము తెలియరాదు ”
అనియు బోధించెను.

యుద్ధమునకై వేగిరపడక యతఁ డాకసమును ఒరీక్షించుచు సేనాపతు లడిగినప్పుడు కొంచె మూగుడ నుని చెప్పుచుండెను. ఎవ్వరును మాఱుమా టాడుటకు సాహసింప లేదు. సైనికులు మాత్రము కాలవిలంబన మగుచున్న కొలఁది నధీరులు కాఁ జొచ్చిరి. ఒకనాఁటి యుదయమున నాకస్మికముగా నతఁడు “ నేఁడే యుద్ధ ” మని యాజ్ఞాపించెను. మహోత్సాహముతో సైనికులు రణరంగమునకు దిగిరి.

౪౧

కుణాలుని సేనలో నెక్కువభాగము తమ కభిముఖముగా నున్న దని తెలిసికొని శత్రువులు సమ్ముఖయుద్ధము తప్పక జరుగు నని యూహించిరి. కాని యాకస్మికముగా కుణాలుఁ డొకనాఁడు వెనుకవైపునుండి యాశ్విక పదాతిక సైన్యము లతోఁ దమ్ము ముట్టడించుటచే వా రించుక రిచ్చపడి తమ సేనను రెండుభాగములు చేసిరి. అందొక భాగము కుణాలునితో యుద్ధము చేయబోయెను. రెండవభాగము శిబిరమున సిద్ధముగా నుండెను.

విద్రోహు లించుమించుగా నెల్లరు బ్రాహ్మణులు క్షత్రియులు. వా రెన్నఁడు యుద్ధరంగము విడిచిపోయిన వారు కారు. వారు మహోత్సాహముతోఁ దాకినప్పుడు బౌద్ధబలము వికా

విక యయి పోవఁ జొచ్చెను. కుణాలుఁడు రథమునుండి నిజసైన్య ముల కుత్సాహము పురికొల్పుచు "ధర్మమే జయించును. బ్రాహ్మణు లెన్నడును జయింప" రని ధ్రువముగాఁ బలుకఁ దొడఁగెను.

అయినను కుణాలుని సేన క్షత్రియులయెదుట నిలువ లేక పోయెను. వందల కొలఁది బౌద్ధులు యుద్ధమున నిహతు లగు చుండిరి. కొంతసేపటికి దైవము బౌద్ధులకుఁ దోడ్పడినది. ఆకస్మికముగాఁ బశ్చిమదిక్కున గాఢ మగు చీఁకటి వ్యాపించినది. పడమటిగాలివలన ధూళి యాకసమున కెగసి సర్వాంకలఁ జీకట్లను విస్తరిల్లఁ జేసెను. కుణాలుని సేన తూర్పు ముఖముగా నుండుట చేతను బ్రాహ్మణసైన్యము పశ్చిమాభిముఖముగా నుండుటచేతను ధూళి బ్రాహ్మణసేన నంధీభూతము చేసెను. కుణాలుఁ డంతట నుచ్చైస్స్వరమున "సైనికులారా, బౌద్ధులారా, ధర్మము మన కనుకూలము! శ్రీబుద్ధ భగవానుఁడు మన కనుకూలుఁడు! దుమారము తొలఁగిపోవులోగా ధర్మద్వేషులను ధ్వంసముచేయు" డని యుత్సాహ వాక్యములు పలికెను.

చండమారుతముతో ఖడ్గఝణాత్కారము వైరిసైన్యములకు భయోత్పాతము గావించెను. కన్నులు కనఁబడకపోవుటచే స్వపరభేదములేక భ్రమవలన బ్రాహ్మణసైనికులు తమ్ముఁదామే ఖండించుకొనఁ జొచ్చిరి. కుంజకర్ణున కిది యేమియుఁ దెలియ లేదు. కుణాలుఁడు మాత్రము బాగుగా గ్రహించి

నేర్పుతో తన సేనను భద్రముగా నుంచుకొనెను. దుమారము తగ్గిపోవుచున్న కొలఁదిని క్షత్రియులు తమభ్రాంతిని దెలిసి కొనుచుండిరి. అప్పుడు బౌద్ధసేన సింహనాదము చేసి శత్రువులపైఁ బడెను. తనసైన్యము పలాయనోన్ముఖ మయిన దనియు నిరోధించుట యసాధ్య మనియు కుంజరకర్ణుఁడు గ్రహించెను. అప్పుడు బ్రాహ్మణ శిబిరమున భయముచేఁ గలకలము పుట్టెను. ఈతరుణమునఁ బలాయనపరు లగు శత్రుసైనికులకును వారిశిబిరమునకును నడుమఁ జొచ్చి కుణాలుఁడాశ్వికదళమును వారిని వెన్నాడఁ బంపెను.

ఎక్కువ ప్రాణినాశము లేకుండ జయము కలుగుటచే కుణాలుని యుల్లాసమునకు మేర లేదు. కుణాలుని తరువాత నసేకులు దుమారముతో విజయములు గాంచిరి. కాని ప్రాణిహింసను నివారించుటకై యొక్కఁడుకూడ దాని నాశ్రయింపలేదు. యవనులు ముసల్మానులు పడమటినుండి వచ్చి బహు పర్యాయములు జయము గాంచిరి. అయినను దుమారము వారి కనుకూలముగను హిందువులకుఁ బ్రతికూలముగను నున్న ట్లందఱకును దెలిసినదే. అట్లు కానిచో బుద్ధిబలమునను భుజబలమునను బ్రాహ్మణులకును క్షత్రియులకును సాటి వచ్చువా రెవరు?

౪౨

క్రమముగాఁ జీఁకటి వ్యాపించినది. రెండువైపులను శత్రుసైన్యము లుండఁ గతిపయసైనికులతో నున్న కుణాలునకు

భయము గలుగ లేదు. రాత్రి యింతయు మేల్కాని స్వయ
ముగా నతఁడు పహారా యిచ్చుచు "ధర్మము జయించును!
సత్యము జయించును! శ్రీబుద్ధదేవునకు జయ" యని వారల
కుత్సాహము పురికొల్పుచుండెను.

వెనుకటిరోజు కునాలుఁడు పంపిన యాశ్వికసైన్యము శత్రు
సేనలోని ప్రధానపురుషులఁ గొందఱను బట్టి తెల్లవాఱ
గనే తీసికొని వచ్చెను. వారివలన నిశ్వాసఘాతకుఁ
డగు కుంజరకర్ణుని గూర్చి కునాలుఁ డేమో యనుకొనఁ దలఁచె
ను. కాని యతఁడు స్వాతంత్ర్యుఁడుగా నున్నట్లు ప్రవర్తించుట
చేత కునాలుఁ డతని నొకానొక సేనాధిపతి వశము చేసి
మహారాజున కీయుద్ధవార్త నంపి కుంజర కర్ణుని విషయమై
ప్రభువు నానతి కెదురు చూచుచుండెను.

43

మఱునాఁ డుదయము మొదలు వెనుకలనుండి యాక్రాంతమై
హిందూశిబిరము ఛిన్నభిన్నమైపోయెను. అంతట కునా
లుఁడు తక్షశిలారాష్ట్రాభిముఖుఁడుగాఁ బ్రస్థానభేరి మ్రో
గించెను.

మరల నారాజ్యమున శాంతి సంస్థాపిత మయినది. భగ్న
మఠముల నన్నిటి నుద్ధరించి యతఁడు అర్హతులను భిక్షుకు
లను శ్రమణులను శ్రావకులను మరల నిర్భయముగా బౌద్ధ
ధర్మమును బాలింపఁజొచ్చెను. విజయము లభింపగనే కునా

లుఁడు. శాత్రవుల శస్త్రాస్త్రములను లాగుకొని వారిని క్షమిం చెను. యుద్ధమును గూర్చి కాంచనమాల కతఁడు లిఖించిన యుత్తరము నందొకచో దుదిభాగమున నిట్లుండెను: "యుద్ధములో నెందఱో హిందువులకు బౌద్ధులకు గాయములు తగిలినవి. వారికెంతో జాల కష్టము కలిగినది. రోగులకు శుశ్రూష చేయించుచున్నమాట సత్యమే. కాని నీ విచ్చట నున్నపక్షమునఁ ద్వరలో వారల కారోగ్యము కలుగు నని తోఁచుచున్నది."

౪౪

కుణాలుని లేఖ రాజధానికి సకాలమునఁ జేరెను. కాని అశోకుఁ డప్పటికి ప్రభువు కాఁడు. కుణాలుఁడు దండయాత్రకు బోయినది మొదలు ప్రియపుత్రునితోడి వియోగమువలనను విచారమువలనను అశోకుని మానస మత్యంత వ్యాకుల మయ్యెను. కుమారునకేదియో యనిష్టము కలుగు నని యతని మనస్సెల్లప్పుడు బాధపడుచుండెను. ఆబాధచే నతఁ డధీరుఁ డయ్యెను. స్వయముగా యుద్ధభూమికి బోవలెనని యతని కొకసారి బుద్ధి పొడమినది. కాని తనయుద్దేశ్య మెవ్వరికి నాతఁడు వెలిఁబుచ్చ లేదు. మిక్కిలి యాలోచించుచుండుటచే నతని కతిమూత్రవ్యాధి జన్మించెను. ప్రథమావస్థయందు మిగుల భయంకరముగా నుండుట యావ్యాధిలక్షణము. కుణాలుఁడు వెడలిపోయిన పది పండ్రెండుదినములకే అశో

కున కిట్టి యవస్థ సంఘటిల్లినది.

పాటలీపుత్రనగరమందలి ప్రధానవైద్యు లుద్దండ వైద్య గ్రంథములు సంగ్రహించి రాజసౌధమున రాత్రిందివములు వీరము వేసియుండిరి. పర్ణములు లతలు ఫలములు మూలములు గుల్మములు అస్థులు మొదలగు వానితో రాజభవనమునం దొకగది నిండిపోయెను. పంచవార్షిక సభయం దేడెనిమిది పర్యాయములు పారితోషికములు వొందిన మహావైద్యులు స్వయముగా నౌషధములు తైలములు లేపనములు పటికలు సిద్ధము చేయఁ జొచ్చిరి. పాటలీపుత్రమందలి ప్రధాన బౌద్ధమఠములకుఁ బ్రత్యహ ముపహారాదుల పంపుచుండిరి. భగవాన్ ఉపగుప్తుఁడు ప్రాసాదమునకే తెంచి మహారాజున కైహికాముష్మిక సుఖములు కలుగుటకై సదా ధ్యానము చేయుచుండెను.

పరిచర్యలో నేమాత్రము లోపము జరిగినను మహారాజు ప్రాణరక్షణము దుస్సాధ్య మగు నని యెల్లరుఁ దలంచుచుండిరి. ఔషధసేవనము పథ్యప్రదానము నిద్రాభంగము శయ్యాగృహపరిష్కారము మొదలగు వానియం దెట్టిలోపము జరిగినను బరిత్రాణ ముండదు. తగిన పరిచారికల యంతఃపురమున దుర్లభ. ఇంచుమించుగా అశోకుని భార్య లందఱును బ్రాహ్మణపక్షపాతము; కావున వారిని నమ్ముటకు వీలు లేదు. బౌద్ధమతావలంబిను లయినవారికి శుశ్రూష తెలియదు. కాంచనమాల రోగులకుఁ దల్లివలె నుపచా

రము చేయఁగలదు. కాని కోడలికన్న భార్య శుశ్రూష చేసిన మేలు. కావున నాభారము తిష్యరక్షపైఁ బడెను. పవ లనక రేయి యనక యాహారము లేక విశ్రాంతి లేక తిష్య రక్ష మహారాజునకు సేవ చేయఁజొచ్చెను. రెండుమూఁడు దినములలో అశోకుఁడు లేచుటకుఁ గూడ నోపిక లేనంత దుర్బలుఁ డయ్యెను. అప్పుడు తిష్యరక్షయే యతనికిఁ గాలు చేతు లాయినది. ఆమె చేయు సేవకు విరామము లేదు. కొంచెము విశ్రాంతి యుండు నేని యామె భర్తసన్నిధిని గూర్చుండి వివిధకథలు చెప్పుచుండును. ఒక్కసారి యైన వెలు పలికిఁ జనక నతని కొడలు పట్టుచు విసరుచుండును. దాసీ జనము నామె దగ్గఱకు రా నిచ్చుట లేదు. అశోకుఁడు నిద్రించునప్పు డతనిప్రక్కఁ గూరుచుండి మక్షికాదులను దోలుచు నిద్రాభంగము కాకుండఁ జూచుచుండును. తాను నిమాత్రము కన్ను మూయదు. లోనికిఁ బోయినచో వెలు పలికి రా బుద్ధి పొడమకుండునట్లు గ్రీష్మసమయమున నామె సౌధమును సుశీతలముగా నుంచుచుండెను.

౭౫

ఇట్లు నిరంతరసపర్యలచే అశోకుని శరీరము స్వస్థము కాఁ జొచ్చెను. అన్నపానములు వేళకు లేకుండుటచేఁ గృశించినను తిష్యరక్ష శుశ్రూషయందు విరతిఁ జెందుట లేదు. క్రమ ముగా నామె కొకవిధ మగు శిరోవేదన జన్మించెను. అప్పు

డప్పు డామె యొక్కకజా మొదలు తెలియక పడియుండును. ఆరోగ్య మొందిన తిష్యరక్ష యవస్థ చూచి మహారాజు మిక్కిలి బెగ డొంది యామె కుపచారములు చేయించి స్వాస్థ్యము చేకూర్చెను. తగువాఁడ నని డామెను వర మడుగు మనెను. స్వతంత్రముగా మగధ సామ్రాజ్యము నొక్క సంవత్సరము తాను బరిపాలించున ట్లనుగ్రహింప నామె వరము వేడెను. అశోకుఁడు సమ్మతించెను. తిష్యరక్షాదేవి మహారాజ్ఞిగా సంవత్సరము పరిపాలించు నని పల్లెంకలఁ జాటించిరి. ఆసంవత్సరకాలము తిష్యరక్షాదేవి యాజ్ఞానువర్తులై యుండుఁడని సామంత గ్రామీణ సేనాపతి దుర్గాధ్యక్షుల కాజ్ఞాపత్రము లంపఁ బడెను. ఆసంవత్సరము సామాన్యునివలె అశోకుఁడు నివసించు నఁట.

౪౬

నూతన ప్రభుత్వము ప్రారంభ మయిన రెండవనాఁడు కుణాలుని దూత వచ్చి యతనికి జయము కలిగిన దనియు కుంజరకర్ణుఁడు బంది యయ్యె ననియు మహారాజ్ఞికి విన్నవించెను. తిష్యరక్షాదేవి జయవార్త నగరమునఁ బ్రకటించి యుత్సవము చేయ నాజ్ఞాపించెను. రాత్రివేళ నగరమంతయు దీపమాలాలంకృత మయ్యెను. బౌద్ధమందిరములందు నేఁడు మహోత్సవము! అశోకుఁ డీ వార్త విని తనసౌధమును దీపశ్రేణితో స్వయముగా నలంకరించెను.

తిష్యరక్ష యస్వస్థముగా నున్నప్పుడు అశోకుఁడు కాంచనమాలయు నగరములోనికిఁ బోవుచు నచటి దీనులకు దరిద్రులకును గలుగు కష్టములు తొలఁగించుచుండిరి. ఈయుత్సవ దినమున కాంచనమాల కాంచనకుటీరమును దీపమాలలతో నలంకరించెను.

అప్పుడు యుద్ధభూమినుండి వచ్చిన దూత యామెకు జాబిచ్చెను. ఉత్తరములోని చివరసంగతులు చదువుకొని యామె మిక్కిలి క్లేశము చెందెను. తక్షశిలానగరమునకుఁ జనుట కనుమతికై యామె తిష్యరక్షను బ్రార్థించెను. స్త్రీలు యుద్ధభూమికిఁ బోవుట యనుచిత మను మిష పెట్టి తిష్యరక్ష యామె ప్రార్థనమును ద్రోసివేసెను. పోవుటకు వీలు లేక కాంచనమాల విషణ్ణచిత్త యయ్యెను. కొన్నిరోజులవఱకు నామె ముఖమున నుల్లాసము కానరాలేదు. కుణాలుని కడనుండి జయవార్తయు నిశ్చలప్రేమ వాక్యములును దెలియవచ్చుటచే కాంచనమాల సంతోషించెను.

తిష్యరక్షాదేవి సింహాసన మధిష్ఠించినవార్త యథాకాలమునకు కుణాలునకుఁ దెలిపెను; తాను యుద్ధమున విజయ మొందినందుల కామెమిక్కిలి యానందించునట్లు మఱునాఁడు తెలియవచ్చెను. కుంజరకర్ణుని విడువవలసిన దని తరువాత నుత్తరువు వచ్చెను. "కుంజరకర్ణుఁడు నన్ను మాతగా నెంచును. కావున నతనిని తక్షశిలకుఁ బ్రభువుగా నియమించితిని. నీ వాతని యధీనమున నుండు" మని తిష్యరక్షాదేవి

కుణాలున కాజ్ఞాపత్రిక నంపెను. ఈవృత్తాంతము తెలిసికొని యతని యధీనమందలి సేనాపతు లెల్లరు మిగుల సనం తుష్టిఁ జెంది నీచవంశోద్భవ యగు నామె యానతి నుల్లం ఘింపుఁడని కుణాలునికిఁ జెప్పిరి. "ఏది యెట్లయినను నామె మహారాజ్ఞి. ఆమె యానతి శిరసావహింప వలసినదే" యని యతఁడు బదులు పలికెను. సేనాపతు లందఱు సమ్మతింపక తప్పినది కాదు. సైనికులు కోపముతోడను గ్లేశముతోడను నస్తిమితులు కాఁజొచ్చిరి. "స్త్రీ రాజ్యము చేయుప్రదేశమునఁ బురుషులు నివసింపరాదు. ఎంత యన్యాయము! ద్రోహి విశ్వాసఘాతకుఁడు పరాజితుఁడు నగువాఁడు ప్రభు వయి నాఁడు! విజయి యగు రాజకుమారుఁడు వాని కధీనుడయి నాఁడు!" అని సైనికులు విచారింప సాగిరి.

ఈవిధముగా నాలుగురోజులు గడచెను. అయిదవనాఁడు కుంజరకర్ణుడు తోట్రుపాటుతో కుణాలుని సన్నిధి కేతెంచి "నేఁడు మీరు నావెంట తక్షశిలాదుర్గమునకు రావలెను. దేవిగారి యానతి" యని పలికెను. కుణాలుఁడు మహారాజ్ఞి యాజ్ఞను శిరసా వహించి మఱేమియు మాటలాడక కుంజర కర్ణుని వెంట నరుగసాగెను. అతని వామాక్షి యదరెను. కాకులు గ్రద్దలు పైనెగురుచుండెను. కాంచనమాల నింక జూడను గాఁబోలు నని కుణాలుఁడు చింతించెను. అయినను నంతరంగమునందలి యావేగ మేమాత్రము ముఖమునఁ గనఁబడ లేదు. త్రిరత్నములను స్మరించుచు నతఁడు కుంజర

కర్ణుని వెంట జనెను.

కుంజరకర్ణుని వెంటఁ బోవల దని సైనికు లనేకులు కుణాలుని మిక్కిలి ప్రార్థించిరి. కాని యతఁడు చేసైఁగతో వారిని నివారించెను.

కొంతదూరము పోయిన తరువాత కుంజరకర్ణుఁడు "కుణాల కుమారా, మహారాజ్ఞి మీకుఁ గఠిన మగు నుత్తరవు పంపిన" దని చెప్పెను.

"అది యెట్టి దయినను శిరసావహించ వలసిన దే."

"ఆమె యాజ్ఞను శిరసావహింతురేని జీవనము మరణము సమాన మగును."

"కానిండు."

"మన మిరువురము గలసి తక్షశిలయందు నూతనప్రభుత్వ మేల స్థాపింపరాదు?"

కుణాలుఁ డేమియు బదులు పలుకక కుంజరకర్ణుని హృదయము కంపించునట్లు లనాదర సూచక దృష్టితో నతనివంకఁ జూడసాగెను.

"అట్లయిన నేను మహారాజ్ఞి యానతిచొప్పున మనుష్యులను బంపెదను. మనస్సు దృఢ పఱచుకొనుఁడు!" అని కంపమానకంఠముతో నని కుంజకర్ణుఁడు వెడలిపోయెను.

౪౭

కుణాలుఁడు త్రిశరణములను స్తవము చేయసాగెను. ఏకాగ్ర చిత్తముతో నతఁడు శ్రీబుద్ధదేవుని చరిత్రమును స్మరించుచు

"ప్రాణులకు సుఖము కలుగుట కయి ప్రాణములను త్యజించుట శ్లాఘ్యమే. కాని నే నెవరి కొఱకుఁ బ్రాణములు విసర్జించుచున్నాను? దుర్మార్గురాలి పాపవాంఛ నెఱవేఱుట కంటె వేఱేదియు జరుగదు!" అని చింతించి మరల నిట్లు తలంచెను. "ఆమె యెట్టిదయినను బ్రకృతము మహారాజ్ఞి. ఆమె యానతి నుల్లఘించుటకు వీలు లేదు. ఉల్లఘించినచో యుద్ధహత్యలు ప్రారంభ మగును."

ఇంతలో కాంచనమాలసంగతి యతని కాకస్మికముగాఁ బొడకట్టెను. "జీవితేశ్వరీ, ఇఁక నీజన్మమున మన కన్యోన్య సందర్శనము తటస్థింపదు. సెలవు!" అని హృదయపూర్వకముగా సతఁ డనుకొనెను.

మహారాజ్ఞియాజ్ఞాపత్రికను జేతఁ బట్టుకొని యప్పు డిరువురు చండాలు రాయింటిలోనికి వచ్చిరి. వారి నల్లని శరీరములం దంతటను నూనె చమిరియుండెను. నిరంతర మద్యపానముచే వారి విశాలనేత్రములు జపాకుసుమములవలె నెఱ్ఱవాఱి యుండెను. నూనె కాఱు వారివిశాలముఖములు నుంగరములు తిరిగిన గడ్డములును జడలు కట్టి చిక్కువడిన వెంట్రుకలును భయము గొలుపుచుండెను. వారికి కంఠములందు జపా కుసుమాలికలును హస్తములందు ధనుర్బాణములును గలవు. వచ్చినతోడనే వా రిట్లు ప్రసంగించిరి:

"ఓరీ, యీరాజకుమారుని కన్నులు తీయఁగలవా? ఇతని కన్ను లెంతపెద్దవి!"

"ఆజ్ఞాపత్రిక యీతనిచేతి కియ్యరా !"

"చేతి కిచ్చిన నేమగును? చూపించినచో నంతయు ముగియును."

"అట్లయిన నీకుఁ బని లేదు" అనుచు నిరువురును కుణాలునినేత్రములకు గురి పెట్టి బాణములను సంధించిరి; మొదటి చండాలుఁడు డెడమకంటికిని రెండవవాఁడు కుడికంటిని గురి పెట్టిరి. కుణాలుఁడు లేచి నిలుచుండి "ముందుగా నాజ్ఞాపత్రిక చూపి తరువాత మీయిష్టము వచ్చినట్లు చేయవచ్చు" ననెను. "చూపిన నేమి లాభము? పని కానీయుఁగూడదా?" యని చండాలురు పలికిరి.

"పత్రిక చూడనిది ఏమియుఁ జేయ నీయను" అని కుణాలుఁడు వారిచేతులు కంపించినట్లు తీక్ష్ణముగాఁ జూచెను. అంత నతఁడు వారిచేతులనుండి పత్రిక దీసికొని శిరముపై నుంచుకొని చదువుకొనెను. అందతని కన్నులు తీయుట కాజ్ఞ యున్నది. తిష్యరక్ష చేవ్రాలుగూడ కలదు.

అంత నతఁడు చండాలురతో "మీ కాజ్ఞ యిచ్చినప్రకారము చేయుఁ" డనెను.

"ఇఁక నేత్రములు తీయవచ్చునా?" యని మొదటిచండాలుఁడు ధనుర్బాణము లెత్తెను; కాని కుణాలుని నయనముల వంకఁ జూడ లేకపోయెను.

పిమ్మట వాఁడు ధనుర్బాణములను గ్రిందఁ బెట్టి కుణాలుని

వామనేత్రమున వ్రేలు దూర్చి కన్నూడఁ బెఱికెను. కుణాలుఁ డప్పుడు

ధర్మం శరణం గచ్ఛామి
సంఘం శరణం గచ్ఛామి
బుద్ధం శరణం గచ్ఛామి

అని స్తుతింపసాగెను. మొదటివాఁడు కన్ను లాగి యున్మత్త ప్రాయుఁడై రెండవకన్ను దీయ సిద్ధపడెను. అప్పుడు రెండవ చండాలుఁడు "ఆకన్ను నావంతు నీవు తీయుటకు వీలు లేదు" అని పలుకుచు కుణాలుని కంటి కడ్డము వచ్చి నిలిచెను. మొదటి చండాలుఁడు వాని నొక్క తన్నుతో దూరముగాఁ బడఁద్రోసి రెండవ కన్ను లాగెను. పిదప రెండుగ్రుడ్లను జేత నుంచుకొని సింహనాదము చేయుచు వాఁడు రెండవవానిని మరలఁ దన్ని వెడలిపోయెను.

౪౫

రెండవచండాలుఁ డేమి యాలోచించి చుండెనో గాని యింతవఱకును నోరు విప్ప లేదు. మొదటివాఁడు వెడలి పోయినతరువాత కుణాలునిఁ జూచి "మీ రింకను ఆ మంత్రములే జపము చేయుచున్నారా?" అని యడిగెను.

"అవును."

"మీకు బాధగా లేదా?"

"కొంచెము."

"కన్నులు లాగినాఁడు కదా—బాధ కొంచెముగా నున్న దని యెట్లు చెప్పఁ గలిగితిరి?"

"నాకు బాధ కొంచెమే. కొందఱు నాకంటె నెక్కువ బాధ పడుదురు."

"ఏ మాలోచించుచు మీ రంతస్థిరముగా నుండఁ గలిగితిరి?"

"మా ధర్మోపదేశమును."

"మీ ధర్మోపదేశ మేది?"

"నీకష్టములను గమనింప వద్దు. పరుల కష్టములను గమనించి వానిని దొలగించుటకు యత్నింపవలెను అని."

"ఇదియేనా మీధర్మము?"

"అవును."

"అట్లయిన నేను బోవుచున్నాను."

కుణాలున కేమియుఁ గనఁబడ లేదు. చండాలుఁ డతనికి -సాష్టాంగ ప్రమాణము చేసి ధనుర్బాణములను జపాకుసుమ మాలికను బాఱవైచి పోయెను.

౪౯

కొంతసేపటికి కుంజరకర్ణుఁడు వచ్చి "కుణాలకుమారా, మీ రీయింటనే యుండవలెను. మహారాజ్ఞియానతి" యని పలికెను. "శిరసా వహించితిని" అని యతఁడు పలుక కుంజరకర్ణుఁడు

స్వయముగా నానేలమాళిగ తలుపులు మూసి వెడలి పోయెను.

౧౦

తిష్యరక్ష పాటలీపుత్రమున కేకాధీశ్వరి. మహామంత్రి రాధగుప్తుఁ డామెకు దక్షిణహస్తము. ఇరువురు సంప్రతించి రాజ్యము పాలించుచుండిరి. ఒక్కొక్కప్పుడు అశోకుని యభిప్రాయముకూడ గ్రహించుచుండిరి. ఈవిధముగాఁ గొన్ని మాసములు గడచెను. అయిదవమాసమున "కుంజరకర్ణుఁడు తక్షశిలా కారాగారము నుండి పాఱిపోయె" నని వార్త వచ్చెను. తరువాతఁ గొలఁది రోజులకు "కుంజరకర్ణుఁడు కుణాలునితో మరల యుద్ధమున కుద్యమించినాఁ" డని యింకొక వార్త వచ్చెను. "కుణాలు నోడించి కుంజరకర్ణుఁ డతనిని చెఱఁ బెట్టినాఁ" డని తరువాత వేఱొక వార్త వచ్చెను. యుద్ధక్షేత్రమునుండి వార్త వచ్చుటకు మాసము పట్టును. కావున కుంజరకర్ణుఁ డీలోపల నేమి చేయుచున్నాఁడో యెవ్వరికిని దెలియ లేదు. నగరవాసులలో నాందోళనము మెండయ్యెను. కుంజరకర్ణుఁడు విజయియై సైన్యమును వెంటఁగొని పాటలీపుత్రమునకు వచ్చుచున్నాఁ డని కొందఱనిరి. బ్రాహ్మణులు బౌద్ధుల నందఱను వధించుచు వచ్చుచున్నారని మఱికొంద ఱనిరి. ఆఁడుదానికి రాజ్య మప్పగించినచో నంతయు నిరంకుశముగా జరుగు నని వేఱొంకొకద ఱనిరి.

ఈసంగతులు అశోకునకుఁ దెలియ నీయ లేదని కొందఱనుకొనిరి.

కొందఱు పాటలీపుత్రమును విడిచి స్థానాంతరమునకుఁ దమ పరివారమును బంపివేసిరి.

కుణాలుఁడు బంది యయ్యె నను మాట విని యుద్ధస్థలమునకుఁ బోవఁ దన కనుజ్ఞ నీయవలె నని కాంచనమాల తిష్యరక్షను వేడుకొనెను. ఆమె వేడుకోలు నిష్ఫల మయ్యెను. మనోస్వార్థ యపారమగుటచేనామె యీసారి యెవ్వరిమాటయు లక్ష్య పెట్టక రాత్రివేళ తక్షశిలా నగరమునకు బ్రయాణ మయ్యెను. ఆమె యంతఃపురము విడిచిపోయిన దని నాగరక లోకమునఁ గలవరము పుట్టెను. రాజ్యలక్ష్మి అశోకుని విడిచి పోయిన దని యెల్లరు తలఁపసాగిరి.

తమ తల్లి వంటి కాంచనమాల వెడలిపోయినది మొదలు దీనులు సర్వదా అశోకుని నిందింపఁ దొడఁగిరి. ఆమెను వెదకుటకై కొందఱు తక్షశిలా మార్గమునఁ జనిరి; కాని యామె జాడ దొరక లేదు. సైనికు లనేకులు ప్రేషితులయిరి. వారు కొంతదూరము పోయిరో లేదో కుంజరకర్ణుఁడు వచ్చుచున్నాఁ డన్నవార్త తెలియ వచ్చెను. నగరవాసులు భయమునకుఁ బరిమితి లేదు. "శత్రువు వచ్చుచున్నాఁడు. నగరరక్షణమున కుపాయ మేమి?" మని పౌరులు తిష్యరక్షాదేవి ప్రాసాదమును జుట్టు ముట్టి హాహాకారములు చేయఁ జొచ్చిరి.

తిష్యరక్ష వారిమాటలు లక్ష్య పెట్ట లేదు. వా రందఱు నామెను నిందించుచు అశోకుని కొలఁకుఁ జనిరి. నగరమునకుఁ జాలదూరములో నున్న వేణువనమున ఉపగుప్తునితో అశోకుఁడు నివసించుచుండెను. పౌరు లచ్చటికిఁ బోయి తమ విపత్తు నతనికిఁ దెలిపి స్వయముగా రాజ్యభారము వహింపవలసిన దని యతనిని వేడిరి. అశోకుఁ డప్పుడు తిష్యరక్షారాధగుప్తులయెడ నించుక యప్రసన్నుడై నగరములోని కరిగెను.

౧౧

అశోకుఁడు బయలు దేఱి వచ్చుచు మార్గమున నగరవాసుల వలన సమస్తవిషయములను సమగ్రముగా గ్రహించెను. కుణాలునకు కాంచనమాలకు సంభవించిన దురవస్థ కతనిహృదయము మహావ్యథ నొందెను. అతఁడు ప్రాసాదద్వారమున బ్రజల నూఱడించి పంపి సూటిగా తిష్యరక్షాదేవి మందిరమునకుఁ బోయెను. ఆమెయు రాధగుప్తుఁడు నేదియో యాలోచించు చుండిరి. అశోకుఁడు రాధగుప్తుని జూచి "కుంజరకర్ణుఁడు ససైన్యముగా వచ్చుచున్నాఁడా?" యని యడిగెను. "కుంజరకర్ణుఁడు తక్షశిలను జయించినమాట నిజమే. కాని యతఁ డచ్చటినుండి వచ్చుచున్నాఁ డన్నవార్త నా కింకను దెలియరాలేదు." అని యతఁడు విన్నవించెను.

కుణాలుఁ డేమయినాఁడు? కాంచనమాల యెక్కడ నున్నది? మీ రింతకాలము సైన్యము నేల పంప లేదు? పంపిన సేనను గూర్చి యేమి తెలిసినది? ఈవిషయములు నా కింతవఱకేమియుఁ దెలియవచ్చినవి కావు."

అశోకుఁడు ప్రశ్నముపైఁ ప్రశ్న మడుగుటవలన రాధగుప్తుడు ప్రత్యుత్తర మీయ లేక పోయెను. అశోకుఁ డాసమయమున వచ్చునని యతఁ డూహింప లేదు; కావున సిద్ధముగా నుండ లేదు. తన ప్రశ్నములకు సమాధానము రానందున అశోకుఁడు వ్యగ్రుఁడై ప్రశ్నములవర్షము కురిపించెను. అప్పుడు కంచుకి వచ్చి తక్షశిలనుండి విజ్ఞానవిదుఁ డొకఁడు వచ్చినాఁ డని తిష్యరక్షకు విన్నవించెను. వెంటనే దర్శన మిప్పింపు మని యామె యాజ్ఞ యిచ్చెను.

"తక్షశిలనుండియా?" యని అశోకుఁ డనెను. కంచుకి సాష్టాంగప్రణిపాతము చేసి "మహారాజుకు జయ మగుఁ గాక!" యనెను.

"జయము తరువాత నగును. అతఁడు వచ్చినది తక్షశిల నుండియేనా?"

"చిత్తము."

"అతనిని వెంటనే ప్రవేశపెట్టు."

అప్పుడు మంత్రి కంచుకిని వారించి "దూతకిప్పుడు దర్శన మిచ్చుటకు వీలులేదు. విశేషించి దేవిగారు బడలియున్నారు" అని పలికెను.

అశోకుఁడు రాధగుప్తునివంకఁ దీవ్రముగాఁ జూచి కంచుకితో "మహారాజునాజ్ఞ నిర్వర్తింపుము" అనెను. కంచుకి తొట్రుపాటుతో విజ్ఞానవిదుని దీసుకొని రాఁబోయెను. మంత్రి యిట్లనెను: "దేవా! తమరు రాజ్యము స్వీకరించుటకుఁ గొలదిదినముల వ్యవధి యున్నది."

"ఈసంగతి జ్ఞప్తి యున్నది. ఇప్పుడీమాట జ్ఞాపకము చేయుటలో మీయభిప్రాయ మేమి?"

"ఈకొలఁదిదినములు మమ్ము స్వేచ్ఛగా వ్యవహారములు నిర్వర్తింప నీయకున్నఁ దమ ప్రతిజ్ఞకు భంగము వచ్చును."

"ఈలోపల మగధసామ్రాజ్యము ధ్వంస మగును!"

అశోకుఁ డీమాట లనుచుండఁ గంచుకి విజ్ఞానవిదుని గొని వచ్చి మహారాజ్ఞి దర్శనము చేయించి వెడలిపోయెను.

విజ్ఞానవిదుఁడు తనయుత్తరీయము మడతలోనుండి చిన్న బరణి వెలుపలికిఁ దీసి రాణిచేతి కిచ్చెను.

"నీవు వచ్చినది తక్షశిలనుండియేనా?" అని అశోకుఁ డవని నడిగెను.

"చిత్తము" అని యతఁడు అశోకుని మాటలాడ నీయక తిష్యరక్షతో నిట్లనెను: "దేవీ ఈరెండు కన్నులు దెచ్చుట నా కెంత కష్ట మయినదో చెప్ప నలవి కాదు. రాజమార్గమున విశల్యకరణిదొరకినది కాదు. కావున నాకు—"

కన్నులమాట విన్నంతనే తిష్యరక్ష యదరిపడి బరణి తెఱచి నేత్రములు వెలుపలికిఁ దీసి చూచెను. అవి వెనుకటి

వలెనే ప్రకాశించుచుండెను. వెంటనే యామె వానిని గ్రిందఁ బడవేసి కాలితో రాచి వ్యాకులభావముతో వెడలిపోయెను.

అశోకుఁడు విషణ్ణచిత్తుఁడై, "ఈకన్ను లెవరివి? ఎచట లభించినవి?" అని యాతని నడిగెను. విజ్ఞాన విముఁడామాటలు చెవిఁ బెట్టక తనమార్గాయాసమును వర్ణింపఁ జొచ్చెను. "విశల్యకరణి వెదకుచు నొకసారి పామునోటఁ బడుటకు సిద్ధ మయితిని; ఇం కొకమాఱు పులినోటఁ బడుటకు సిద్ధ మయితిని. కా కున్నచో నివి యిటు లుండవు" అని యాతఁ డేమేమో చెప్పుచుండెను.

తిష్యరక్ష వెడలి చన్న తరువాత రాధగుప్తుఁ డతనిని బిలిచి "దేవిగారి కస్వస్థముగా నున్నట్లు తెలియలేదా? ని న్నసమయమున ర మ్మన్న దెవ?" రని యడిగెను.

"నా కెట్లు తెలియును? ఒకానొకఁడు నాచేతికిఁ జాల ధన మిచ్చి యివి మహారాజ్ఞిగారి కి మ్మని చెప్పినాఁడు దేవిగారికి సమర్పించినచో బహుమానముకూడ దొరకుఁ నన్నాఁడు. నేను దెచ్చినాను."

"ఎవ రతఁడు?" అని అశోకుఁడు ప్రశ్న చేసెను.

"నాకుఁ దెలియదు. శాస్త్రపరీక్ష లెన్నో చేయవలెను. దానికి ద్రవ్యము కావలెను. అతఁడు నాచేతికి ధన మిచ్చి యింకను ధనము దొరకు నన్నాఁడు నేను దెచ్చినాను."

"అతఁ డెవరో-గుర్తు పట్టఁగలవా?"

"పట్టలేను."

"నీవు వచ్చిన దెక్కడనుండి ?"

"వాసుకీశిలమునుండి"

"అది యెక్కడ ?"

"తక్షశిల కెనిమిది కోసుల దూరమున."

"అచ్చట శత్రువులసంగతి యేమైనఁ దెలిసినదా ?"

"శత్రువు లెక్కడ ?"

"తక్షశిలలో."

"అవును. కొంచెము కొంచెము తెలిసినది. అయిదారు మాసములక్రిందట తెగినకాళ్లు బాగుచేసినాను. శత్రువులు వారి కాళ్లు తెగఁగోసినారఁట."

అతనివలన వృత్తాంతము తెలియరాదని నిశ్చయించుకొని అశోకుఁడు "ఏమి పరీక్షించుటకు నీ కింత ధనము కావలెను ?" అని యతనిని బ్రశ్నించెను.

"అంధత్వము పోఁగొట్టుటకు."

"అశోకుఁడు మరల సింహాసన మెక్కిన తరువాత రమ్ము. బహుమానము లభించును."

"మహారాజ్ఞి నా కెప్పుడు బహుమానము చేయును ? అశోక మహారాజుగారి యభిషేకమువఱకుఁ గూరుచుందునా ?"

"ఉన్నను నష్ట మేమి ?"

"తప్పక లభించు నని తెలిసిన యెడల నాలుగైదురోజు లుందును. రాజ్యము నితరులకు—విశేషించి స్త్రీకి—నొసగిన వారికి మరల రాజ్యము వచ్చునా ?"

మంత్రి యతనిని మందలించి "నీవు చాల ముగ్ధుఁడవు. ఎవరితో మాటలాడుచున్నావో తెలియునా?" యనెను.

"తెలిసినను దెలియకున్నను వాస్తవమైన విషయము యముని యెదుటఁ గూడ ననఁగలను."

"ఇఁక నీ నటీథిశాలకుఁ బోమ్ము మహారాజ్ఞికి విన్నవించి ఏ బహుమానమునంగతి యేర్పాటు చేసెదను."

"కాని, నే నెక్కువరోజు లుండఁజాలను."

"నేఁడే యేర్పాటు చేసెదను" నని మంత్రి యతనిని బంపి వేసెను.

౧౨

విజ్ఞానవిదుఁడు వెడలి పోయినతరువాత అశోకుఁడు మంత్రిని జూచి "ఇది యంతయు నేమి?" యనెను.

మంత్రి అశోకుని పాదములపై వ్రాలి "దేవా, యీకొలఁది దినములు న న్నేమియు నడుగవలదు, తమ సేవకుఁడనైన నన్ను స్వయముగా నితరులచేతి కప్పగించితిరి! రాజ కార్యములు దుర్గ్రాహ్యము లని తమకుఁ దెలిసినదే. ఈకొలఁది దినములు న న్నేమియు నడుగవలదు" అని విన్నవించెను.

"మంచిది. నగరవాసుల భయము నివారించుట కేమి యుపాయ మాలోచించినారు?"

"అదియు మహారాజ్ఞిగారి యిచ్ఛాధీనము."

ఇంతలో తక్షశిలా నగరమునుండి దూత వచ్చి కుణాలుఁడు

పట్టుపడినది మొదలు లతనిసైనికులు పెచ్చు పెరిగి కొందఱు శత్రుసైన్యములోఁ జేరి రనియుఁ గొందఱు ప్రజలను బాధించుచున్నారనియుఁ ద్వరలో సైన్యమును సేనానిని బంపని యెడల వేలకొలఁది ప్రజలు నశింతు రనియు మంత్రికి విన్నవించెను. ఈవార్త నాకర్ణించి వారిరువురును సత్వరముగా మహారాజ్ఞి సన్నిధికిఁ జనిరి. అశోకుని యావేగ మప్పటికిని తగ్గలేదు. ఆమె చేతితో సైఁగ చేసి ప్రకోష్ఠశాలలో వేచియుండుఁ డని చెప్పి త్వరలోనే యచటికి మరలి వచ్చి అశోకుని జూచి "దేవా, ఇఁక నాకుఁ బ్రభుత్వముతోఁ బని లేదు. ఆఁడుదానను. రాజ్యచింత నాకుఁ దుర్భర" మని నివేదించెను.

అంతట మంత్రి మ్రాటి మాటికిని మహారాజ్ఞి యస్వస్థతను గూర్చి హెచ్చరింపఁ జొచ్చెను.

"రాజ్యభారము వహింప" మని అశోకుఁడు చెప్పఁగా మంత్రి యడ్డు వచ్చి "అట్లయినఁ బ్రధానామాత్యపదవి స్వీకరించి నాకు సెలవు దయచేయుఁ" డనెను.

"రాధగుప్తుఁ డుండగా నింకొక మంత్రి——"

"అట్లయిన నీవిప్లవసమయమున సేనాధిపత్యము స్వీకరింపుఁ" డని తిష్యరక్ష పలికెను.

"మంచిది. నేను నగరవాసులను శాంత పఱచి తక్షశిల కరిగెదను. నేను మరలి రానంతవఱకును మీరు వెనుకటి వలెనే ప్రభుత్వము నడుపుచుండుఁ" డని అశోకుఁడు పలికెను.

తనభర్త బందియయినాఁ డని తెలిసినప్పటినుండియు కాంచన మాల మనస్సు స్తిమితముగా లేదు. కేవల మభ్యాసవశ మున నామె ప్రతిదినము చేయవలసిన పనులు చేయుచుండెనే కాని వానియం దామె కుత్సాహము లేదు. నిత్య మామె సంఘభోజనము పెట్టించుచుండెను. దరిద్రులకు వస్త్రము లిప్పించుచుండెను. రోగుల కౌషధము లిచ్చి వారల కుప చారములు చేయించుచుండెను. ఇవి యన్నియు నామె కేవల మభ్యాసవశముననే జరుపుచుండెను. తా నాపనులు చక్కఁగాఁ చేయుట లేదని యామె తెలిసికొన్నది. ఒకనాఁ డామె సంఘభోజనము పెట్టఁబోయి ముందుగాఁ బాయసము వడ్డించి నది. ఇంకొకనాఁడు రోగి కొకని కౌషధ మిచ్చి మఱునాఁడు పథ్యము పెట్టించవలసి యుండ సాయంకాలమువఱకు నామె కామాట జ్ఞప్తికి రాలేదు. జ్ఞప్తికి వచ్చినంతనే యామె త్వరితముగాఁ బోయి చూచునప్పటికి రోగి మృతప్రా యుఁడై యుండెను. మఱి యొకదినము దరిద్రబ్రాహ్మణున కన్నము గొనిపోవుచు నామె పుష్కరిణీతీరము చేరెను. కుణాలుఁడు తాను నచ్చటి కొకనాఁడు స్నానమునకు వచ్చిన సంగతి జ్ఞప్తికి రాఁగా గయాశీర్షమునందలి పులివేఁట మొదలు కొని జరిగిన సంగతు లన్నియు నామె స్మృతికిఁ దగిలెను. అచ్చట నిలుచుండి యామె చింతామగ్న యయ్యెను.

అప్పుడు గ్రద్ద యొకటి వచ్చి భోజనపదార్థములను దటాలునఁ దన్నుకొనిపోయెను. మానసికస్థితి యిట్లుండ నింట నుండుట యసంగత మని యామె భావించెను. ఉత్సాహము లేనిపని చేయరాదు. మనస్సు నిలకడగా నుండనిచోట నిలువరాదు. ఈరీతిగా నైదాఱు పర్యాయము లాలోచించి యామె యిల్లు విడిచి పెట్టెను. ఒకానొక నిశీథమున నంధకారము ప్రబలి యుండఁ దన భూషణములను గుటీరమున విసర్జించి భర్త నన్వేషింప బయలుదేఱెను. ఆమె శాక్యభిక్షుకురాలివేషము దాల్చినది. శరీరము ధూళి చల్లుకొని తప్తకాంచన సన్నిభమైన తనమేనిచాయను మఱుఁగు పఱచి ధర్మసంఘబుద్ధులకు సమస్కరించి మెల్ల మెల్లన ప్రాసాదము విడిచి యొంటిగా నంధకారసముద్రమున లీనమై పోయెను.

౨౪

పాటలీపుత్రమునకు తక్షశిల చాలదూరమున నున్నది. జాబు వచ్చుటకు నెలరోజులు పట్టును. కాంచనమాల యొక్కతె యంతదూర మెట్లు పోఁ గలదు ? కాని యామె ఋషికన్య. ఆమె జన్మభూమి పర్వతము. రాచనగరు నందలి సుఖము లామెకుఁ గష్టముగాఁ దోఁచెడివి. రాజధానియందలి విహంగములు మనసార సంగీతము పాడ లేవు. పర్వతశిఖరమందుఁ బ్రాణులకు హాయి నింపుమారుతము ప్రాసాదమున లభింపదు. మనసు విప్పి మాటలాడువారు రాచనగరులం దుండరు.

కావున కాంచనమాలకుఁ బ్రాసాదనివాసమే కష్ట మయ్యెను. ఆమెకు మార్గాయాస మంతగా లేదు. అయినను జింతా భారముచే నామెకుఁ బ్రయాణము కష్టముగా నుండెను. ఎంత త్వరితముగా నామె నడచినను హృదయభారము తగ్గ లేదు. రాజమార్గము చాల వంకరలు తిరిగిన చుట్టుత్రోవ యగుటచేతను మగధసామ్రాజ్యములోని పట్టణములు చాల వఱకు దానియందున నుండుటచేతను దన్మార్గమున నరిగినఁ జాల మాలస్య మగు నని కాంచనమాల పల్లెలమీఁదుగాఁ బోవుచుండెను. మైదానముల వెంటను గ్రామములగుండను విపినములలోను జనుచు నదులు దాఁటుచుఁ బతిగతప్రాణ యగుటచే నామె భర్త నన్వేషించుచుండెను. భర్తరూపము హృదయమున నంకిత మైయుండుటచేతను మన స్సాతనియందు లగ్నమై యుండుటచేతను మార్గశ్రమ మామెకుఁ దెలియ లే దనవచ్చును. సరయూనదీతీరమున నొకనాఁ డనేకులు గుమి గూడి యుండిరి. మధ్యాహ్న సూర్యకాంతిచే దేదీప్యమాన యగు దేవియో గంధర్వభామినియో విద్యాధరాంగనయో యన నొప్పు దివ్యమూర్తి వా రందఱును జూచుచుండ సరయూనదిలో దుమికెను. ఆసమయమున సరయూనది యుత్తాలతరంగమాలాలోలమై మృత్యుదేవతా కరాళదంష్ట్రావళివలె భయంకరముగా నుండెను. ఆ జన సమూహములో హాహాకార ముప్పతిల్లెను. నావను దీసికొని కొందఱా మెవెంట నరుగ యత్నించిరి. కాని యా దివ్య

మూర్తి హస్తముతో వారిని వారించుచు "ధర్మం శరణం గచ్ఛామి, సంఘం శరణం గచ్ఛామి, బుద్ధం శరణం గచ్ఛామి!" అని పలుకుచు వక్షోభరమునను నిరంతర సంచాలిత కరద్వయముతోను నదీతరంగములను భేదించుచు మార్గము పరిష్కరించుకొనుచుండెను. ఇంతలో నామె నదియావది దాటి యావలియొడ్డు చేరి యార్ద్రవసనములతోనే ప్రయాణము చేయఁ జొచ్చెను.

౨౨

అహిచ్ఛత్రజను లాకాంతను శీఘ్రముగ నాకస్మికముగా మేల్కాంచిరి. భూమ్యాకాశములు నిండిపోవున ట్లైవరో గాథలు గానము చేయుచు రాజమార్గమునఁ బోవుచుండెను. ఆమెను గాంచి పురాధిష్ఠాత్రి యగు దేవత యని కొందఱును విద్యాధరాంగన యని కొందఱును భావించిరి.

ఒకనాఁటి సాయంకాలమున మదిపురప్రజలు పెద్దపుష్కరిణి చుట్టును గుమిగూడి కోలాహలము చేయుచుండిరి. బాలకుఁ డొకఁ డందుఁ బడి మునిగిపోయెను. వారి నెవ్వరును బయటికిఁ దీయలేకుండిరి. వాని తల్లిదండ్రులు గుండెలు బాదుకొనుచు విలపించుచుండిరి. కొందఱు వారి నోదార్చుచుండిరి, కొంద ఱేడ్చుచుండిరి, కొంద ఱీతగాండ్రను బిలుచుచుండిరి. అట్టి సమయమున జయ ధర్మ జయ సంఘ జయ బుద్ధ యనుచు రక్తాంబరధారిణి యగు దేవీమూర్తి యచటి కాకస్మికముగా

నేతెంచెను. అచటివార లామెను గాంచి యాశ్చర్యాన్వితు లయిరి. ఆమూర్తి యెవ్వరితో నేమియు ననక పుష్కరిణిలో దుమికి మునిగిపోయెను. ఇంతలో జలము నిశ్చల మయ్యెను. జలగర్భమున నిరువురు ప్రాణు లున్నా రను చిహ్నములు కనం బడలేదు. యక్షిణి యెవతెయో వచ్చి బాలకుని బాతాళ లోకమునకుం గొనిపోయిన దని యందఱు భావించిరి. ఆశ్చ ర్యము! ఆదివ్యమూర్తి బాలకుని బట్టుకొని యింతలో నెలు పలికి వచ్చెను. అచేతనావస్థయం దున్నవానిని తలిదండ్రులు హృదయమునకు హత్తుకొన వచ్చిరి. దేవిమూర్తి బాలకుని చరణములు పట్టుకొని గిఱ్ఱునం ద్రిప్పసాగెను. అచటివా రెల్లరు నాశ్చర్య మొందిరి. వ్యాకులభావముతో వాని జననీజనకులు చేతులు పట్టుకొన యత్నించిరి. కాని దేవీబలమును నిరోధింప మానవులకు సాధ్య మగునా? కొంతసేపటికి దేవి యాకుఱ్ఱ వానిని జననిచేతి కందిచ్చెను. బాలకుండు తల్లిచంకను జేరి కిల కిల లాడెను. అచటివా రెల్లరు నాదంపతుల యదృష్టమున కాహ్లాద మొందిరి. ఇంతలో దేవీ యంతర్హిత యయ్యెను.

౫౬

కాంచనమాల క్రమముగా మాణిక్యాపురమునకుం బోయెను. ఆపట్టణము దాటిన తరువాత శత్రుంప్రదేశము వచ్చెను. ఆమె యాపురములోని ప్రధానమఠమున విడిసి మంది రము లన్నిటికిని బ్రదక్షిణము చేసి ప్రాతఃకాలమున త్రిరత్న

ములను స్మరించి నిర్భయముగా శత్రురాజ్యమునఁ బ్రవేశించెను. రెండుమూడు రోజులు నిర్విఘ్నముగా గడచినవి. మూఁడవనాఁ డామె శతద్రూనదిని దాఁటి నాలుగుకోసుల దూరము చనునప్పటికి బహుసంఖ్యాకు లగు సైనికు లొకా నొకచో నామెకుఁ గానవచ్చిరి. వారిని గాంచి కాంచనమాల వేఱొకమార్గమునఁ బోవ నుద్యమించి కొంతదూరము చని సాలవనమునఁ బ్రవేశించెను. ఇంచుక దూర మేగెనో లేదో యామెకు భయ మొదవెను. సూర్యరశ్మి ప్రవేశించుటకుఁ గష్ట మగునంత దట్టముగా నున్న సాలవృక్షము లామెకుఁ గానవచ్చినవి. కంబళము లొకచోఁ బడియుండెను. ఇంకొక చోట వృక్షశాఖలు విరిగియుండెను. వేఱొకచో భిన్నభాండములు కాష్ఠములు పడియుండెను. ఎచ్చటను మనుష్యుని జాడ లేదు. వెనుక వైపునుండి దూరమున నేమో వచ్చుచున్నట్లామెకు వినఁబడెను. మనుష్యులో జంతువులో నిర్ధారణ చేయలేక యామె శీఘ్రముగా నడువఁజొచ్చెను. కొంత దూరము పోవునప్పటికి కామెకువికటధ్వని వినవచ్చినది. చప్పుడుప్పతిల్లిన వైపు పరికించి చూడ నశ్వారోహులు కొందఱు త్రాళ్లు పట్టుకొని పశువులను దోలుకొని వచ్చుచుండిరి. వారిని జూడఁగనే యామె చెట్లమాటునఁ బోవసాగెను. ఇంతలో నరణ్యభూమి యదరునట్లు భీషణసింహనాద ముప్పతిల్లెను. ప్రతివృక్షమునుండి యిద్దఱు ముగ్గురు చొప్పున బహు సంఖ్యాకులు దిగి యడవి నిండిరి. ఏ వంక జూచినను యోధవేషు

లామెకుఁ గానవచ్చిరి. వస్త్రములు భిన్నభిన్నములై శరీరము లపరిష్కృతములై యున్న యాబ్రాహ్మణ సైనికులలో గొందఱకు యజ్ఞోపవీతము లున్నవి, కొందఱకు లేవు. వృక్షములనుండి క్రిందికి దిగినవా రెల్లరు నాశ్వికులవైపు పరుగెత్తిరి. రౌతులు వీరికొఱకు భోజనసామగ్రులు తెచ్చి యుండవచ్చును.

కాంచనమాల రక్తాంబరమును జక్కఁగాఁ గప్పుకొని యొకానొక చెట్టుపంగమీఁద గూర్చుండెను. దుష్టస్వభావు లగు సైనికు లసామాన్యరూపవతి యొకతె యడవిలో నుండుట చెట్లపైనుండిచూచిరి. అప్పుడ నేకు ల కనేకవిధములగు భావము లుదయించినవి. కాని వా రేమి చేయుదురు? రౌతులు మరలి వచ్చువఱకును వారు వృక్షములు దిగఁగూడదని యాజ్ఞ. కావున నింతవరకును వా రేమియుఁ జేయ లేదు. ఇప్పు డా సుందరి యెం దరిగినదో యని వారు వెదక నారంభించిరి. వృక్షమూలమున రక్తాంబరము కనఁబడగా నావైపున కేడెనిమిదిమంది సైనికులు పరుగెత్తిరి. ఇఁక దాగియుండుట నిష్ప్రయోజన మని తెలిసికొని కాంచనమాల చెట్టెక్కినది; ఎక్కి కొమ్మమీఁద నిలుచుండి యుచ్చైఃస్వరమున వారిని సంభోధించి "భర్తను వెదకుటకై బహుదూరమునుండి వచ్చుచున్నాను. ఆయనతక్షశిలానగరమునఁ జెఱసాలయందున్నారు. నే నచటికిఁ బోవుచున్నాను. న న్నడ్డగింపకుఁడు?" అని పలికెను.

ఒకానొక సైనికుఁడు పెద్దపెట్టున నవ్వి “అంతదూరము పోనక్కఱ లేదు. ఇచ్చటనే పతిలాభము కలుగు” ననెను. “పతినా, ఉపపతినా వెదకునది?” అని మఱియొకఁ డనెను. ఇద్దఱు ముగ్గురు వృక్షము నారోహింపఁ జొచ్చిరి. “చెట్టెక్క వలదు. తన్నుత్రోఁ గ్రింద బడవైచెదను!” అని కాంచనమాల పలికెను.

అందఱును బెద్దపెట్టున నవ్విరి. చెట్టెక్కు-మువ్వురిలో నొకఁ డామెను సమీపింప నామె వానిని గట్టిగాఁ దన్నెను. దానితో వాఁడు నెత్తురు కక్కుకొని క్రిందఁ బడెను. మిగిలినవారు భయపడి సత్వరముగా వృక్షము దిగిపోయిరి. చాలమంది వృక్షమూలము చుట్టును జేరిరి. అంత నెల్లగు నేమి చేయ వలెనో యాలోచింపసాగిరి. ఒక్కఁడును జెట్టెక్క లేదు. ఆమె పిశాచాంగన యని కొందఱును దేవత యని కొందఱును బలుకసాగిరి. ఆమెను విడిచిపెట్టుఁడని కొందఱనిరి. “భర్తను వెదకుటకు వచ్చినది; కనుక నిద్దఱుముగ్గురు భర్తలను సమ కూర్చి మఱి వెళ్ళవలె” నని కొంద ఱనిరి. వారిట్లు మాట లాడుచుండ దూరమునఁ జేర్చియుంచిన కంబళి కాష్ఠాదులు మండఁ జొచ్చెను. అగ్ని జాజ్జ్వల్యమానమై యరణ్యమును గ్రసింప నుద్యమించుచుండెను. ధూమరాశిచే నడవి యంతయు నొక్కసారిగా నంధకారబంధుర మయ్యెను. చూచు చుండ, నశ్వారోహులు సేకరించిన భోజ్యపదార్థములను బావక జ్వాలలు చుట్టుముట్టెను. సేనాపతి మాటిమాటికిఁ దూర్య

ధ్వని చేయుచుండెను. సైనికులకుఁ బ్రాణాధారమైన భోజన సామగ్రులను వైశ్వానరుఁ డాహుతిగా గ్రసింప నుండెను. అప్పుడు వృక్షమూలమున నున్న వా రెల్లరు భోజనపదార్థములను రక్షించుకొనుటకై పరుగెత్తి పోవలసి వచ్చెను. కాంచనమాలా పదాఘాతము తగిలినవాఁడు నింకొక వికృతాకారుఁడు మాత్రము వృక్షము మొదటఁ గూర్చుండి పెద్దమ్రాకుల వంకఁ జూచుచుండిరి. వారి యుద్దేశ్య మేమో తెలియదు; కాని మంచి దయినట్లు తోఁచదు. చెట్టు దిగవలె నని కాంచనమాల కొకసారి బుద్ధి పొడమినది. కాని యిట్టి దుర్మార్గుల చేతఁ జిక్కుట మంచిది కా దని యెంచి యామె యింకను వృక్షాగ్రమునకుఁ బోయెను. అచటఁ గూర్చుండి యామె యా దుష్టులబారినుండి తప్పించుకొనునుపాయ మాలోచింపఁ దొడఁగెను. భగవంతుఁడే కాంచనమాల కుపాయము చూపినాఁడు! ఆమె వృక్షాగ్రమునుండి చూడ బహుసంఖ్యాకు లగు సైనికులు మహారణ్యమును జుట్టు ముట్టి యశ్వములను వేగముగాఁ బరుగెత్తించుచుండిరి. సూర్యకాంతిలో వారి కవచములు శిరస్త్రాణములును ధగధగ లాడుచుండెను. తీక్ష్ణము లగు వారి శూలఫలకములపై నపరాహ్ణసూర్యకిరణములు ప్రతిఫలించి శీర్ణవిశీర్ణములై పోవుచుండెను. ఆశ్వికులు శీఘ్రముగా నరణ్యముఁ జొచ్చి కాంచనమాల యధిష్ఠించిన వృక్షము వెనుకనుండి బ్రాహ్మణసేన నాక్రమించిరి. వారిలో నొకఁడు వృక్షమూల

మందున్న యోధవేషుల నిరువురను బల్లెములతోఁ బొడిచి పోయెను. బ్రాహ్మణసైనికు లిద్దఱు సత్వరముగా నొరలనుండి ఖడ్గములు దూసి యుద్ధము చేయఁ బోయిరి; కాని యయి దాఱు బల్లెపుఁబోట్లతో క్షతవిక్షతదేహులై నేలఁ గూలిరి. ముందుఁ బ్రచండపావకజ్వాలలను వెనుక నాశ్విక శత్రుసైన్యమును గాంచి బ్రాహ్మణయోధు లోకించుక స్తబ్ధు లయిరి. బ్రాహ్మణులు మహావీరులు, యుద్ధమునఁ బరాఙ్ముఖులు కారు. ఋక్కులను బఠించుచు నమస్కారపూర్వకముగా నగ్నిదేవున కభిముఖులై వారు శాత్రవుల నెదుర్కొనిరి. అప్పుడు సంకులసమరము జరిగెను. కాంచనమాల వృక్షాగ్రమునుండి యిది యంతయుఁ బరికించుచుండెను; కాని దట్టమగు పొగచే నామెకు సరిగాఁ గాన రాలేదు. సకిలింతలతో గుఱ్ఱములు నేల కొఱగుచుండెను. వికటహుంకారములు చేయుచు సైనికులు భూతలమున వ్రాలుచుండిరి. అశ్వకళేబరములు మానవగాత్రములు నగ్నిహోత్రున కాహుతి యగుచుండెను. ఎవ్వరును బలాయనము చేయ లేదు. కాంచనమాల యాఘోరయుద్ధమును జూడ లేక దృష్టి మరల్చికొనెను. ఎవరిభయమువలన నామె యింతవఱకుఁ జెట్టుదిగి వచ్చుటకు వీలు లేక పోయినదో వారు భూపతితులై యుండుట చూచి యామెహృదయము జాలిచేఁ గరఁగి పోయెను. అంత నామె చెట్టు దిగి వచ్చి చూడ నిరువురను మరణోన్ముఖు లయి యుండిరి. బల్లెపుములుకులు వారిఱొమ్ముల నుండి వీఁపుల

వెలపలకు దూసుకొనిపోయినవి. వారి కింకను గొంచెము తెలివి యున్నది. కాంచనమాల సమీపమునకుఁ జనగా నం దొకఁడు క్షీణహస్తములను జోడించి హీనస్వరముతో "దేవీ, క్షమింపుము!" అని పై నేమియుఁ జెప్ప లేకపోయెను. కాంచన మాల వాని నించుక కదలించి చూడఁ బ్రాణవిహంగము వాని దేహపంజమును వీడి యెగిరిపోయినది. అంతట నామె రెండవవాని కడకుఁ బోయి చూచి గ్రుచ్చుకొని యున్న బల్లెపు ములికిని లాగివేయ, రక్తము చిమ్మనగొట్టమునుండి వచ్చునట్లు వెలుపలికి లేచెను. తన యెట్టుకోక కొంగు చింపి కాంచనమాల వానివ్రణముఖమున కడ్డము వైచెను. చెంత జలము లేకుండుటచే నామె మెత్తని ధూళి గాయముపైఁ జల్లి సమీపమందలి యాకులు తీఁగెలును నలిపి యారసము దానికిఁ బూయఁబోవుచుండెను. ఇంతలో నుష్ట్రములమీఁదను గార్దభముల మీఁదను సామానును లుంచుకొని యాత్రికులు కొంద ఱచటికి వచ్చుచుండిరి. ఆకారప్రకారములను బట్టి యం దొకఁడు దళపతి యని కాంచనమాల గ్రహించెను. దళాధిపతి వారిని గాంచి దగ్గఱకు రమ్మని యాజ్ఞాపింప గుంపు సమీపమునకు వచ్చెను. కాంచనమాల గాయమునకు రసము పూయఁబోవుచుండెను. నాయకుఁడు కంచరగాడిద మీఁది బరువు దింపి యేదో యౌషధమును దీసి రోగి శరీరము నకుఁ బూసెను. క్రమముగా స్మృతి వచ్చినపిమ్మట రోగి కాంచనమాలను జూచి "నీవా!" యనెను. "ఇతఁడు నీ కే

మగునా?" అని దళనాయకుఁ డామె నడుగ, "నే నీమెకుఁ ప్రబలశత్రువును" అని రోగి పలికెను. "శత్రువున కేల పరిచర్యచేయుచున్నావు?" అని నాయకుఁడు తన్నుఁ బ్రశ్నింపగా కాంచనమాల "ఇతని బాధ చూచి వైరము మఱచితిని" అని ప్రత్యుత్తర మిచ్చెను.

ఆమాటలు విని నాయకుఁడు నిట్టూర్పు విడిచి యాకాశమువంకఁ జూచుచు "గురుదేవా, గురుదేవా!" యనెను. "మీగురుదేవుఁ డెవరు?" అని కాంచనమాల యాతని నడిగెను. నాయకుఁ డిట్లు చెప్పెను: ఆయన యెవరో నే నెఱుగను. నే నిదివఱకుఁ జండాలుఁడను; తక్షశిలా నగరమున శూలారోపకుఁడను. ఒకనాఁడు మాప్రభువు నన్ను నింకొక శూలారోపకుని యొకానొక నేలమాళిగలోనికిఁ గొనిపోయి యొక ఋషి నేత్రములను దీయ నాజ్ఞాపించెను. నాసహచరుఁ డాయనకన్నులు పెకిలించినాఁడు. నయనము లూడఁదీయు నపుడు ఋషికి బాధ కలిగినట్లు తోఁచ లేదు. మీకు బాధగా లేదా యని నే నడుగ నీ వీమాట యనుటచే బాధసంగతి జ్ఞప్తికి వచ్చిన దని యాయన పలికినాఁడు. తరువాతఁ జాల సారు లాయన కొఱకు వెదకితిని. దుర్మార్గు లగు బ్రాహ్మణు లాయన నెచ్చటనో దాచిపెట్టినారు. ఎంత వెదకినను గన్బడ లేదు. తుద కాప్రయత్నము మాని యుద్ధమున గాయములు తగిలినవారికిఁ జికిత్సలు చేయుచుఁ దిరుగుచున్నాను.

నా వెంట నున్న యీ చండాలు రందఱును నా మతము నవలంబించినారు."

చండాలుఁడు మాటలాడు చున్నంతసేపు కాంచనమాల వ్యాకులభావముతో నుండెను. స్వప్నతుల్యమగు వెనుకటి రోజు లామెకు నడుమ నడుమ జ్ఞప్తికి వచ్చెను. ఆబుషి కుణాలుఁడే యని యామెకుఁ దోఁచెను. చండాలుఁడు మాటలు ముగించీ ముగించక ముందే యామె వ్యగ్రభావముతో "భద్రా. మీ గురుదేవు నాకొకసారి చూపఁగలవా?" యనెను. "ఆయన నాకుఁ గనఁబడినయెడల వారి చరణ సన్నిధానమున నాత్మప్రాణము గావించుకొంచు యుందు" నని యుతఁడు పలికెను.

కాంచనమాల యిట్లనెను: "మీరు నాదుఃఖమునకు విచారపడుచున్నారు. కావునఁ జెప్పుచున్నాను. నాభర్త యీయుద్ధమున బంది యయినాఁడు. ఆయన అశోకమహా రాజుగారి సేనాధిపతి. మీగురుదేవుని దర్శనము లభించెనేని నాభర్త వృత్తాంతము తెలియవచ్చును. మాటలను బట్టి, మీరు పాటలీపుత్రమునుండి వచ్చుచున్నారని తలఁచెదను."

ఇంతలో రోగి సీత్కారము చేసి యిట్లనెను: "మీ యిరువురు నాప్రాణము లిచ్చినారు. మీ కొకసంగతి చెప్పెదను. చనిపోయిన యీచండాలుఁ డొకనాఁడు నాకు రెండునేత్రము లిచ్చి వాసుకీశిలమునకుఁ బంపినాఁడు. నా కింతకన్న నే మియుఁ దెలియదు. నే నెఱిఁగిన దింతే."

అంతట బౌద్ధచండాలుఁడు హిందూచండాలునిసమీపమున కేగి "ఓహో, ఇతఁడే యతఁడు. అప్పుడు కన్నులు దీసినది యితఁడే" యని పలుకుచుఁ జండాలుని కట్టుబట్ట తడవి చూచెను. సంకేతాక్షరములు గలముద్ర యొకటి మాత్రము దొరకినది. అంత నతఁడు కాంచనమాలతో "నడువుఁడు. గురుదేవుని దర్శనము చేయించెదను. కారాగృహమునఁ బ్రవేశించుట కుపాయము దొరకినది. నిశ్చయముగా గురుదేవుఁడు కారాగారములో నుండును" అని పలికెను.

౫౭

మొహరు తీసికొని బౌద్ధచండాలుఁడు యుద్ధక్షేత్రమునకుఁ బోయి గాయములు తగిలి పడియున్న బ్రాహ్మణ బౌద్ధసైనికులకు శుశ్రూష చేయుభారము తన యనుచరులపై నిడి కాంచనమాలను వెంటఁ దీసికొని తక్షశిలానగరమునకు బయలుదేఱెను.

అప్పుడు తక్షశిల దురవస్థయం దుండెను. అశోకుని ప్రభుత్వము బహుదినములనుండి లోపించి పోయినది. మాటిమాటికి యుద్ధములు జరుగుటవలన నగరములోని గొప్పగొప్ప కుటుంబములు వితంతువులతో నిండిపోయెను. రాచనగరునందును బరివారము స్వల్పముగ నుండెను. అశోకుఁడు సేనాపతి కాఁబోవుచున్నాఁ డని విని శత్రుసైనికులు యుద్ధమునకై సరిహద్దులకుఁ బోవుచుండిరి. నగరరక్షకు లగు భటులలోఁ గొందఱు యుద్ధమునకుఁ గొందఱు లూటీలకుఁ బోయిరి.

మిగిలినవారి యకార్యములను సహింప లేక నగరవాసులు కొందఱు గ్రామాంతరములకుఁ బోయిరి. నగరములోని పెద్దలు పిన్నలను బాధింపఁ జొచ్చిరి. చిన్నవా రందఱు గుమి గూడి పెద్దవారి యిండ్లను లూటీ గొట్ట నారంభించిరి. వారి కెచ్చటను నిరోధము లేకుండెను.

కాంచనమాలయు చండాలుఁడును జవాలుకష్టములు మీఁదఁ గారాగారముఁ జేరిరి. చెఱసాల శత్రువుల కేర్పడినదయ్యును పహారా యిచ్చువా రచ్చట నెక్కువమంది లేరు. అచట నున్న నలుగుఱైదుగురు కావలివాండ్రుకూడఁ జెఱసాలతలుపుల చెంత గదిలోఁ జేరి గోల చేయుచున్నట్లు తోఁచెను. ఏవో భాగములు పంచుకొనుటలో వారికిఁ దగవు కలిగిన ట్లుండెను. బౌద్ధచండాలుఁడు బ్రాహ్మణచండాలవేషము ధరించిపోయి మోహరు చూపెను. ఒకఁడు బయటికి వచ్చి యేమి కావలె ననెను.

"ప్రభువు నానతి నిరర్తింప వలెను."

నేఁ డెందరు?"

"ముగ్గురు."

"అందఱ నొక్కసారిగాఁ దొలగింపవలెను."

"ప్రభువు నాజ్ఞ."

అంతట లోపలనుండి యొకానొకఁడు "ఏమిరా, బయట గడబిడ చేయుచున్నారు! ఇక్కడ పని సాగనియ్యరురా?" యనెను.

"ఉండు, సర్కారుపని."

"ఇంకె నైదురోజులలో సర్కారుపని బయటం బడునులే! ఈలోపుగా గొంచెము కూడం బెట్టుకో!"

అంతట పహారా జవాను తాళముచెవి తెచ్చి "మేము లోపలికి వెళ్ళలేము. నీవు సర్కారునౌకరువు. తాళముచెవి మాకిచ్చి పో" అని పలికెను.

అపరిచితునకు నిస్సంశయముగాం దాళపుంజెవి యిచ్చి వాండు లూటీ సొమ్ము విభాగించుకొనం గూరుచుండెను. కాంచనమాల వానితో లోనికిం బోయినసంగతి వారు గమనించ లేదు. ఇరువురు లోనం బ్రవేశించిరి.

కాంచనమాల యదరిపడినది. లోపలం జీకటి. ఎలుకలు పందికొక్కులు కిచకిచ లాడుచున్నవి. గజుబిదూరమునలో నున్న వస్తువు కానపచ్చుట లేదు. త్రోవ కనంబడకుండుటచేం జేతితో వెదకుచుం దుదకు ద్వారమును గనుంగొని చంద్రాలుండు దానిని దెఱచెను.

ఆగది మిగులం జిన్నది. కష్టముమీంద నొక రంధ్ర ముండ వచ్చును. మనుష్యుండొక డందున్నాడు. పండుకొనుటకుం బక్కలేదు, త్రాగుటకు నీరు లేదు. లోటామాత్ర మొకటి కలదు. వారు లోనికిం బోవగనే ఖైదీ యిట్లనెను: "నన్నుంజంపి వేయుండు! దప్పిచేం బ్రాణము పోవుచున్నది! నీటిబొట్టయి నను దొరకదు! చంపం దలంచిన యెడల నొక్కసారిగాం జంపి వేయుండు! ఏల హింస పెట్టెదరు?"

"చెఱసాలలో నిట్టి కష్టము లుండునా?" యని కాంచనమాల చండాలు నడిగెను.

ఆమె కంఠస్వరము నాకర్ణించి ఖైదీ కొంచెము ధైర్యముఁ జెందెను. "అన్నా, నీ శత్రువులము గాము, మిత్రులము. మేము బౌద్ధులము. శీఘ్రముగా నిన్నుద్ధరించెదము. కుణాలుఁ డను పేరుగల రాజపుత్త్రుఁ డెచ్చట నున్నాఁడో చెప్పగలవా?" యని చండాలుఁడు వానితో ననెను.

"కుణాలుఁ డెక్కడనా? వారిని మొదట బందిగమునం దుంచినారు. ఎచ్చట నెట్టియవస్థలో నున్నారో తెలియదు; అసలున్నారో లేరో కూడ తెలియదు."

"ఇచ్చట మీ రెవ రెవ రున్నారు?"

"ఎట్లు తెలియును? నే నీగదిలో నున్న సంగతిమాత్రము తెలియును. బాధ యెక్కువగా నున్నప్పుడు కేకలు వేయుదును. ప్రక్కగదిలోనుండి యప్పుడప్పుడు కేకలు వినఁబడును. ప్రాణము పోవుచున్నది!"

"మీ రేమి భుజింతురు?"

"మొదట వారు భోజనము పెట్టెడివారు; నారమురోజుల నుండి పెట్టుట మానినారు. ఎత్తుగా నున్న యాచిన్న కిటికీ వెంట రెండు రొట్టెలు పడును ఒకప్పుడు పగటివేళను వేఱొకప్పుడు రాత్రివేళను వచ్చును. అవి తిందును. నీరు దొరకదు."

"అట్లయిన నతనికిఁ గొంచెము నీరు తెచ్చి యిచ్చెద"

నని కాంచనమాల పలికెను.

“అమ్మా, మీ కిట్టిపని యెందుకు! నేనే చేసెద” నని చండాలుఁ డామెతోఁ జెప్పెను.

“అమ్మా, యెవరు మీరు? పాటలీపుత్రములో నాకు జబ్బుగా నున్నప్పుడు దగ్గఱఁ గూర్చుండి పాలు త్రాగించినది మీరే యని కంఠస్వరమునుబట్టి తోఁచుచున్నది!” అని ఖైదీ పలికెను.

“నేనుగూడ నీవలె నాపదలో నున్నాను.”

“తెలిసినది. కుణాలప్రభుని సంగతి యడుగుటచేఁ దెలిసినది. మీరు వచ్చినారు, కావున మాకుఁ దప్పక విముక్తి కలుగును.” అంతటఁ జండాలుఁడు జలము గొని వత్తు నని సూచించెను. కాని భటులు తన్ను మరల రానీయ రేమో యనియు, సంగతి తెలిసిన నఱికి వేయుదు రేమో యనియు సంశయించి, ఖైదీని జూచి “నీ కోపిక యున్నదా? మాకుఁ గొంచెము తోడ్పడఁ గలవా?” యనెను.

“పదెనిమిది రోజు లన్నము లేక యోపిక యుండునా? అయినను ముక్తి కలుగునన్న యాశచేఁ బది యేనుఁగుల బలము వచ్చును. ఇప్పు డేమి చేయవలెనో చెప్పు.”

“చెఱసాలతలుపు లన్నియుఁ దెఱవవలెను.”

“ఇప్పుడే!” అని బందీ సంతోషముతో జయధ్వని చేసెను. ప్రక్కగదులనుండి జయధ్వనులు వినవచ్చెను.

“ఖైదీలు చాల గోల చేయుచున్నారు” అని బ్రాహ్మ

ములు మరల దోపిడిడబ్బు లెక్కించుకొనఁ గూరుచుండిరి.

౫౮

క్రమముగా వారేడెనిమిది నుండి ఖైదీలను బయటికిఁ దీసిరి. పిమ్మటఁ దాళపుఁజెవులగుత్తి తెంచి తల కోకచెవి యిచ్చి కినఁబడిన తాళముల నెల్లఁ దెఱపించిరి. ఆచీఁకటికొట్ల నుండి క్రమక్రమముగా నూటయేఁబదిమంది బొద్ధఖైదులు బయటికి వచ్చినారు. కాంచనమాల తమ నుద్ధరించుటకు వచ్చిన దని తెలిసికొని వారెల్లరు నానందమున జయధ్వనులు గావించి నారు.

బ్రాహ్మణులప్పటికి నేమో చేయుచుండిరి. ఈసారి జయ ధ్వనులు వినినంత నే వారు భయపడి వచ్చి చూడ, ఖైదీలు తలుపులు తెఱచుకొని జయధ్వనులు చేయుచు సింహద్వార ము వైపునకు వచ్చుచుండుట కానవచ్చెను. అంతట వారు ప్రమాదము జరిగిన దని గ్రహించి దొరకిన మార్గము వెంటఁ బలాయితు లయిరి. లూటీధనము లెక్కపెట్టుట కొంతవఱకు జరిగినది. కొంతడబ్బు తీసికొనిపోవుటకు వీలు పడినది, కొంత మిగిలి పోయినది. బ్రాహ్మణులు పాఱిపోయిరి.

అంతట కాంచనమాల ఖైదీల కాహారాదులు సమకూర్పఁ బ్రస్తావించెను. అందఱును బ్రాహ్మణుల భాండారమునుండి భోజనపదార్థములను గొనివచ్చిరి. కాంచనమాల స్వయముగా వంట చేసి వారందఱికును భోజనము పెట్టెను.

భోజనానంతరము వారు విశ్రాంతి దీసికొనుచుండ కాంచనమాల కుణాలుని వృత్తాంతము నాతని నడిగెను. ఎవ్వరు నతని వార్త చెప్ప లేకపోయిరి.

మహారాజ్ఞిగారి రహస్యాజ్ఞను దెలుపుటకై కుంజరకర్ణుడు కుణాలుని గొనిపోయిన తరువాత నాతని వృత్తాంతము తెలియుటకు వీలు లేకపోయెను. కుణాలునిజాడ తెలియకపోవుటచే సైనికులు విభ్రాంతు లయిరి. అసంతుష్టు లయిన సేనాధికారులను కుంజరకర్ణుడు కౌశలముగ కారాగృహమున వేయించెను. కొందఱికి మహారాజ్ఞి యాదేశము చెప్పినాడు, కొందఱను రాజసభనుండి చెఱసాలకు బంపినాడు, కొందఱను యుద్ధమున జయించి ఖైదు చేసినాడు, కొందఱను సంహారించినాడు. మిగిలినవారు చెఱసాలలో నుండిరి. వారిని కాంచనమాల విడిపించినది.

ఆమెకు భర్తజాడ తెలిసినది కాదు. ప్రస్తుత మామె వారిలో గట్టివారిపై వారి భారము నుంచి "న్యాయమున వెదకుట కిప్పుడే బయలు దేఱుచున్నాను. మీ రందఱు నేదోవిధముగా నాత్మరక్షము చేసికొనుడు" అని పలికెను.

అంతట చండాలుని యాదేశానుసారముగా వారెల్లరు నాలోచించి "ఇచ్చటి నుండి యాత్మరక్షణము చేసికొనుట కష్టము. మన మెల్లరము వైరుల నాక్రమింతము" అని నిర్ధారణ చేసికొనిరి.

కారాగారము రాజభవనమునకు సమీపమునం దున్నది.

వారెల్లరు తెల్లవాఱులోపల బంధనాలయమునుండి ప్రాసాద మునకు సారంగము త్రవ్విరి. మఱునాఁ డుదయమున నేఁబది మంది సారంగము వెంట రాజసౌధమును జేరఁ బోయిరి. ఏఁబదిమంది ద్వారము నాక్రమించిరి. అచ్చట రక్షకు లెక్కువ మంది లేకుండుటచే రాజభవనము శీఘ్రముగా స్వాధీన మయ్యెను. అంతట వారు ప్రాసాదమున నివసింపఁజొచ్చిరి. భాండారము వారిచేఁ జిక్కెను. అశోకునిపేర వారు ప్రభుత్వము సాగింపఁ జొచ్చిరి. విప్లవమునెడ విరక్తి చెందినవా రందఱును వారితో నేకీభవించిరి. అచ్చ టచ్చట లూటీలు చేసి జీవించు అశోకుని సైనికులు వచ్చి వారితోఁ గలిసిరి. ఇంకను ననేకులు తోడ్పడిరి. అశోకుఁడు కుంజరకర్ణుని జయించి ఖైదు చేసినాఁ డన్న వార్త కొలఁదిరోజులకు వారికిఁ దెలిసెను. తర్వాత కుంజరకర్ణుఁ డెచ్చటికో పాఱిపోయినాఁ డనియు నతనిని బట్టుటకు అశోకమహారాజు సైనికులను బంపె ననియుఁ దెలిసినది. సేనాపతి లేకుండుటచే సైనికులు తక్షశిలానగరమున కువచ్చిరి. దుర్గముమీఁదను రాజసౌధము మీఁదను అశోకుని పతాక లెగురుచుండెను. ఉపాయాంతరము లేక శత్రువు లెక్కడివా రక్కడ యథా యథ లయిరి. విప్లవము శాంతించెను.

బౌద్ధులు బహుప్రదేశములనుండి తక్షశిలానగరమునకు వచ్చుచుండిరి. కుణాలుని జాడమాత్రము తెలియ లేదు. ఎల్లెడ శాంతి నెలకొనెను. అశోకమహారాజు ససైన్యముగా తక్షశిలా

నగరమున కేతెంచు నని వార్త తెలియ వచ్చెను. కాంచన మాలకు శాంతి కలుగ లేదు. భర్తజాడ యామెకుఁ దెలిసి నది కాదు. ఏ యేప్రదేశమునందుఁ దనభర్త బందిగా నుండవచ్చు నని యామె కనుమానము కలిగెనో యా యా స్థలమునకుఁ జండాలుని వెంటఁ బెట్టుకొని యామె కుణాలు నన్వేషించెను. కనఁబడిన గొప్ప బౌద్ధుల నిద్దఱను విడిపించెను. కాని భర్తజాడ యామె కెచ్చటను దొరక లేదు.

ఒకనాఁటి సాయంకాలము చండాలుని వెంటఁ బెట్టుకొని యామె యరణ్యమునఁ జనుచుండెను. కాంచనమాల వాని కనేకేతిహాసములు చెప్పుచు ననేక ధర్మము లుపదేశించు చుండెను. ఆ సమయమున నాకస్మికముగా కాంచనమాల స్తంభితయై నిలువఁబడెను. శ్రద్ధతో నామె యేమో విను చున్నట్లుండెను.

"ఏ మది?" యని చండాలుఁ డామె నడిగెను.

కాంచనమాల కనుసైగతో వానిని వారించి "ఊరకుండు" మనెను.

చండాలుఁ డాశ్చర్యాన్వితుఁడై కాంచనమాల ముఖము వంకఁ జూచుచు నిలుచుండెను.

"కుణాల కుమారుఁ డిట నున్నాఁ" డని కొంతసేపటి కామె పలికెను.

"ఉన్నారా? మీ కెట్లు తెలిసినది?"

"వినఁబడుట లేదా యీకంఠస్వరము ? నేను బాగుగా గుర్తించితిని."

"ఎవరి కంఠస్వరము ?"

"వినఁబడుటలేదా ? నాచెవులకుఁ జక్కఁగా వినవచ్చుచున్నది. ఆకంఠధ్వని చక్కఁగా గుర్తించితిని. ఇంకను వినఁబడుటలేదా ? నాశరీరము దుర్బల మాగుచున్నది ! నే నిఁక నిలువ లేను. రము!" అని పలికి కాంచనమాల శీఘ్రగమనమున స్వరము వచ్చువైపునకు నడచెను. లతావితానములను ద్రెంచుచుఁ గంటకములను లక్ష్యము సేయక కూపసమీపము నకుఁ బోయి "నాథా, ఇదిగో వచ్చితిని!" అని యామె బావిలో దుమికెను.

చండాలుఁ డాశ్చర్యముతో నామె ననుసరించెను. కూపము సమీపమునకుఁ బోవునప్పటికి "ధర్మం శరణం గచ్ఛామి! సంఘం శరణం గచ్ఛామి! బుద్ధం శరణం గచ్ఛామి!" అను వాక్యములు వానికి వినవచ్చెను.

కుణాలుఁడు సర్వధర్మసమతా విపశ్యనాత్మక సమాధి బలమున బాహ్యజ్ఞాన శూన్యుఁడై యుండెను. కాంచన మాలయు బావి యడుగున భర్తృహస్తమును బట్టుకొని మూర్ఛితవలె బాహ్యజ్ఞానశూన్యయై యుండెను.

౫౭

అంతటఁ జండాలుఁడు వారి నిరువురను భుజములపై వేసికొని బావిలోనుండి బయటికి వచ్చెను. ఇరువురకును బాహ్య

జ్ఞానము లేదు. చాలసేపటికి కాంచనమాలకుఁ జైతన్యము వచ్చినది. కుణాలునకు మాత్రము రాలేదు. రాత్రియంతయు నతఁ డాస్థితియందే యుండెను. అతని నోటినుండి త్రిశరణనామములు మాత్రము వెలువడుచుండెను. ప్రభాతమున నతనికి బాహ్యజ్ఞాన మంకురించినది. కాంచనమాలా శరీరస్పర్శ ననుభవించి యాతఁడు "కాంచనా, నీ వింత దూర మెట్లు వచ్చితివి?" యనెను.

ప్రత్యుత్తర మిచ్చుశక్తి లేకుండుటచే కాంచనమాలయాతని ముఖము వంకఁ జూచెను. కుణాలుని నేత్రకోటరములలో గనీనికలు కానరాకుండుటచే నామె "ఇది యేమి!" యనెను.

"కాంచనా, నేత్రములు లేకపోవుటచేత సమాధియందుండఁ గలిగితిని. నేత్రము లున్న యెడల నట్లు చేయలేనివాఁడనే" అని కుణాలుఁడు భార్యతో ననెను.

చండాలుఁడు కాంచనమాలను గాంచి "పట్టణమునకుఁ బోవుదమా?" యనెను.

"ఇఁకఁ బట్టణముతో నేమి పని? ఇచ్చటనే యుందును. సమాధికి విఘ్నము కలుగదు" అని కుణాలుఁడు వచించెను. చండాలుఁ డంతట నల్వంకలఁ జూచెను. లతాప్రతానములచేఁ గూపము చుట్టు ప్రక్కల నున్న యడవియు సుందరముగా నుండెను. అచ్చట వెన్నెల పర్విన ట్లతనికిఁ దోఁచెను. చూడఁ జూడ నతని కాశ్చర్యము కలిగెను.

అంతట జండాలుఁ డీ యద్భుత వృత్తాంతమును ప్రకటించుటకై పట్టణమునకు బయలు వెడలెను. భార్యాభర్త లిరువురు నేమేమో మాటలాడు కొనుచుండిరి.

౬౦

ఒక్క రొక్కరే వచ్చి యచ్చట గుమి గూడఁ జొచ్చిరి. క్రమముగా బౌద్ధు లనేకు లేతెంచిరి. అశోకుఁడు రాత్రివేళ తక్షశిలానగరమున కేగుదెంచి కోడలి గుణసంపదచే దేశమున శాంతి నెల కొన్నందులకు మిక్కిలి యానందించెను. నేఁడు పుత్రుని సమాధి సఫల మయ్యె నని యాకర్ణించి సపరివారముగా నతఁడు వనమున కరుదెంచెను. కుణాలుఁ డప్పుడు జనుల కుపదేశము చేయుచుండెను. శ్రీబుద్ధభగవానుని అవదానమాల నుండి కథలు చెప్పుచు నతఁ డచ్చటిజనుల నానంద వారధి నోలలాడించు చుండెను.

అశోకుఁడు నిశ్శబ్దముగాఁ జాలసే పాసుధామయోక్తుల నాలకించి యానందము పట్టఁ జాలక ప్రసంగము చేయుచుండ గనే కుమారుని గౌఁగలించుకొనెను. కుణాలుఁడు తండ్రికి సాష్టాంగ నమస్కారము చేసెను. బహుకాలమునకు సమాగమ మగుటచే నిరువురు నానంద బాష్పముల విడువఁజొచ్చిరి. కుణాలుఁ డంధుఁ డయ్యె నని అశోకుఁడు గ్రహించి "నాయనా, నీకీదశ యెవరివలన సంప్రాప్తించినది ?" యని కుమారునడిగెను.

"కన్నులున్న యెడల సమాధి సిద్ధించి యుండదు" అని యతఁడు ప్రత్యుత్తర మిచ్చెను.

ఇంతలో కుంజరకర్ణుని పట్టుకొని కొందఱు సైనికు లామార్గము వెంటఁ బోవుచు అశోక మహారా జచ్చట నున్నట్లు విని ప్రభువు సన్నిధి గొనివచ్చిరి. కాలు సేతులకు సంకెలలు వేసి నలుగురు సైనికు లాతనిని మహారాజు నెదుట నిలిపిరి.

తిష్యరక్ష కుణాలుని కన్నులు తీయించినప్పటి నుండియు నీ నేత్రము లెవరివో యెవరి సంపినారో యని మహారాజు మనస్సు మిక్కిలి శంకాస్పద మయ్యెను. నేఁడు సంగతి యంతయు స్ఫురింప నతఁడు మహాకోపముతో కుంజరకర్ణుని జూచి "నరాధమా, నాకుమారుని కన్నులు దీయించితివా!" యనెను.

కుంజర కర్ణుఁడు మందహాసము చేయుచు ని ట్లనెను: "అశోకసేనానీ, నన్ను రక్షింపు మని నిన్ను వేఁడను. నీవు స్వధర్మమునం దున్నంత కాలము నీకు సేవ చేసితిని. నీవు ధర్మము త్యజించిన తరువాత శత్రువు నైతిని. బౌద్ధులతో నే నెన్నఁడు నొక్కసారియైనను సత్యము చెప్పలేదు. ఈనా తుదిరోజున నీతో మాత్రము సత్యము పలికెదను. ధర్మ భయముచేఁ గాదు. ధర్మేతరులతో నసత్యము చెప్పినను దోష మేమి? నేఁడు నేను సత్యము చెప్పుటచే నీకు మనో వ్యథ కలుగును. ఎవతెను మిక్కిలి ప్రేమించుచుంటివో

యెవతెను రాజరాజేశ్వరిని జేసితివో యాంభ్రష్టురాలు నీకుమా రుని కన్నులు దీయించినది! ఆమె బౌద్ధ మతావలంబిని కాదు—హిందువు! దీక్షాసమయమున జరిగిన తిరుగబాటులో నన్ను విడిపించిన దామెయే; కత్తి గట్ట నుత్సాహము పురి కొల్పిన దామెయే. కుణాలునితో యుద్ధమున నోడి నేను బందీ నైనపుడు నన్ను విడిపించి నా కధికార మిచ్చిన దామె యే. నేటికి నామెయే రాజేశ్వరి. నాసంకెలలు తీయించి నన్ను తక్షశిలానగరమున కధికారిని జేయు మని యామె కడనుండి నీపేర నాజ్ఞా పత్రము తెప్పింపఁగలను; కాని యామె కిప్పుడు మతిభ్రంశము కలిగినది. నాపరివారము తిరిగి పోని యెడల నేను జిక్కువాఁడను గాను; ఇచ్చటనుండి పాటలీ పుత్రమునకుఁ బోవకుండ నిన్నరికట్టువాఁడనే?" .

ఈమాట లాలకించునప్పటికి మహారాజు నిర్వాక్కు నిశ్చే ష్టుఁడు నయ్యెను.

"నాకు శిక్ష విధింతువా!" యని కుంజరకర్ణుఁ డనెను.

"తిష్యరక్ష కధికారి మున్నంత కాలము నీ విస్థితియందే యుందువు."

"సన్నుంచినట్లే! నేఁడు మూఁడవ యామమున నీ దే హము పంచభూతములలోఁ గలిసిపోవును!" అని పలికి రక్షక భటుల వంకఁ జూచి కదలుఁ డనెను.

మంత్రముగ్ధులవలె వా రతని నొకానొక వృక్షముక్రింద

నిలువ బెట్టిరి. ఇష్టదేవతానామమును జపించుచు కుంజరకర్ణుడు దేహము చాలించెను.

౬౧

“నేటినుండి రాజ్యభారము స్వయముగా వహించితి” నని యా వనమునుండియే అశోకుఁడు ప్రకటించెను. కుణాలుని కాంచనమాలను వెంటఁ బెట్టుకొని యతఁడు తక్షశిల కేతెంచెను. సంసారభారము వహించుటకు కుణాలుఁడు సమ్మతింప లేదు.

“భగవన్, బోధిసత్త్వా, తమరు మా గృహాతిథ్యము స్వీకరించి సుభద్రాంగి నొకసారి కలిసికొనవలె” నని మహారాజు ప్రార్థింపగా కుణాలుఁ డంగీకరించెను. అంతట తక్షశిలా పరిపాలనమునకుఁ దగు నేర్పాటులు చేసి విశ్వాసపాత్రు లగు కొలఁదిమంది సైనికులను కుణాలుని కాంచనమాలను వెంట నిడుకొని మహారాజు త్వరితగామి యగు రథ మెక్కి పాటలీపుత్రమునకు బయలుదేఱెను.

౬౨

పాటలీపుత్రము చేరినతోడనే తిష్యరక్షను న్యాయసభకుఁ గొని రా సేవకులకు మహారా జాజ్ఞ యిచ్చెను. ఆజ్ఞ నిర్వర్తిల్లుటకుఁ బూర్వమే తిష్యరక్ష యచ్చటి కరుదెంచెను. ఆమె వేషము వికృతముగా నుండెను. కేశము లంటలు గట్టి

పోయినవి. పరిధానము జీర్ణమై యున్నది. వచ్చి యామె మహారాజుతో "నాపీఠముమీఁద గూర్చుండ వద్దు" అని పలికెను.

"దూరముగా నుండు దురాత్మురాలా!" యని మహారాజఱచెను. అప్పుడు కోపముతో నామె అశోకునిఁ గొట్టఁ బోయెను. ఆమెను బట్టి కొండని యతఁడు సేవకుల కానతిచ్చెను, కాని వారామెను బట్టుకొన సాహసింప లేరు. అంతలు కాంచనమాల లేచి యామెను బట్టుకొనెను. తిష్యరక్ష కాంచనమాల ముఖమునైపు తేఱిపాఱఁ జూచుచు "అమ్మా, నమస్కారము! నీవు మాకుటుంబము నేల విడిచిపోయితివి? నీకోసము నే నెంతో వెదకినాను. ఎచ్చటికిఁ బోయితివి?" అని కాంచనమాల శరీరము నిమిరెను.

పిమ్మట నచ్చటినుండి కదలి వచ్చి తిష్యరక్ష మహారాజును జూచి "నేను భ్రష్టురాలను గానియెడల నీ వెట్లు మహారాజ వయితివో! మఱి నిన్ను మోసగించి నేను మాత్ర మెట్లు మహారాజ్ఞి నగుదునో! నీ 'వెదురు తిరుగు. నీకు ధన మిచ్చెదను. చేత నయినయెడల నీ పిరికిపందలను బొఱఁ ద్రోలి బ్రాహ్మణధర్మము నెలకొల్పుదు' నని కుంజరకర్ణునితోఁ జెప్పితా" నని పలికెను.

"ఇఁక విన నక్కఱ లేదు. పాపిష్ఠురాలా, దంభతపస్వినీ, న న్ననుక్షణము మోసపుచ్చినావు. మొట్టమొదటనే నీవు బౌద్ధధర్మము స్వీకరించినావు కావా? పిమ్మట నాప్రియ

పుత్రుని కన్ను లూడఁ బెఱికించితివి. నీయుద్దేశ్యమేమో తెలి యదు. ఎట్లయినను నీకోర్కె చెడ్డదే కాని మంచిది కానేరదు. నిన్ను కుక్కలకు వేయించెదను! నాయెదుటినుండి దూరముగాఁ బో!" అని మహారాజు కేక వేసెను.

"ఆహాహా! ఏమి పాడుచున్నావు! ఏదీ పాడు తిరుగ! నీకు సింహాసన మిచ్చిపోయెద" నని పలికి తిమ్మయ్యంగారు కుణాలుని దగ్గఱకుఁ జని యాతనిగడ్డము నెత్తి "ఏమి, బాబూ! నీమణులు రెండు నేవి? ఏవి నీనేత్రములు!" అని యాతని మేను నిమురఁ జొచ్చెను.

"ఓసి ముంగలిదాన! కుణాలుని గర్భున కేమి యాస తెచ్చితివే!" అని మహా జఱచెను.

"ముంగలిదానవా? రాజరాజేశ్వరిని! రాజ్యమును నను స్త్రము వ్రేలిమీఁదఁ ద్రిప్పి పిడిచి పెట్టితిని. నన్నా ముంగలిదాన వను చున్నావు!"

"కాదు. సావిత్రివి, ధన్యురాలవు!"

"సావిత్రిని గాను. భ్రష్టురాలను!"

అంతట కాంచనమాల అశోకునితో ని ట్లనెను: "దేవా, ఇప్పు డీమెకు వెట్టి యెత్తినది. తమ రీమె నేల నిందించెదరు? శాస్తి చేసినను లాభ ముండదు. నా దొక్కమనవి కలదు. ఈమెను నా కప్పగింపుఁడు. నే నీమె యున్మాద ముపశమింపఁ జేసి ధర్మపథమున కీమె మనస్సు గొనివచ్చెదను."

"నీచేతఁ గాదు!"

"ఆభారము నాది. ఈమె నుద్ధరించుమార్గము చూచెదను. నాచేతఁ గానియెడల ప్రభువుగా రున్నారు గదా!"

"మంచిది. ఉన్మాదము తగ్గినపిమ్మట నీమెకుఁ బ్రాణ దండనము విధించెదను!"

"వలదు మహారాజా! దేవరవారీమెను క్షమింపఁ దగును."

"ఇట్టి పాపిష్ఠురాలిని క్షమించినయెడల మఱి యెవరికి శాస్తి చేయుదును?"

తిష్యరక్ష నృత్యము చేయుచు మహారాజుకడకు వచ్చి "గొంతున కురిపోసుకొని చచ్చెద!" నని యఱచెను.

కాంచనమాల యిట్లనెను: "అది యెట్లున్నను మహారాజా, యీమె నాభర్త నేత్రములు తీయించినది. ఆయన బోధిసత్త్వుఁ డయినాఁడు. అభిమానాగము తేలేదు. ఈమెను క్షమింపుఁడని నావిన్నపము. ధర్మ మున్న యెడల నాభర్తకు మరల నేత్రములు వచ్చును!"

"నీ వెంతమాత్రము వినువ కున్నావు. సరే, తీసికొని పొమ్ము. ఈమె నీదాసిగా నుండును" అని మహారాజు పలుకగా కాంచనమాల తిష్యరక్షచేయి పట్టుకొనెను. మంత్రి రుద్ధవలె నామె కాంచనమాల వెనువెంటనే చనెను.

౬౩

తిష్యరక్ష వెడలిపోయిన తరువాత మహారాజు లేవఁ బోవు చుండునంతలోఁ బ్రతీహారి వచ్చి వాసుకిశిలమునుండి విజ్ఞాన

విదుఁ జేతెంచె నని విన్నవించెను. అతనిని దోడ్కొని రమ్మని తోడనే అశోకుఁ డాన తిచ్చెను. ఆయన వచ్చిన తరువాత "నీ వేల వచ్చినావు?" అని మహారాజు ప్రశ్న చేసెను. "తమరు ప్రభువు లయిన తరువాత నన్ను రమ్మని యాజ్ఞాపించి నారు; బహుమానము లభించు నని సెల విచ్చినారు. అందుల కని వచ్చినాను. దేవరవారు లక్షముద్రలు దయచేయవలెను!" అని యశోఁడు విన్నవించెను.

"ఇంత ధన మేమి చేయుదువు?"

"కొంతభాగముతో మృతి నొందినవారిని బ్రతికించుటకు యత్నింతును. కొంతధనముతో భార్యకు నగలు చేయించు కొందును."

"మంచిది. నీకు లక్ష యిచ్చినాను. అచేతనావస్థలో నున్న నాకుఁ జైతన్య మిచ్చినందులకు మఱియొకలక్ష యిచ్చినాను. నిన్నొకటి యడిగెదను. అంధత్వము పోగొట్టుటకై నీవు చేయుచున్న పరిశ్రమ సఫల మయినదా?"

"ఒకరి కన్నుదీసి యింకొకరికిఁ బెట్టఁ గలను. కన్నుమాత్ర మింకను జేయఁ జాలను."

"మంచిది. ఎవరినేత్ర మయినను దెచ్చి యీయంధునకుఁ బెట్టుము."

నేత్ర మిచ్చుట కెవ్వరును సమ్మతి చూప లేదు. తుదకు బౌద్ధ చండాలుఁడు గురువుకొఱకుఁ దన నేత్రములను నూడఁబెఱికి యిచ్చెను. కుణాలుఁడు వారించినను వాఁడు వినలేదు.

విజ్ఞానవిదుఁడా నేత్రములను కుణాలుని నయనకోటరములలో స్థాపించెను. ఇంతలో కుణాలునకు వెనుకటివలెనే చూపు వచ్చెను. ఎచ్చటినుండియో తిష్యరక్ష యరుదెంచి "ఓహో, మావానికిఁ గన్నులు వచ్చెనే!" యని వెడలిపోయెను. అప్పు డామె శాక్యభిక్షుకురాలివేషము ధరించి యుండెను.

చూపు వచ్చినమీఁదట కుణాలుఁడు చండాలుని బిలిచి "నీవు నాకు నేత్రములిచ్చినావు గదా, నీ కెట్టికష్టము లేదా?" యని యడిగెను.

అప్పుడు చండాలుఁ డానుపూర్వికముగాఁ దన వృత్తాంత మతనికి విన్నవించెను. విని మహారాజు కన్నీరు విడిచెను.

"జ్ఞానచక్షువు లిచ్చినవానికిఁ జర్మచక్షువుల నిచ్చుటకు వెనుదీయుచో నావంటి పాపిష్ఠుఁడింకొకఁ డుండునా!" అని చెప్పినప్పటికి వానికి యథాపూర్వకముగా నేత్రములు వచ్చెనని! కుణాలునకుఁ జూపు వచ్చిన దని విని కాంచనమాల యచ్చటికి రాగా మహారాజామెను జూచి "కాంచనా, నీవాక్కు ఫలించినది!" అని పలికెను. కాంచనమాల లజ్జావనతవదనయై యచ్చటినుండి కదలి చనెను.

౬౪

అంతమహారాజు కుమారుని జూచి "కుణాలా, నీవు బోధిసత్త్వుఁడవు. మానవులన నీకుఁ గాఁదగిన దేదియుఁ గాన రాదు.

అయినను నావల్ల నెఱవేఱఁ దగిన యభీష్ట మున్న యెడలఁ జెప్పుము. వెంటనే నెఱవేర్చెద" నని పలికెను.

"దేవా, మీరు నన్ను వెడలఁగొట్టినను మరల దేనికై రాజకుటుంబములోనికి వచ్చితినో యాకార్యము నెఱవేర్పుఁడు."

"చెప్పుము. వెంటనే చేసెదను."

"నేఁటినుండి బౌద్ధధర్మమే యీవిశాల మగధసామ్రాజ్యమునఁ బ్రచారమునం దుండు నని చాటింపుఁడు. సామ్రాజ్యమునకు వెలుపలఁగూడ బౌద్ధధర్మము ప్రచారమునం దుండు ప్రదేశములను బందోబస్తు చేయింపుఁడు. తక్షశిలలో సద్ధర్మము వ్యాపించ లేదు. నన్నచ్చట ధర్మాధ్యక్షునిగా నియోగింపుఁడు."

బౌద్ధధర్మమే మగధసామ్రాజ్య ధర్మ మని అశోకుఁడు తోడనే చాటించెను. తన కుమారులలో నొకనిని సింహళమునకును మఱియొకరిని పారశీకమునకును బంపెను.

"నీవు పంచనదమునకు ధర్మాధ్యక్షుఁడవై శాసనకర్తగా నుండు" మని మహారాజు చెప్పగా "శాసకత్వము వేఱొకరికి దయచేయుఁ" డని కుణాలుఁడు విన్నవించెను.

"అట్లయిన, కాంచనమాలపై రాజ్యభార ముండునుగాక! ఈసారి కాంచన తక్షశిల జయించినది" అని అశోకుఁడు పలికెను. "కాంచనకుఁ బ్రాపంచిక వ్యాపారములమీఁద నభిలాషము లే" దని కుణాలుఁడు చండాలునివైపు చూచెను.

"ప్రభూ, నాది నీచజాతి. గురువుగారి పాద సేవ చేసెదను.

శాసకత్వము నాకుఁ దగదు దయామయా!" యని వాఁడు విన్నవించెను.

అంతట మహారాజు వేఱొకరిపై నాభార ముంచెను.

౬౫

ఆనాఁడు నిర్వర్తిల్లిన కార్యబలముచేఁ దరువాత వేయి సంవత్సరములవఱకు భరతవర్షము బౌద్ధధర్మావలంబి యయ్యెను. ఆనాఁటి కార్యబలముచే ఆసియాఖండ మంతయు బౌద్ధ ధర్మము నాశ్రయించెను.

౬౬

కాంచనమాల యనుగ్రహముచే తిష్యరక్ష బుద్ధిమతి యను తననామము సార్థకము చేసికొన్న దఁట!

నమో తస్స భగవతో అరహతో సమ్మాసంబుద్ధస్స!

ఈ దేశిరాజు పుస్తకములు:

మృత్యురంగిణి	0 12 0	ఆరోహిణియా	1 0 0
అభాగిని	0 12 0	మానవి	0 12 0
ఛిద్రాన్వేషి	0 12 0	లలిత	1 0 0
పిసుకుని యుపదేశములు	1 0 0	పెండ్లిదండ	1 0 0
కాంచనమాల	1 0 0	కీర్త్యావళి	1 0 0
సీమంతిని	1 0 0	నాలుగుకథలు	1 0 0
సుశీల	1 0 0	నీతిప్రబోధిక	0 12 0
శశిరేఖ	1 0 0	ఆదర్శము (1వ భా॥) .	0 12 0
యమునాబాయి	0 12 0	ఉదంకుడు	0 12 0
శ్యామల	1 0 0	భేతాళకథలు	0 12 0
కాంతం కథలు (చిన్నకథలు)	1 0 0	శకుంతల	0 12 0
కాలసర్పి	1 0 0	ఒయ్యార్యాలు	0 12 0
భారతకథాసారం	1 0 0	నేనూ మా కాంతం	0 12 0
కథాకల్పవల్లి (చిన్నకథలు)	1 0 0	నేటి ఉత్తమనాటికలు	1 0 0
		రాజరాట్టు	1 0 0

ఇవిగాక శ్రీ భమిడిపాటి కామేశ్వరరావుగారి పుస్తకములు.

పబ్లిషర్సు: సరస్వతీ పవర్ ప్రెస్, రాజమండ్రీ

రు క్మి ణీ వి వా హ ము